

7/10/11
7/13/11

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет
Історичний факультет

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
“ПІВДЕННИЙ АРХІВ”
(ІСТОРИЧНІ НАУКИ)

Випуск X

Херсон – 2003

Рекомендовано до друку вченою радою Херсонського державного університету, протокол №4 від 03.03.03

Рішення президії ВАК про реєстрацію від 8 вересня 1999 р. (бюллетень №5, 1999)

Рішення Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України 21.12.2000 р. про реєстрацію (свідоцтво серія KB №4756)

Редакційна колегія:

Дарієнко В.М. -	д.і.н., професор (головний редактор);
Сінкевич Є.Г. -	к.і.н., доцент (видавничий редактор);
Сінкевич І.Ю. -	ст. викладач (відповідальний секретар);
Добролюбський А.О. -	д.і.н., професор;
Колесник І.І. -	д.і.н., професор;
Сусоров В.Д. -	д.і.н., професор;
Тригуб П.М. -	д.і.н., професор.

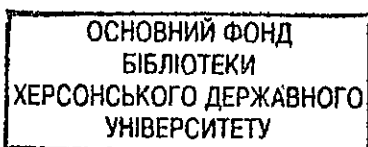
Мова видання: українська, російська.

Адреса: Україна, 73000, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27, Херсонський державний університет, історичний факультет.

E-mail: Sinkevich@kspu.kherson.ua

Тел.: (0552) 32-67-60

Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 10. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. – 144 с.

ISBN 966-8249-18-6

автори статей ©
Видавництво ХДУ ©

412467

ХДУ, 2003

ЗМІСТ

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Таран Л.В.	З ІСТОРІЇ ПОДОЛАННЯ КРИЗ У ФРАНЦУЗЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ.....	6
Посохов С.І.	ПРОБЛЕМИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ АВТОНОМІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРИОГРАФІЧНИХ ДИСКУСІЙ.....	18
Журба О.І.	СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИКО-АРХЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НОВОРОСІЇ ТА ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ.....	21
Музичко О.Є.	ВИСВІТЛЕННЯ ТВОРЧОСТІ Ф.І. ЛЕОНТОВИЧА В ІСТОРИОГРАФІЇ.....	31
Каплін О.Д.	ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО І ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ В СПАДЩИНІ СЛОВ'ЯНОФІЛІВ.....	36
Бездрабко В.В.	ІЗ ДОСВІДУ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ У ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИЧНОМУ АРХІВІ УКРАЇНИ, м. ЛЬВІВ.....	39
Макієнко О.А.	ЖАНДАРМСЬКИЙ ОФІЦЕР ПРО УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ.....	45
Коник О.О.	РОБОТА БІБЛІОТЕЧНОЇ КОМІСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ ДРУГОГО СКЛИКАННЯ. 1907 РІК.....	51
Сінкевич І.Ю.	КРАЄЗНАВЦІ ХЕРСОНЩИНИ: ОСТАПЕНКО РОМАН СЕМЕНОВИЧ.....	57
Андрєєв В.М., Чермошенцева Н.М.	С.Я.БОРОВИЙ: МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ ТА БІБЛІОГРАФІЇ.....	62
Васіляускенє А.	ВНЕСОК ЖІНОК-НАУКОВЦІВ У ДІЯЛЬНІСТЬ ЛИТОВСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ НАУКОВОЇ АКАДЕМІЇ.....	76

РЕЛІГІЯ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ

Недзельський К.К.	АПОЛОГІЯ ВІЗАНТИЗМУ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ І.ОГІЄНКА (митрополита Іларіона).....	84
Гоменюк А., Черепашук А.	ДОХРИСТИЯНСЬКІ ВІРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	91
Недзельська Н.І.	СТАВЛЕННЯ ДО ШЛЮБУ В РЕЛІГІЯХ АВРАМІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ.....	96
Мердак А.М.	ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРИОГРАФІЮ ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ.....	104

Новиков Н.И. К ВОПРОСУ ФИЛОСОФСКОГО И НАУЧНОГО ЗНАНИЯ.....	105
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Макієнко О.А. НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ НА ХЕРСОНЩИНІ.....	114
---	-----

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

Сінкевич Є. 75-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д.І.Н., ПРОФЕСОРА В.М.ДАРІЄНКА.....	122
---	-----

Цибуленко Г., Цибуленко Л. В. ДАРІЄНКО ЯК ДОСЛІДНИК ПІВДЕННО-СХІДНОЇ РОСІЇ.....	129
---	-----

Ткачук А. ДО 75-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д.І.Н., ПРОФЕСОРА В.Г.САРБЕЯ (1928-1999 рр.).....	133
--	-----

Сінкевич Є. НА СТОРОЖІ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА: ДО 85-РІЧЧЯ ЯРА СЛАВУТИЧА.....	136
---	-----

НАШІ АВТОРИ

ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

З ІСТОРІЇ ПОДОЛАННЯ КРИЗ У ФРАНЦУЗЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Розвиток історіографії є процесом зміни спокійних періодів періодами криз, коли вичерпується евристичний потенціал старих парадигм наукового знання і відбувається їх заміна новими методологічними парадигмами. І це, звичайно, є наслідком зміни соціально-політичних та наукових умов розвитку історіографії. Коли я вперше, 7 квітня 1997 р., заговорила про кризу сучасної української історіографії на засіданні Вченої ради Інституту історії України НАН України, мені заперечували, називаючи нинішній стан науки історії "відродженням", "розвитком" її. Але це терміни поезії. Наукова термінологія – суворі річ, і період зміни парадигм в усьому світі називається кризою. Вона настигла в історіографії країн світу і СНД майже одночасно – з кінця 80-х років. В країнах СНД це сталося під впливом процесів демократизації, які справляли сприятливий вплив на всі сфери людської діяльності, в тому числі на розвиток історичної науки. За цей час нагромадилася велика кількість літератури з даної проблеми. Однак, українські вчені із запізненням стали порушувати її. З часів "перебудови" історіографія країн СНД стрімко міняла своє ставлення до немарксистської історіографії, одержавши можливість спочатку поставити питання про діалог, а потім про конструктивне співробітництво вчених, пошуки плідних наукових контактів, взаємодії з істориками, які стоять на немарксистських світоглядних позиціях. Історики відкрито заговорили про кризу сучасної історіографії, про поєднання зусиль західних і вітчизняних вчених у вирішенні складних проблем історичного знання, перетворення нашої історіографії в органічну частину світової науки, розуміючи як один з перших етапів "наведення мостів" з французькою історичною наукою. Сучасна українська історіографія, як, до речі, і світова, стоїть перед вибором шляху подальшого розвитку. Що таке історичний процес? Якими засобами і методами досягти такого пояснення минулого, щоб воно постало цілісним, без традиційного розчленування на соціально-економічний та духовний рівні життя суспільства?

Французька історіографія відіграє пануючу роль в історичній науці ХХ–ХХІ ст., справляючи значний вплив на розвиток світової історичної думки. Протягом останніх семидесяти років, завдяки зусиллям виключно талановитих, яскравих і обдарованих істориків, таких як Л.Февр, М.Блок, Ф.Бродель, Е.Леруа Ладюрі, Ж.Жорес, А.Мат'єз, Ж.Лефевр, Е.Лабрусс, вона пережила суттєву методологічну трансформацію, що дало їй можливість подолати традиційний ортодоксальний позитивізм, який утвердився з 70-х років ХІХ ст., як соціальний наслідок франко-німецької війни і Паризької Комуни. Позитивізм був широкою міжнародною течією і в останній третині ХІХ ст. панував у Росії, Україні, Франції, Англії, Італії та США. Як історики-позитивісти писали історію? Як вони відповідали на питання про предмет і методи історії? У чому вони бачили зміст занять історією? Дамо відповідь спочатку на останнє питання. Змістом перебудови історичної науки, викладеної на сторінках заснованого в

1876 р. журналу "Історичний огляд", проголошувалося перетворення історії у могутній засіб національного виховання на ґрунті ліберальних та антиклерикальних цінностей, які були ідейною спадщиною Французької революції 1789 р., зміцнення демократичних інститутів і, в цілому, режиму Третьої республіки в країні. З цією метою провідні історики, які виступали із сторінок журналу, закликали відродити університети, підвищити рівень професіоналізації науки, використавши передовий на той час німецький досвід, висунули вимогу тотального охоплення джерел по проблемі, яка вивчається, і неупередженого викладу встановлених фактів. Нова суспільна політична атмосфера Франції 70-80-х років сприяла реалізації поставлених завдань. Віра батька позитивізму О.Конта в розум, як творця історії і інструмент її пізнання, у позитивну науку, яка повинна ґрунтувати свої висновки на точних і перевірених фактах, означала для істориків, які поділяли позитивістські принципи, всебічне і повне використання архівних документів у відповідності з колом наукових інтересів.

В умовах, коли вперше були відкриті архіви багатьох міністерств, почалося вивчення департаментських архівів і архіву Ватикану, Ш. – В.Ланглуа і Ш.Сеньобос слідом за Е.Бернхаймом, виходячи з методологічних позицій позитивізму, розробили принципи джерелознавства.

Цілий ряд сформульованих ними суворих правил аналітичної роботи, методики дослідження, як і методологічних підходів, мають загальнонаукове значення. В історіографії радянського періоду серед таких відмічалися: відстоювання тези про індивідуальність і специфічність історичних явищ, їх залежності від місця і часу; вимога максимально точного описування фактів, як "об'єктивного та єдиного джерела історичних знань"; пізнавальний оптимізм; визнання (і абсолютизація) ідеї еволюції і, в зв'язку з цим, застосування генетичного принципу при вивченні історичних подій, явищ, установ; перенесення акценту з діяльності видатних осіб на діяльність мас, з індивідуальної психології на колективну; зосередженість на процесах структурного характеру, на протиположності подійно-розповідальним побудовам провіденціального історизму.

Але "тремтяча обережність переможених у 1871 р." змушувала істориків Франції обмежено використовувати ідейно-теоретичний багаж позитивізму. Вони принципово відмовлялися від висновків та узагальнень у своїх працях, послуг філософії історії, пошуків закономірностей, причин (а якщо шукали історичного пояснення, то відповідали на запитання "як", а не "чому"), вважаючи ці проблеми справою майбутніх поколінь учених. Теорія прогресу була для них "метафізичною гіпотезою", сама історія – суб'єктивною наукою, а її уроки – застарілою ілюзією. Історичний процес вони пояснювали взаємодією рівноправних факторів – економічного, політичного, культурного, ідеологічного, расового і т. п. Позитивістський історизм не робив різниці між методами природничих наук і гуманітарних, абсолютизуючи перші; це витікало з контівської класифікації наук за предметом вивчення, з уніфікації всіх наук.

У радянській історіографії, зокрема в працях Й.Л.Вайнштейна, М.А.Барга, позитивістська історіографія розглядалася як підготовчий етап для подальшого розвитку історичних досліджень. Між

обмеженістю використання позитивістських методологічних ідей і особливостями розробки конкретних проблем у науці останньої третини XIX ст. існував тісний взаємозв'язок.

Гострота соціально-політичного становища Франції після подій 1870-1871 рр. робила пріоритетним для істориків вивчення політичного досвіду революції 1789 р. І професійно, і організаційно її дослідження було піднято на якісно новий рівень, завдяки ліволіберальному історичному А.Олару, його журналу і школі.

Специфіка осмислення Французької революції методологічно пояснювалася слабкими сторонами позитивістського історизму, рівнем розуміння проблем епістемології історичного знання, історичного синтезу, вірою в можливість його досягнення на основі аналізу одного ряду однотипних явищ: стосовно до школи А.Олара – на основі аналізу тільки політичної історії. Історіографія пострадянського періоду, продовжуючи критичне переосмислення концепцій вченого, тим не менш солідаризується з ним в оцінці діяльності Ж.Дантона, який уособлював ідеї реформістського, мирного, ліберального в своїй основі шляху перетворення країни.

Такою була сутність кризи у французькій історіографії, починаючи з 70-х років XIX ст., яка з метою її подолання звернулася до позитивістських методологічних парадигм. Такими були питання, що їх задавала собі тодішня історіографія і відповіді на них.

* * *

У розвитку історичної науки і історичної думки у Франції, Росії та Україні з 70-х років XIX – на початку XX ст. були загальні і особливі риси. Загальні визначалися історизмом історичної свідомості епохи, яка обумовлює структуру знань людей про світ і про себе, як суб'єктів історії.

Промисловий переворот і новий рівень соціальних запитів у Росії і Україні, мали наслідком зміцнення професіоналізації науки. Пануючим напрямом політичної та історичної думки в цих країнах був лібералізм, який містив “у зародку і відображення загальнолюдських інтересів”, а теоретико-методологічні принципи позитивізму, роз'яснені для істориків Е.Бернхеймом, Ш. –В.Ланглеа і Ш.Сеньобосом, стали загальновизнаними в середовищі російських та українських учених. Однак російський та український позитивізм відрізнявся від французького. Складність проблем російського та українського суспільств швидше, ніж на Заході, викликала наступні зміни: історична наука тут раніше і глибше зазнала впливу марксизму, а також молодій тоді науці – соціології, хоч більш слабким залишався вплив неокантіанства.

По питанню про час, етапи, сутнісні характеристики кризи історичної науки Росії, розглядуваного періоду, є дві основні точки зору, яким, на наш погляд, властива тенденція до зближення. Більшість вчених тепер пов'язують глибинний зміст кризи не з еволюцією позитивізму, а з кардинальним розривом із ним і заміною його принципів неокантіанськими. Це сталося після революції 1905 р. і знайшло найяскравіше відображення у дослідженнях відомого російського вченого – О.С.Лаппо-Данилевського. Зміна та

ускладнення умов існування людини в ХХ ст., криза у природознавстві, загострили увагу науки на епістемологічних проблемах історичного знання, розробкою яких зайнялася неокантіанська баденська школа. Її представники – В.Віндельбанд і Г.Ріккерт – дали нову класифікацію наук, розподіливши їх на дві основні категорії – науки природничі (номотентичні), здатні спостерігати повторювальні явища і встановлювати загальні поняття, закони, і науки про культуру (ідеографічні), описові – про специфічне, одиничне. Вперше в історії думки це була класифікація наук за методом, який ними використовується. За історією, як наукою про культуру, не визнавалася здатність формувати абстракції, встановлювати закони, але вона повинна була ставити ці проблеми, звертаючись до послуг філософії. Формуючи загальні поняття, категорії, наука, за допомогою цих логічних конструкцій, систематизує історичну реальність, спрощує та перетворює її. Неокантіанський історизм, поставивши проблему кордонів людського розуму, ввів у теорію пізнання поняття релятивізму, визнав залежність пізнаваності об'єктів науки від пізнаючого їх суб'єкта, який робить відбір історичних явищ, співвідносячи їх із культурними цінностями епохи.

Формування “російсько-української історичної школи” припало на 70-ті роки ХІХ ст. – час кризи “першого позитивізму”, який склався до 60-х років. У період становлення школи криза плідно долалася, завдяки сприйняттю марксистських ідей її корифеями. У цьому плані слід відмітити пріоритет російських вчених у порівнянні із французькою університетською наукою.

Представники “першого позитивізму” – М.І.Карєєв, М.М.Ковалевський – спеціально дебатували проблеми історичної теорії К.Маркса. Представники “другого позитивізму” – Є.В.Тарле, Ф.Ю.Віппер, В.П.Бузескул, Д.М.Петрушевський – відчули вплив і неокантіанства, до ідейного багажу якого зверталися і М.І.Карєєв і М.М.Ковалевський.

До досвіду неокантіанства російська наука поставилася обережно.

Таким чином, методологією конкретних досліджень з історії Французької революції, було сполучення позитивістських, марксистських і неокантіанських парадигм. У російській історіографії Французької революції, як і в медієвістиці, до 1917 р. не було ні загальної методологічної кризи (в розумінні теоретичної розгубленості), ні впливового критичного напрямку, тому що наука Росії відзначалася високим рівнем сприйняття нових теоретико-методологічних ідей свого часу і вчасно використовувала їх в розробці конкретних проблем історіографії.

Розуміючи специфічність історичної науки, російські вчені вважали, що вона тим не менш здатна встановлювати закони (ця теза не відстоювалася ними послідовно), пропагували ідеї історичного синтезу на кілька десятиліть раніше французького філософа А.Берра. Поділяючи плюралістичну теорію факторів, діячі “російсько-української історичної школи” розробляли теорію особистості, яка проявляє себе в історії у сукупності своїх антропо-психологічних, і, “почасти, соціальних якостей”, тобто підходили до особистості з позицій, близьких до тих, які школа “Анналів” висунула лише в 20-30-х рр. ХХ ст.

Російські вчені ставили проблеми міждисциплінарності, як основи історичного дослідження, звертаючи особливу увагу на співробітництво із соціологією, психологією, біологічною наукою. Тим не менш, питання історичного синтезу не були для "російсько-української школи" остаточно вирішеними; вони залишаються найтяжчими і для сучасної науки.

Найважливішою, концептуальною особливістю підходів "російсько-української школи" до Французької революції було розглядання її знизу, як боротьби народних, передусім селянських мас, до якої вони поставилися із співчуттям. Корифеї школи – М.І.Кареев, І.В.Лучицький, М.М.Ковалевський – присвятили історії французького селянства фундаментальні праці, висновки яких визнані в світі класичними.

У радянській історіографії був відмічений сильний вплив народництва, який зазнала школа. Він позначався на загальній оцінці Франції XVIII ст., як некапіталістичної країни.

Відома суперечка між М.М.Ковалевським і І.В.Лучицьким теж пояснюється різницею в розумінні сутності процесу капіталізації французького села у передреволюційну добу. М.М.Ковалевський вважав найбільш характерною рисою – обезземелення селян (англійський шлях), а І.В.Лучицький – "збільшення" селянської власності, у розряд якої заносив цензіву, яка визнається спеціалістами власністю феодального типу. І.В.Лучицькому належав пріоритет в ознайомленні з фондами французьких архівів і в застосуванні кількісних, статистичних методів обробки їхніх даних.

У ході дискусій, які розгорнулися в зв'язку з 200-літнім ювілеєм Французької революції, історики-"ревізіоністи" – Ф.Фюре, Е.Леруа Ладюрі, Д.Ріше та інші прийшли до висновків, протилежних тим, які відстоювала "російсько-українська історична школа", і обґрунтовували положення про сеньйорію як колиску капіталізму, в той час, як французькі марксистські історики до певної міри перебільшували ступінь збереження феодальних відносин і недооцінювали рівень розвитку капіталістичних та напівкапіталістичних форм господарювання у передреволюційний період (А.Собуль). Загалом, праці сучасних французьких та російських дослідників, таких як О.Д.Люблінська, А.В.Адо, Ю.Л.Безсмертний, Ф.Гужар, П.Губер, Д.Робен, Ж.Баст'є, наповнили розуміння процесу переростання феодалізму в капіталізм новим документальним та евристичним змістом.

Традиції "російсько-української історичної школи" в Україні були ясно виражені як у дореволюційний, так і в післяреволюційний (перший) період розвитку історіографії Французької революції, який, на думку В.А.Дунаєвського, охоплює 1917 – початок 40-х років. У дореволюційний період вони були розвинені в працях учня І.В.Лучицького – майбутнього академіка Є.В.Тарле, який в меншій мірі, ніж вчитель, зазнав впливу народництва, але в більшій – легального марксизму. Його дисертація являла собою прекрасно документовану розробку майже не вивченого на той час сюжету – історії робітничого класу епохи революції.

У Новоросійському (потім Одеському) університеті наприкінці XIX – на початку XX ст. і до початку 50-х років працювали такі відомі

спеціалісти з історії нового часу, як О.С.Трачевський (він першим почав тут читання лекцій з історії Франції XVIII ст.), Р.Ю.Віппер, П.М.Ардашев, І.І.Іванов, Є.М.Щепкін. В традиціях "російсько-української історичної школи" були створені дослідження Г.Є.Афанасьєва з соціально-економічних проблем Франції XVIII ст. О.Л.Вайнштейн у роботі, написаній на основі багатющої Воронцовської колекції документів, здійснив спробу соціального аналізу французької еміграції періоду революції.

Вагомий внесок у дослідження економічної політики і класової боротьби епохи Термідору вніс К.П.Добролюбський, який прийняв марксизм і слідом за М.І.Карєєвим логічно включав Термідор у хронологічні рамки революції. Пізніше такої ж точки зору додержувався К.О.Джеджула.

Перший період вивчення революції 1789 р. завершується створенням колективної праці "Французская буржуазная революция 1789-1794 гг." (под ред. В.П.Волгина, Е.В.Тарле. М., 1941) з участю К.П.Добролюбського. В основі праці і трактувань революції в російській історіографії 30-40-х років і пізніше лежали концепції М.М.Лукіна. Праця в цілому відображала класичну концепцію революції, яка оформилася в 30-ті роки завдяки спільним зусиллям російських і французьких лівих, соціалістичних істориків, послідовників Жореса, таких як А.Мат'єз, Ж.Лефевр, Е.Лабрусс.

Харківський науковий центр не дав видних спеціалістів з історії революції 1789 р. Тим не менше його роль була дуже важливою: тут функціонувало партійне видавництво "Пролетар", яке приділяло значну увагу випуску вітчизняної та кращої перекладеної літератури з проблем історії Франції XVIII ст.

Значна праця українських істориків у цій галузі знаходила відображення на сторінках журналу "Прапор марксизму" (до 1929 р.). З початку 30-х років дослідницька і публікаторська діяльність була значною мірою згорнута, а боротьба за утвердження марксизму часто густо набирала і кривавого характеру.

Тільки в Україні (за неповними даними) 185 учених пройшли через ГУЛАГ, а багато з них загинули в його застінках.

Найважливішими сумними наслідками гонінь проти інтелігенції були одержавлення, тотальна ідеологізація науки, відокремлення її від світової науки, зведення гуманітарних наук у ранг другорядних, безправ'я основної маси наукових працівників – подолання всього цього в країнах СНД лише намічається.

* * *

У кінці XIX – на початку XX ст. французька історіографія переживала чергову методологічну перебудову. В цей час у Франції набули широкого розповсюдження соціологічні теорії Е.Дюркгейма – позитивіста, який зазнав впливу неокантіанства. Він і його послідовники сприяли розповсюдженню нових, більш поглиблених уявлень про зміст історичного процесу, але, особливо, про соціологізовані методи його пізнання.

Головним змістом діяльності Е.Дюркгейма було створення єдиної соціальної науки, і синтез результатів усіх наук про людину, в тому

числі історії, на основі міждисциплінарного методу повинна була здійснювати соціологія. Е.Дюркгейм справив значний вплив на А.Берра, який боровся за "історичний синтез", синтез філософії та соціології на ґрунті історії. Розповсюдженню ідей "історичного синтезу" сприяли важливі починання А.Берра – "Журнал історичного синтезу", Міжнародний центр синтезу, видання 100-томної серії "Еволюція людства". А.Берр критикував позитивістський синтез. Останній полягав у тому, щоб вибудовувати в хронологічній послідовності ряди однорідних фактів – так писала політична, релігійна, економічна, культурна і т.п. історії, не перетинаючись і не пояснюючи одна одну. Такий синтез вчений вважав лише підготовчим етапом праці історика, постулював необхідність встановлювати причини явищ, закони. Сполучення випадкового, логічного та необхідного в історичному процесі, вважав філософ, пізнається на основі міждисциплінарності, з урахуванням уявлень про прогрес людства як відображення "злету розуму" і при умові вивчення відбиття соціальних процесів у психиці людини (неокантіанська теза).

Розповсюдження марксистських ідей у Франції на зорі ХХ ст. продовжувало залишатися більш слабким, ніж у Росії: батьківщина п'яти революцій не відчувала браку у власних доктринах перетворення суспільства на справедливих засадах. Вплив марксизму виявився у багатотомній "Соціалістичній історії" Ж.Жореса. У чотирьох томах, присвячених революції, простежується глобальний підхід до предмету, обсяг охоплених проблем, переважно економічних та соціальних. Надихаючись концепціями Ж.Жореса, створив свою працю про французьку революцію П.О.Кропоткін, під пером якого вона постала як широкий соціальний, передусім селянський, рух.

За ініціативою Ж.Жореса, під керівництвом А.Олара палата депутатів французького парламенту в 1903 р. створила комісію задля розшуку і видання документів з економічної та соціальної історії Французької революції. Вчені Росії та України брали в її діяльності активну участь. У цей час оформлюється "російсько-українська історична школа", хоч Ж.Жорес називав її "французько – російською". На думку Є.В.Тарле, до неї відносилися М.І.Кареев, І.В.Лучицький, М.М.Ковалевський та Ф.Сан'як.

Після першої світової війни історична наука Франції переживала чергову кризу історизму, викликану як соціально-політичними, так і загальнонауковими причинами. Вона долалася послідовниками Ж.Жореса, А.Берра. Серед перших найвизначнішими спеціалістами з історії Французької революції були А.Мат'єз та Ж.Лефевр. Вони намагалися примирити французьку соціальну традицію з марксистською інтерпретацією історії, яка все ж таки більше запозичила з ідейного багажу своїх попередниць, ніж дала сама. А.Мат'єз ідеалізував діяльність Робесп'єра та якобінців. Ж.Лефевр вніс значний внесок у вивчення селянських рухів революційної епохи, розглядаючи їх, як автономні та консервативні за своїми цілями.

У методологічному відношенні новизною підходів до проблеми відмічена праця Ж.Лефевра "Великий страх 1789" – взірць вивчення суспільної свідомості, від стану якої залежав розвиток революційних подій. Праця Ж.Лефевра заклала основи вивчення ментальності ХVIII ст.

Оновленню теоретико-методологічних підходів до історії сприяли праці учня А.Мат'єза – Е.Лабрусса, який вивчав довгі та короткі цикли французької економіки XVIII ст. з метою пояснення революційного вибуху 1789 р. Ці праці стали класикою світової історіографії. В останній час вони, як і твори А.Олара, критикуються за спробу вирішення проблем історичного синтезу на підставі аналізу однотипного ряду явищ.

Висновки А.Мат'єза, Ж.Лефевра, Е.Лабрусса стали складовою частиною класичної історіографії революції.

У 1929 р. послідовниками А.Берра – Л.Февром та М.Блоком були засновані журнал "Аннали економічної і соціальної історії" і школа "Анналів". Школа заповнила лакуну французької історичної науки у вивченні економічної історії, але не самої по собі, а в контексті глобальної історії. Увага до цього аспекту минулого обумовлювалася проблемами світової економічної кризи 1929 р. і загальним знайомством з ідеями марксизму, показником росту інтересу до якого була поява збірника наукових статей "В світлі марксизму", який вийшов під редакцією А.Валлона.

У цілому процес розповсюдження ідей марксизму та ідей школи "Анналів" йшов паралельно, і пік його припадає на 60-ті роки XX ст.

Загальним у трактуванні марксизму у Франції та СРСР в 30-ті роки було те, що перевага віддавалася економічним аспектам історії. З огляду на обсяг економічних завдань, які стояли перед суспільством у 30-ті роки в СРСР, в умовах культу особи розповсюджувався вульгаризований марксизм, йшла десуб'єктивізація марксової теорії, людина опинилася не лише "гвинтиком" системи, але й непотрібним елементом історичної теорії. Вплив ідей неокантіанства на історіографію Франції дозволив їй уникнути розвитку подібних тенденцій; в СРСР процес їхнього розповсюдження був штучно перерваний з кінця 20-х років.

* * *

Школа "Анналів" Л.Февра і М.Блока здійснила революцію в історіографії, яку розуміють як в контексті розвитку французької історичної думки, так і в плані впливу розроблених нею методологічних парадигм на світову науку XX ст.

У цьому зв'язку слід відмітити передусім визнання історії як науки, реальності, об'єктивності та пізнавальності історичного минулого, високих соціальних завдань історії, які полягають у поясненні теперішнього і прогнозуванні майбутнього через пізнання минулого. Було висунуто важливий методологічний принцип про визнання необхідності постійного удосконалення методів історії, у відповідності із загальним ритмом розвитку наук, зміною соціального, політичного контексту картини світу, сучасної дослідникові минулого.

Предмет історії в розумінні "Анналів" тотальний, глобальний: це суспільство в усій повноті, взаємопов'язаності та взаємообумовленості його компонентів – матеріального, економічного, соціального життя – і людини в природному, соціальному, історичному контексті; це всі прояви духовного життя суспільства і ментальності людини, яка визначається історичною епохою.

Підходи до цієї всеохоплюючої проблематики починаються з урахуванням деяких традиційних позитивістських методів аналітичної роботи із першоджерелами. Однак, школа "Анналів" категорично опротестувала позитивістські (і не лише позитивістські) принципи історичного синтезу, повстала проти переконання попередників в тому, що факти є "цеглинками істини, що заготовлені самою історією", тобто в більш широкому плані – проти теорії відображення, віри Канта, Гегеля, Маркса в розумність світу самого по собі і здатність науки відобразити цю розумність. Л.Февр і М.Блок категорично опротестували і тезу неокантіанства, згідно якій за історією не визнавалася здатність встановлювати закони, формувати загальні поняття, категорії і т.п.

"Анналі" боролися проти Конта і проти Канта, зокрема проти неокантіанського розподілу наук на номотетичні та ідеографічні, але розгорнули цю боротьбу на два-три десятиліття пізніше істориків Росії. В російській історіографії цей рух йшов передусім від сприйняття марксизму, у французькій – від ідей Е.Дюркгейма, А.Берра, Ф.Сіміана, Ж.Жореса – в цілому від поширеного використання теоретико-методологічного багажу і позитивізму, і неокантіанства.

Найважливішою методологічною парадигмою школи "Анналів" була теза про історію – проблему, про вироблення істориком у відповідності із нею робочих гіпотез, запитальника, з яким він звертається до першоджерел.

Спільним з марксизмом було розуміння необхідності систематизувати історичний матеріал. При цьому основною евристичною категорією марксизму було поняття суспільно-економічної формації, у "Анналів" – цивілізації. "Анналі", як і марксизм, розвивали ідеї історизму, тезу про специфіку, конкретику кожного суспільства, сполучали вивчення динаміки (в марксизмі це переважало) і статички (яскраве відображення останнє знайшло у творчості Ф.Броделя, який досліджував ті аспекти матеріальної цивілізації капіталізму, які протікають в рамках часу "великої довготривалості", де історія розгортається на стику з географією).

Підходи Л.Февра до проблем цивілізації відрізнялися від підходів К.Маркса до проблем суспільно – економічної формації, бо марксизм (як і позитивізм) виявився зосередженим на об'єктивній стороні історичного процесу, хоча і постулював об'єктно-суб'єктний підхід до дійсності, а Л.Февр, слідом за Кантом, замикав цивілізацію на людині.

Сполучення систематизуючого та індивідуалізуючого підходів до історії школою "Анналів" логічно привело її засновників до постановки проблеми міждисциплінарного методу у вивченні історії, до об'єднання на одному єдиному полі історії результатів всіх наук про людину, наук як гуманітарного, так і негуманітарного профілю, і в цьому вони продовжили і розвинули ідеї А.Берра.

Звернувшись в 20-ті роки до розробки проблем економічної історії, "Анналі" повинні були відповідати і відповідали на виклики марксизму створенням широких узагальнюючих праць в цій галузі. Тут пріоритет належав М.Блоху, автору фундаментальних досліджень із проблем французького та західноєвропейського феодалізму, високо оцінених в історіографії як радянського, так і післярадянського періоду не лише за постановку значних проблем історії феодалізму, але і за чудовий

взірець діалогу, який вчений вів з економічною наукою, соціологією, географією, психологією, археологією, лінгвістикою, етнологією, історією права та іншими науками. Діалог із географією і Л.Февра і М.Блоха пояснювався високим рівнем французької школи "географії людини", представленої А.Деманжоном, А.Сорром, Ж.Сіоном, які розвивали ідеї географічного "посибілізму" в історії і наполягали на перевазі людського впливу на географічне середовище. Школа "Анналів" ставила проблеми історичної географії, біогеографії в найбільш широкому розумінні. Співробітництво з соціологією виявлялося в прагненні вивчати структурну історію, історію соціальних груп і класів. Розуміння природи класів у науці післярадянського періоду наближається до блоківського розуміння і заперечує уніфікований, чисто економічний підхід до природи класів всіх історичних епох. "Анналі" першого покоління багато зробили в організаційному плані для вивчення у Франції соціальної та економічної історії.

Найважливішою методологічною парадигмою "Анналів" було усвідомлення людини не лише як об'єкта історії, але і як суб'єкта історії, заклик вивчати багатофакторну детермінованість його вчинків, мотивації поведінки суспільної людини у часі. М.Блох, Л.Февр, Ж.Лефевр ввели у науку ключове поняття ментальності, дали зразки його вивчення і накреслили подальші шляхи цього процесу. Ментальність людей XVI ст. була переважним предметом уваги Л.Февра. Вчений обґрунтував необхідність міждисциплінарного підходу до вивчення ментальності, передусім з урахуванням даних економічної науки, археології, медицини, історії техніки, філології і семантики, іконографії та ін.

У зв'язку з постановкою проблем ментальності, і у французькій і у російській історичній науці велика критика марксової теорії базису-надбудови, як такої, що спрощує історичний процес, протиставляючої матеріальне та ідеальне, було сформульоване ставлення до історико-культурних явищ, як до соціальних і політичних одночасно.

Школа "Анналів" по-новому поставила проблеми епістемології історичного знання: різко розширила розуміння кола спеціальних історичних дисциплін; пред'явила якісно нові вимоги до професійної підготовки істориків; переглянула принципи історизму, сформульовані в німецькій історичній науці XIX ст., і в зв'язку з цим, поряд з генетичним методом аналізу, поставила питання про застосування ретроспективного та історико-порівняльного методів; з позицій неокантіанського імперативу про людський зміст історії і заняття історією осмислила завдання історичного синтезу як діалогу людей минулих епох і сучасності, ціннісних орієнтацій сучасної досліднику культури в підході до культури минулого.

Сприймавши тезу неокантіанства про кордони людського розуму, вона ввела в теорію пізнання принцип релятивізму, як проблеми відносності наших знань про минуле у відповідності до картини світу історика, який його вивчає, одночасно висунувши тезу про конструювання предмета дослідження істориком у тому ж розумінні, що й конструювання предмету дослідження в інших науках.

Середина 60-х років була переломом в існуванні школи "Анналів". До неї прийшло офіційне визнання; з нею, в широкому плані зв'язують

існування "histoire nouvelle" як найбільш плідного оновлення історичного знання ХХ ст. Представники "нової історичної науки" брали активну участь у полеміці з марксистськими істориками з приводу проблем революції 1789 року.

По мірі зміни суспільної атмосфери в країнах СНД розуміння революції було піднято на якісно новий рівень історизму, завдяки можливості не враховувати офіційних трактувань революції, нав'язаних історикам у 30-ті роки, критикувати марксизм, поаяльно поставитись до суджень немарксистських вчених.

Марксистські історики, змушені відповідати на виклики немарксистської історіографії, переглянули багато власних висновків. Вони визнали евристичний (по меншій мірі) пріоритет своїх наукових опонентів, які дебатують такі проблеми, як формації, уклади, "держава і революція", ідеологія, класи, сутність перехідної епохи від феодалізму до капіталізму (в російській історіографії визначені хронологічні рамки цієї епохи для Англії та Франції, а в українській історіографії рамки перехідної епохи для України зовсім не дискутуються), її особливості, якісні характеристики – тобто пріоритет у розробці тих наукових понять і категорій, вивчення яких має першочергову важливість для розуміння феномену Французької революції.

В останнє десятиліття в марксистській історіографії з'явилися роботи, які можна розглядати як відповідь на виклики немарксистської історіографії Французької революції. Тут передусім повинна бути названою праця М.А.Барга та Є.Б.Черняка про великі соціальні революції ХVІІ–ХVІІІ ст. – Англійську і Французьку, розглянутих у контексті перехідної епохи.

Російські автори виявили класичні і некласичні риси класичних ранніх революцій – Англійської і Французької. Головна особливість останньої, на думку спеціалістів, полягає в тому, що революція сталася в кінці мануфактурної стадії розвитку капіталізму.

Новизна її характеристики цими вченими полягає в тому, що вони не назвали революцію класичною, пояснивши це класичними рисами феодалізму у Франції. При цьому вчені спиралися на висновки Е.Лабрусса і Ф.Броделя. Уся перехідна епоха охарактеризована М.А.Баргом і Є.Б.Черняком як сфера, яка обіймає Англійську і Французьку революції. Остання являється внутрішньоформаційною в світовому масштабі і міжформаційною в національному, французькому. Ці вчені, а також А.В.Ревякін, Є.М.Кожокін вивчили внутрішню структуру французької буржуазії, яка одночасно являлася і ієрархією її революційності і визначала її долі в після революційний період.

По новому висвітлене і традиційне – селянське питання революції: селянська революційність не кваліфікується як класичне явище. Вперше у російській історіографії простежене співвідношення буржуазної революційності (яка мала вирішальне значення на початку революції) і селянської (яка відіграла визначальну роль у перемозі революції). Таким чином, одержали нове наповнення тези класичної історіографії про революцію 1789 р. як революції мануфактурного періоду, досліджений її міжнародний аспект, на новому документальному та евристичному рівнях розроблена проблема соціальних рухів епохи. У працях Л.В.Піменової та О.І.Лебедевої

перегляду піддана роль дворянства напередодні революції. Українська ж історіографія ще й досі не вписала визвольну війну під проводом Б.Хмельницького та інші події і процеси цього часу в рамки перехідної епохи.

У російській історіографії переглянуті і концепції революції – ставлення до 1794 року, Термідору, який включено в революційний період (В.Г.Ревуненков, В.А.Дунаєвський, Є.Б.Черняк – і, як ми вже згадували, К.О.Джеджула), змінена однозначно позитивна оцінка яacobінізму і Робесп'єра, ставлення до терору 1794 р., поставлена під сумнів ефективність та прийнятність для всіх епох плебейських методів боротьби, висловлене позитивне ставлення до дантоністського варіанту революції, уточнено, в цілому, відношення до революцій, як до методів соціальних перетворень; дана позитивна оцінка лібералізму, як однієї з передових ідеологій ХІХ ст. Таким чином, у ході дискусій багато з аргументів і висновків "ревізіоністів" виявилися врахованими, марксистські концепції переосмисленими.

Незмінно зріс і обсяг проблем, які вивчаються наукою в зв'язку із феноменом революції. З 80-х років істориками Росії розпочато вивчення її ментальних аспектів.

Звернення науки ХХ ст. до проблем ментальності не стало універсальним засобом вирішення корінних проблем методології. Ці важкі питання не вирішені вченими, оскільки надзвичайно складно відтворити цілісну картину минулого. Французькі історики в 1991 р. виступили з новим маніфестом, в якому окреслено коло і напрямки нових пошуків.

Нещодавно Інститут загальної історії РАН видав книгу "Аннали на рубежі веков: антологія" / Москва, 2002 / – це збірник кращих статей з журналу "Аннали" за останнє десятиліття. З 1989 р. журнал змінив свою назву. Тепер вона така "Аннали. Історія і соціальні науки", що показує на тісний взаємозв'язок історичного знання з такими соціальними науками, як соціологія, етнологія, економіка, психологія та ін. Ця назва говорить про те, що нинішні "Аннали", як і "Аннали" Л.Февра і М.Блока, прагнуть подолати бар'єри, які традиційно обособлюють різні галузі гуманітарного знання. Нинішні "Аннали" ставлять в центр уваги історичного дослідження людину, життя індивідуумів і колективів, суспільств, цивілізацій не тільки з точки зору сучасного спостерігача, а й "зсередини", реконструюючи світобачення людей минулого, їхню культуру в антропологічному розумінні цього поняття. "Аннали" зосереджені на вивченні самосвідомості людини минулого, яка впливала на його індивідуальну та суспільну поведінку. Звідси увага до унікального, особливого, випадкового, індивідуального, несподіваного, не стільки до того, що описується істориком, скільки до того, що створюється ним, звідси увага до лінгвістичних аспектів створення історичного тексту, як тексту джерела, так і тексту історичних праць (інерція, яка йде від постмодернізму). Збірник наглядно демонструє розширення історичної проблематики. Це статті, в яких фігурує категорія пам'яті, як могутній засіб самоідентифікації як індивіда, так і колективу. Це аналіз творів образотворчого мистецтва, як джерел, які по-своєму характеризують історичні явища. Це відродження критикованої Л.Февром і М.Блоком політичної історії, при цьому робиться наголос на уявленнях та

ментальних настановах учасників історичних подій. Це дослідження побуту, одягу людей минулого, в яких виявляються ознаки їх соціокультурної поведінки. Увага до релігійної культури людей минулих епох. Історична антропологія залишається продуктивною парадигмою сучасного знання, сприяє постійному поширенню і поглибленню проблематики конкретних досліджень.

Таким чином, ознайомлення із змістом збірника переконує в тому, що школа "Анналів", як і уся сучасна французька історіографія залишається однією з найвпливовіших національних історіографій. На початку ХХІ століття складається нова методологія історії і перед історичним знанням Росії і України, яке десятиліттями перебувало в ізоляції, стоїть завдання наведення мостів із світовою наукою, що можливо лише за умови живого обміну ідеями, врахування світового досвіду і кращої її частини – ідей школи "Анналів", "нової історичної науки" та ідей сучасної французької історіографії в цілому.

С.І.Посохов

ПРОБЛЕМИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ АВТОНОМІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУСІЙ

Спроби розбудови громадянського суспільства в Україні та перетворення в системі освіти викликають інтерес до здобутків та традицій університетів дорадянської доби. Надзвичайно цікаво як у теоретичному, так й у практичному плані постає проблема університетської автономії. Університети, які виникли в Російській імперії у ХІХ ст., перебували та у, певному розумінні, представляли собою модель громадянського суспільства.

Зупинимося докладніше на оцінках дореволюційних та радянських істориків університетської автономії за статутами 1863 та 1884 років. Більшість досліджень університетського статуту 1863 р., які з'явилися протягом 70-80-х років ХІХ ст., мали публіцистичний характер. Це було зумовлено гостротою даної проблеми, особливо в умовах підготовки нового університетського статуту. Тому такі дослідники як В.С.Іконніков, М.Ф.Владимирський-Буданов, В.І.Гер'є, В.І.Модестов, І.М.Сеченов гаряче відстоювали позитивний вплив автономії університетів на їх розвиток [1]. Не випадково, що сутність багатоаспектної університетської реформи більшість істориків зводило до розширення автономії університетів. Більш послідовно таку позицію відстоював Г.А.Джаншієв у книзі "3 епохи великих реформ" [2]. П.М.Мілюков, який ґрунтовно вивчав університетську реформу 1863 р., головною ідеєю визначав повернення автономії університетам, що втілив статут 1863 року [3]. Б.М.Чичерін підкреслював, що та міра автономії, яка надавалася університетам статутом 1863 р., цілком забезпечувала їх поступовий розвиток. Новий статут 1884 р. Б.М.Чичерін характеризував як руйнування балансу й наголошував на необхідності повернення свободи викладання в університетах [4].

Хоча переважна більшість дослідників бачила зразком автономію, надану статутом 1863 р., деяких таке тлумачення автономії не влаштовувало. Так, К.Д.Кавелін виступав за широку автономію університетів, коли були б звужені повноваження попечителів учбових

округів, ліквідована система чинів для професорсько-викладацького складу як засіб впливу уряду на університети [5].

На початку XX ст. деякі дослідники (О.О.Корнілов, В.Є.Якушкін, В.А.Воробйов) дійшли висновку про обмеженість автономії, наданої університетам статутом 1863 року [6]. Цю обмеженість вони бачили у можливості прямого втручання попечителів у справи університетів, а також у відсутності достатніх гарантій автономії.

Характерною рисою радянської історіографії довгий час була відсутність зацікавленості до проблеми автономії університетів як такої. Можна назвати лише декількох істориків, які спеціально досліджували проблеми автономії університетів. Так, Р.Г.Еймонтова дійшла висновку, що немає підстав стверджувати, що статут 1863 р. надав університетам самоуправління [7]. Г.І.Щетініна також підкреслила як характерну рису статуту 1863 р. "напівправа та напівпоступки" [8]. Стосовно ж університетського статуту 1884 р. вона визначила, що в ньому із найбільшою послідовністю були проведені реакційні принципи у питаннях управління [9]. Ці тези стають більш зрозумілими, якщо згадати концепцію, притаманну радянській історіографії, про загальну кризу університетської освіти на початку XX ст.

У пострадянські часи з'явилися нові акценти в оцінках університетської автономії. Р.Г.Еймонтова зазначила, що хоча термін "автономія університетів" достатньо старий, він потребує серйозних застережень [10]. Л.М.Іскра підкреслив, що автономія університетів була обмеженою, хоча слушно зазначав, що "повна" автономія виглядає утопією, яка позбавляла б уряд можливості управляти університетами [11].

На нашу думку, для з'ясування поняття "автономія" університетів не слід відривати дане поняття від дефініції "самоуправління". Тим більше, що порівняння університетського самоуправління із земським та міським демонструє багато спільних рис в його організації та еволюції. Не випадково також те, що прийняття університетського статуту 1863 р. передувало земській (1864) та міській (1870) реформам, а статут 1884 р. на кілька років випередив земську та міську контрреформи. Використання терміну самоуправління дає змогу вийти із складного становища, яке утворилося в історіографії. З одного боку, дійшли висновку, що повної автономії за статутом 1863 р. створено не було, а з іншого – при аналізі статуту 1884 р. стверджується, що ним була скасована університетська автономія. Можна погодитися з думкою американського дослідника С.Кессоу, що проблема полягала в тому, що держава не погоджувалася на "створення визначених форм постійної та певної інституціоналізації такої автономії" [11]. Отже, статут 1884 р. безумовно значно обмежив автономію, зробив її більш керованою та контрольованою з боку держави, однак казати про повну її втрату не зовсім правильно. Принципи університетського самоуправління дещо змінилися, держава збільшила свій вплив, однак не були ліквідовані основні засади функціонування університетської корпорації. Важливо зауважити також, що радянські історики традиційно звертали особливу увагу на зменшення повноважень університетських рад щодо вирішення студентських справ та визначення їх благонадійності. При цьому, поза

увагою залишилися функції університетського самоуправління, пов'язані із організацією наукової діяльності. Але ж саме в цій сфері автономія зазнала найменших збитків. За статутом 1863 р., а також й 1884 р., прерогатива остаточного присудження наукових ступенів належала університетській раді.

Таким чином, виходячи із суперечливих оцінок, які зустрічаються в науковій літературі, постає питання: університетська автономія – це реальність чи історіографічний міф. На останню позицію провокує політизованість та публіцистичність праць, які стосуються цього питання. За гаслами та суперечками не завжди можна зрозуміти в чому ж була ця автономія та навіщо вона взагалі була потрібна. Але вивчення історичного досвіду університетів, спостереження за боротьбою при вирішенні “університетського питання” переконують: університети прагнули і виборювали реальні права, які у своїй сукупності саме й підпадають під визначення автономії (права самоуправління, які втілювалися у діяльності університетських рад, права самостійно вирішувати кадрові питання, визначати напрямки наукової діяльності, мати певні відмінності в організації навчального процесу). Так або інакше університети мали певну незалежність (автономію), виробили та реалізовували систему прав та обов'язків у своєму товаристві та по відношенню до оточення. Основні принципи, на які спиралося дане товариство, були закріплені у своєрідних “конституціях” – статутах університетів, які й фіксували свободу викладання, досліджень та структуру самоврядування. Звичайно, межі цих прав не залишалися незмінними. Що ж до того, яке значення мала та має автономія для університетів, то слід нагадати, що наукова творчість як така вимагає вільного розвитку, а формуванню особистості сприяє атмосфера широкого вибору.

Не дивно, що університетська молодь та професори, як правило, займали активну життєву позицію, вихованці університетів мали широкий світогляд. В умовах існування самодержавної імперії університети ставали зразком та своєрідним взірцем відкритого суспільства. Всі університетські статuti демонструють відсутність таких елементів дискримінації, як-то: обмеження прав за віросповіданням, національною або соціальною ознакою. Разом з цим, університети Російської імперії на відміну від західноєвропейських, були державними установами, залежали від держави як в економічному, так і в ідеологічному відношенні. Тому періоди розквіту та бурхливого розвитку університетів в XIX ст. були зумовлені лібералізацією громадсько-політичного життя.

В умовах незалежної України, на жаль, як і раніше, проблема університетської автономії не стала предметом всебічного обговорення. Реформування ж у галузі освіти пішло шляхом укріплення “вертикалі влади”, звуження меж університетського самоврядування, інших прав університетів. На наш погляд, такий підхід врешті-решт виявить свої вади, а дискусія в науковій та публіцистичній літературі визначить межі університетської автономії, які б відповідали не лише сучасним умовам, але й визначали б майбутні громадських форм самоврядування.

Джерела та література:

1. Герье В.И. Университетский вопрос // Вестник Европы. – 1873. – №4; Иконников В.С. Русские университеты в связи с ходом общественного образования // Вестник Европы. – 1876. – № 9-11; Модестов В.И. Университетский вопрос // Наблюдатель. – 1882. – №2; Сеченов И.М. Научная деятельность русских университетов // Вестник Европы. – 1883. – №11; Владимирский-Буданов М.Ф. Пятидесятилетие имп. Университета Св.Владимира. Речь. – К., 1884.
2. Джаншиев Г.А. Из эпохи великих реформ. Исторические справки: 4-е изд. – М., 1893.
3. Милюков П.Н. Очерки по истории русской культуры: В 3 т. – М., 1993. – Т.2.
4. Чичерин Б.Н. Курс государственной науки. – М., 1896. – Ч.2. – С. 338-339.
5. Кавелин К.Д. Наука и университеты на Западе и у нас // Кавелин К.Д. Собрание сочинений. – СПб., 1899. – Т.3.
6. Якушкин В.Е. Из истории русских университетов в XIX веке // Вестник воспитания. – 1901. – №7; Воробьев В.А. К истории наших университетских уставов // Русская мысль. – 1905. – №12; Корнилов А.А. Общественное движение при Александре II (1855-1881). Исторические очерки. – СПб., 1909.
7. Эймонтова Р.Г. Университетская реформа 1863 г. // Исторические записки. – М., 1961. – Т.70. – С. 174.
8. Щетинина Г.И. Университеты в России и устав 1884 года. – М., 1976. – С. 65.
9. Там же. – С. 150.
10. Эймонтова Р.Г. Русские университеты на путях реформы: шестидесятые годы XIX века. – М., 1993. – С. 15.
11. Искра Л.М. Б.Н.Чичерин и университетский вопрос в начале 60-х годов XIX века // Российские университеты в XVIII-XIX веках. – Воронеж, 1999. – Вып.4. – С. 48.
12. Кессоу С. Университетский устав 1863 года: новая точка зрения // Великие реформы в России. 1856-1874. – М., 1992. – С. 328.

Summary

An analysis was made of the research on the problems of autonomy of Universities of the Russian Empire conducted by pre-revolutionary, soviet and post-soviet historians.

О.І.Журба

СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИКО-АРХЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НОВОРОСІЇ ТА ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Останнім часом дослідження територіальних сегментів цілісних історіографічних зон починають знаходити досить глибоке теоретичне обґрунтування у виробленні підходів і принципів регіональної історіографії [1].

Розглядаючи процес формування української археографії другої половини XVIII – першої половини XIX ст., я широко використовую цей метод, як такий, що надає адекватні пізнавальні можливості для виявлення специфік і механізмів становлення регіональних варіантів археографічних і історіографічних практик як невід'ємної складової духовно-культурних процесів на територіях українського етнічного масиву Російської імперії [2]. Існування історично обумовлених особливостей історико-культурних зон Лівобережжя (Малоросії, колишньої Гетьманщини), Слобожанщини (Харківської губернії, саме яка в цей час і звалася Україною), Новоросії та Правобережжя, визначили виразні форми місцевого адміністративно-територіального патріотизму, способів самоідентифікації, які яскраво відбилися на процесі формування місцевого інтелектуального, в тому числі і історіографічного середовища. Причому ці специфіки органічно

включалися їх носіями, перш за все, до загальноросійського, але, з часом паралельно почали залучатися до конструювання національного українського історіографічного простору [3].

Спираючись на регіоналістичні підходи, зокрема у вивченні генези археографічної справи та історіописання в новоросійському краї, доводячи їх до логічного завершення, вважаю за доцільне поставити питання про можливість і, за певних обставин, доцільність виокремлення в межах історіографічного регіону субрегіональних осередків, виділення яких, як можна припустити, здатне відбуватися за багатьма критеріями. Одним із найпростіших з них може бути адміністративно-територіальний, що дозволить у межах новоросійського історіографічного варіанту говорити про наявність його катеринославської, таврійської і херсонської версій. Формування кожної з них, пов'язане спільними соціально-економічними, суспільно-політичними та духовно-культурними обставинами, що обумовлювали процес "вписування" цілого регіону до структур і укладів Російської держави наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., визначалося також специфічними чинниками становлення власного інтелектуального середовища, що породжували на загальному тлі своєрідні варіанти історичної свідомості, що відливалася у відповідні форми наукової продукції.

Інтенсивна колонізація Північного Причорномор'я наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. створила сприятливі умови для формування у регіоні початків інтелектуальної праці. До цього спричинилося досить швидке зростання міст та міського населення, виникнення в регіоні системи загальноросійської освіти, різного профілю культурних та науково-освітніх інституцій, поява місцевої преси, а також відповідні соціальні зрушення.

Інкорпорація Північного Причорномор'я до російських структур в останній чверті XVIII ст. призвела до поширення на цей регіон російської судово-адміністративної бюрократичної системи з її значною регламентацією та ретельно розробленим діловодством. Роздача земель дворянству, формування родових осередків нової поземельної еліти на межі століть створювала умови для утворення значної кількості приватних родинних архівів. Утворення у регіоні архівних фондів державного, церковного і приватного характеру формували основу джерельної бази історичних та археографічних студій, яка ставала об'єктом евристичної діяльності перших місцевих учених.

Невід'ємною складовою процесу формування місцевого інтелектуального, в тому числі і історіографічного, середовища у зазначений період стало досить інтенсивна інституціоналізація історичних і археографічних студій, що знайшло організаційне завершення, насамперед, у заснуванні 1839 р. Одеського товариства історії і старожитностей (далі – ОТИС) [4], утворенні місцевих статистичних комітетів [5], появі регіональної преси [6]. До вирішальних чинників, що стимулював історичні вправи, відносилися і зацікавленість імперської влади в історичному обґрунтуванні свого панування в регіоні, її потреба у історичній, етнографічній, економічно-статистичній інформації про населення поліетнічного,

новоприєднаного до Росії краю. Саме це, значною мірою, визначило саму можливість відповідної праці, а також її характер і напрямки.

Загальна атмосфера стрімкого становлення і зростання Херсонської губернії у першій половині XIX ст., – не лише як стратегічного адміністративно-комерційного регіону, імперського форпосту на Чорному морі, але й як важливого духовного осередку Півдня Росії, що акумулював у собі численні національно-культурні традиції у поєднанні із чіткою орієнтацією на кращі набутки та форми інтелектуального життя Західної Європи [7], – створила обстановку творчої конкуренції, службової та громадської ініціативи, що почала культивуватися в місцевому освіченому товаристві.

Не в останнє, така ситуація стала результатом відповідної кадрової політики як центральної так і місцевої влади, що в умовах господарського, військово-політичного, духовно-культурного засвоєння краю, його прилаштування до загальноросійських вимог і стандартів потребувала активних, дієвих, в міру ліберальних працівників в усіх ділянках суспільного і духовного життя. Досить значна роль у створенні такої атмосфери належала правителю краю князеві М.С.Воронцову [8]. Мабуть, тому не буде великим перебільшенням вбачати причини часом непомірного пієтету новоросійських інтелектуалів, в тому числі тих, хто займався історіописанням, перед владою і її вищими представниками не лише у властивому тогочасному вербальному дискурсові улесливому сервілізмові, але й у цілком щирому захопленні масштабами, глибиною, нечуваними доти темпами перетворень, які проносились буревієм у буквальному сенсі “перед очима” його учасників і спостерігачів. Один з них зазначав з цього приводу: “Описанныя улучшения и заботы правительства быстро возвели Одессу в ту степень благоденствия с которой будущность ее представляется в самом блистательном виде... Она в 35 лет сделалась третим городом Империи по числу жителей, просвещению и богатству. В ней находим здания достойныя столиц, множество учебных заведений, публичную библиотеку, музей древностей, ученое Общество. Вот успехи, на которых должны основываться предсказания самые утешительныя! Такие успехи возможны только в нашем веке... в коем торговля, промышленность, все ветви гражданского благоденствия развиваются с быстротою едва вероятною” [9].

Вже в першому літературному альманасі, що вийшов в Одесі 1831 р., випуск якого сам по собі став знаковою подією в інтелектуальному житті міста і регіону в цілому, один з його видавців П.Морозов, не без підстав переповнений почуттями місцевого патріотизму, захоплено засвідчував “модерну” орієнтацію місцевого духовно-культурного середовища, його причетність до європейських стандартів: “Приятно ли жить в Одессе? – спорят любители удовольствий, желающие познакомиться с главным городом Новой России. Без всякого сомнения: здесь представляется все, что может занимать деятельного, образованного человека. Хотите ли с пользою употребить время и капиталы в Одессе – пред вами открыто обширное поприще для разного рода предприятий. Любите ли чтение – вашу страсть к книгам и журналам вполне удовлетворят одесская библиотека и здешние книгопродавцы. Приходят ли часы досуга – вас

призывают приятные балы зимою, гулянья по морю летом и, наконец, итальянская опера, где льются звуки Россиниевой музыки. Желаете ли знать что делается в нашем отечестве и в иных государствах – ваше любопытство встретит обильную пищу: письма из Петербурга, Вены и Константинополя приходят в Одессу с большою скоростью: из первого в неделю, из второго в 10 дней, из последнего в 48 часов” [10].

За таких обставин статус освіченої, ініціативної, ділової людини, яка на додаток до своїх основних обов'язків ще й займається науковими вправами, одержував офіційного схвалення і ставав ще й важливою умовою успішної соціалізації особистості у нових, незвичних для неї обставинах.

Тому не дивно, що першими значними місцевими істориками і археографами стали особи, що мали особливі офіційні повноваження і не були своїми родинними коренями пов'язаними з місцевим краєм: росіянин, архієпископ катеринославський, херсонський і таврійський Гавриїл (В.Ф.Розанов; 1781-1858) та чиновник з особливих доручень при Новоросійському генерал-губернаторі А.О.Скальковський (1808–1898). Але перед тим як в другій чверті XIX ст. склалися умови для власного історичного самопізнання, Причорноморський регіон з кінця XVIII ст. почав звертати на себе увагу представників інтелектуальних центрів імперії [11].

Як об'єкт археографічних вправ вперше, поряд з іншими територіями Росії, херсонський регіон потрапив у коло уваги наукового гуртка відомого колекціонера і мецената графа О.І.Мусіна-Пушкіна, який, використовуючи своє високе становище обер-прокурора Синоду, виклопотав у Катерини II указ від серпня 1791 р., що передбачав залучення всіх закладів церковного відомства до розшуку і відправлення до Синоду літописів та інших творів, що стосувалися російської історії. У наступному вересневому указі з цього ж приводу деталізувалися напрямки пошуку і пропонувалося спочатку складати і направляти на розгляд до столиці не самі рукописи, а їх реєстри [12]. У Державному архіві Дніпропетровської області залишилися документальні свідчення такого роду пошуків у закладах катеринославської єпархії під промовистою назвою: “Изследование между библиотеками не окажутся какие рукописные в российской истории летописи или замечания по книгам церковным. 1791” [13]. Сама ця справа, на жаль, не збереглася, вона відома нам лише з описів загублених під час останньої війни фондів.

Аналогічне свідчення зберігається в Державному архіві Херсонської області. Це справа від листопада 1791 р. із списками відповідних указів Сенату, що розсилалися катеринославською єпархією для ознайомлення і виконання на місцях, а також із рапортом від херсонського протопопа Богдановича, де він звітував про наявність у нього копій трьох грамот Петра I, які він і додавав до своєї відповіді [14]. Аналогічні справи зберігаються у фонді ОТІС, що знаходиться в Інституті рукописів НБУ НАН України [15].

Подібні офіційні евристичні заходи повинні були заохочувати місцеве освічене духовенства до справ історіографічних. І, справді, вони збурювали такого роду інтерес до минулого. Але, по-перше, за вказівками з центру, розшукувати треба було не свідчення нещодавніх

подій, а, насамперед, відомості давніх князівських часів, яких не могло бути у церковних закладах південних провінцій, а по-друге, місцеве духовенство не стало ще в повному розумінні "місцевим", щоб зосередити увагу на історичному пізнанні і самопізнанні регіону, риси духовно-культурного обличчя якого наприкінці XVIII ст. виглядали ще досить туманно і невизначено.

У цьому розумінні, цілеспрямована дослідницька, в тому числі і археографічна діяльність, спрямована на пізнання власного минулого в регіоні розпочалася лише з кінця 1820-х рр. і міцно пов'язана з творчістю архієпископа Гавриїла (у 1828–1837 рр. керував катеринославською, херсонською і таврійською єпархією, а з 1837 р. по 1848 р. – архієпископ херсонський і таврійський).

Результати широкої пошукової, збиральницької, колекціонерської праці привели Гавриїла до усвідомлення необхідності і можливості укладання історії південного краю. Знайдені історичні матеріали стали міцним фундаментом його досліджень. Історії Новоросії архієпископ присвятив сім відносно невеликих розвідок і один синтетичний, узагальнюючий твір, для якого попередні праці стали важливими етапами збирання і опрацювання джерел, апробацією викладення певних сюжетів, осмислення загальної концепції історії регіону. З цих досліджень три стосуються історії Катеринославщини ("Историческая записка о Самарском Пустынно-Николаевском монастыре", 1838; "Устное повествование... Н.Л.Коржа", 1842; "Историческая записка о заложении в Екатеринославе соборного храма и начале самого города", 1846), чотири інших – історії Херсонської і Таврійської губерній ("Переселение Греков из Крыма в Азовскую губернию", 1844; "Остатки христианских древностей в Крыму. Уезд Феодосийский", 1844; "Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической", 1848; "Историческая записка о женском одесском с девичьим училищем монастыре", 1854). Головною історичною працею архієпископа Гавриїла стала узагальнююча історія регіону, яка була вперше повністю надрукована 1857 р. у Твері під остаточною назвою "Очерк повествованию о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый" (перша частина нарису з'явилася 1853 р. в "Записках" Одеського товариства під назвою "Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый").

Всі ці дослідження прямо чи дотично присвячені історії церковної організації в Південній Україні до і після зруйнування Запорозької Січі, розвитку церковних відносин до 1840-х рр., історії ієрархії і церковних споруд. Такий кут зору на історію регіону, звичайно, був обумовлений соціальним станом автора, його світоглядом, відповідним набором джерел, до яких він звертався. Але поряд з тим праці Гавриїла подають широкі відомості з великого кола питань світської історії краю (заселення регіону, його національний склад, розвиток освіти і культури, народні традиції і звичаї, урядова політика по відношенню Новоросії тощо).

Підсумковим дослідницьким проектом у галузі церковно-історичних студій Гавриїла Розанова повинна була стати праця, присвячена опису всіх церков Новоросійського генерал-губернаторства [16], проте й вона виявилася незавершеною. Видана

була лише досить велика стаття "Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической", що з'явилася у другому томі "Записок" ОТІС у 1848 р. Аналогічне дослідження, яке охоплювало б єпархію катеринославську так і залишилося в планах історика, хоча джерел для того у розпорядженні Гавриїла було більш ніж достатньо. Користуючись, в основному, консисторськими, церковними, монастирськими архівами, допомогою своїх підлеглих, Гавриїл у своїх рукописних збірниках зібрав унікальну колекцію джерел, насамперед, з церковної історії Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Проте, недостатній фаховий рівень і поточні службові обов'язки не дозволили самому досліднику вповні використати накопичений матеріал.

От і ця праця Гавриїла, присвячена опису херсонських і таврійських церков, вийшла в цілому безхитрісною, яку сам автор, уявляючи її жанр і науковий рівень, називав "хронологической таблицей".

Методика укладання "Хронологико-исторического описания" доволі проста, якщо не сказати примітивна: для кожної з двох губерній у хронологічній послідовності під кожним роком зазначалися засновані тоді церкви, до опису яких входили такі елементи: а). В якому селі, місті, або іншому населеному пункті вони виникли; б). Які поселення були на цьому місці раніше; в). Матеріал, з якого побудований храм; г). Церковні перебудови; д). Хто заснував; е). Національна приналежність парафіян; є). Основні достопамятні події, пов'язані з даною церквою; ж). Церковні святині та історичні раритети, що в них зберігаються. Зрозуміло, що в тексті твору ця методика витримана дуже непослідовно.

Мабуть саме тому, що автор усвідомлював недосконалість свого творіння, він відчував потребу обґрунтування, – кажучи казенною науковою мовою кінця XX ст., – наукової "актуальності і новизни" власної праці, що, до речі, вдалося йому значно краще авторів багатьох нинішніх кандидатських і, навіть деяких докторських дисертацій. Текст передмови до "Описання" надає можливість простежити досить чітко намічену зміну наукової парадигми творчості новоросійського історика. Із зосередженості на церковно-історичних сюжетах як самодостатніх мікрооб'єктах, його історичні уявлення еволюціонували до усвідомлення можливості використання результатів церковно-історичних студій (в тому числі і власних) як засобу пізнання значно ширшого і складнішого історичного процесу колонізації численними групами багатонаціонального населення безкраїх просторів Новоросійського краю: "Познать и сохранить навсегда в памяти начало водворения сих новых жителей, начало, говорю, и постепенное их по здешним местам разлитие – вот цель, которую я имел перед очами, составляя хронологическую таблицу" [17]. Таким чином, незважаючи на те, що сама праця виконана в тому ж стилі і на такому ж рівні, що й попередні твори Гавриїла, текст передмови засвідчує суттєву і цілком усвідомлювану зміну наукових пріоритетів історика, який зрештою пов'язав церковну і цивільну історію регіону, в якій для нього, якщо не перше, але цілком помітне місце почала відігравати історія населення, народів краю, хоча б у її демографічному вимірі.

Для вирішення проблеми заснування нових населених пунктів Херсонської і Таврійської губерній, тобто початків її колонізації, Гавриїл розробив і обґрунтував метод, – як би ми сказали зараз, – синхронізації, суть якого полягала в тому, що при дослідженні процесу заселення регіону необхідно враховувати те, що заснування церков в цілому збігається з часом утворення нових поселень. Розуміючи недосконалість цього прикладного методу, історик попереджав про відносність результатів його застосування: “Я предуведомляю читателя, что промежуток между церквами и селами, относительно времени их начала и основания, состоит отнюдь не в большей сумме годов, как одного, двух, трех или пяти. Положим и десяти лет: значительно ли это расстояние, важен ли шаг назад или вперед в бесконечном историческом пространстве?” [18]. Перспективність такого підходу засвідчена тим, що при відсутності інших джерел він спрацьовує й досі у працях істориків кінця ХХ ст. [19]

Текст передмови “Хронологико-исторического описания” представляє систему мотивацій історичних занять Г.Розанова, дуже скупю заявлену у його творчому доробку. Ця обставина надає привід проаналізувати її не тільки і навіть не стільки з точки зору еволюції особистих спонукань архієпископа-науковця до історичної праці, скільки з огляду на репрезентативність цих змін щодо процесу становлення регіональної історіографії і археографії Новоросії.

Мотивація перших наукових праць Гавриїла, які відносяться до початку 1830-х рр. не виходила за межі особистих етичних і пізнавальних інтересів, або прагматичних службових зацікавлень, спрямованих на поодинокі дослідницькі об’єкти. Так, написана 1830 р., а видана лише через 16 років, стаття про заснування Катеринослава, була викликана до життя суто меморіальними подіями (перезакладка храму, перший камінь якого поклала Катерина II 1787 р., що традиційно вважалося часом заснування й самого міста) [20]; серед ключових спонукань рукописної “Записки о некоторых христианских древностях Крымского полуострова” [21] (1831 р.) – прагнення відновити давні занедбані християнські святині. У невеличкій, але доволі цікавій передмові до “Исторической записки о Пустынно-Николаевском Самарском монастыре” (1838 р.) Гавриїл розгорнув цілу систему мотивації, що покликала його стати істориком цієї обителі: насамперед, це вдячність за “хліб та сіль” від Самарського монастиря, це – намагання залишити по собі добру пам’ять серед колишньої пастви, яка разом з ним піклувалася про обитель, це, зрештою, – спроба задовольнити як власну, так і суспільну зацікавленість місцевою історією. Останній мотив визначався рівнем тогочасної обізнаності архієпископа у проблемах церковної історії та станом розвитку історичних досліджень в самій Новоросії, його розумінням завдань їх подальшої розробки.

Збираючи джерела до своїх творів, Гавриїл активно використовував власне службове становище, залучаючи до цієї справи своїх підлеглих і співробітників. В одеський період (1837–1848 рр.) нерідко користувався послугами протоієрея херсонської духовної консисторії М.Перепеліцина [22], якому наказував збирати відомості про історію місцевих церков і монастирів, вести розшуки у архівах,

добувати інший допоміжний матеріал для власних історичних розвідок (дивись додаток) [23].

Активно виступав Гавриїл як збирач і публікатор запорозьких історичних джерел. Ним пройдений досить характерний шлях "освоєння" козацької проблематики. Негативне ставлення до козацтва як до суспільної верстви та його політичної організації не затулило для нього привабливих рис окремих її представників, а також близької архіпастирю теми релігійних почуттів козаків. Відомі "Устные повествования бывшего запорожца Никиты Коржа", видані в Одесі у 1842 р., були скомпановані ще у 1828–1831 рр. і просякнуті повагою до особи оповідача, обережним ставленням до реалій суспільного, економічного, релігійного життя Січі, намаганням точно передати українську термінологію, особливості мови розповідача.

Г.Розанов всіляко стимулював краєзнавчі заняття своїх підлеглих. Одним з наслідків цього стало створення низки нарисів регіональної історії. Так 1835 р. ієромонахом Геннадієм була створена рукописна "История Бизюкова монастыря" [24]. Монастир цей, розташований на Херсонщині, був утворений шляхом переведення, ще за часів Г.О.Потьомкіна, на Південь монахів з-під Глухова, вступу до нього, як писав автор, після ліквідації Січі "запорожцев с богатыми вкладами", та переведення Смоленського Бізюкова монастиря, який і приніс з собою офіційну назву. Особистий склад монастиря, близькість у спілкуванні з місцевим населенням, можливо визначили ту своєрідну концепцію і, відповідно, образ козака, які сформульовані автором. Вони докорінно відрізнялися від поглядів Гавриїла і раннього А.О.Скальковського і знаходилися у руслі фольклорної традиції [25].

Насамперед, автор вважав, що саме запорожці збройною рукою визволили Південну Україну від ворогів (турок, татар, поляків) і здобули собі можливість "славного кочевания". Він тужив за Січчю, зруйнування якої порівнював з "изгнанием Адама из рая". Саме ліквідація Запорозької Січі, на його думку, призвела до запустіння Південної України, яка залишилася без своїх природних захисників, що й стало причиною російської колонізації краю [26]. Не виключено, що ознайомлення саме з таким баченням образу козацтва вплинуло на еволюцію поглядів новоросійських істориків на проблеми регіональної історії, виведення її за межі дослідження лише діяльності місцевої цивільної і церковної російської адміністрації.

Цікавлячись історією підвладних єпархій, Гавриїл, розгорнувши значну евристичну роботу, спрямовану на виявлення найширшого кола історичних джерел. Ці зусилля відобразилися у великих рукописних фоліантах, що зберігаються нині у Інституті рукописів Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського НАН України [27]. Наведу лише деякі, на мій погляд, найбільш показові матеріали, що свідчать про ґрунтовну увагу та великі зусилля, щодо здійснення перших кроків на шляху до пізнання минулого Новоросії в цілому, та Херсонської губернії зокрема: 1) Комплекс копій з чотирьох царських грамот Бізюкову монастирю (1692–1783) та надпису на його дзвоні [28]; 2) Опис під назвою "О церквях г. Херсона" 1837 р. з нарисом їх історії і зазначенням джерел інформації про це [29]; 3). "Ведомость о состоящих в подведомственных Черноморскому казачьему войску во вновь приобретенной области между рек Буга и Днестра, какие в оных

в церквах божиих храмы, церковные утвари, вещи и книги исполноначальной суммы денежной имеется, а равно и какие при оных священники значат ниже сего. Июня ... дня, 1793 года" [30] та багато інших матеріалів, переважно документального характеру.

І хоча, створені одним з перших дослідників Новоросії і Херсонської губернії архієпископом Гавриїлом дослідницькі праці безнадійно застаріли і можуть розглядатися як безумовно надійне джерело лише в галузі дослідження історії історичної науки, але значна кількість наведених у них історичних матеріалів, почерпнутих із сховищ, які на сьогодні або понесли значні втрати, або зникли взагалі, роблять ці твори затребуваними для конкретно-історичних студій і через майже двісті років після їх створення.

Першорядне значення продовжують зберігати для дослідників Південної України XVIII – першої половини XIX ст. створені Гавриїлом історичні рукописні збірники та його археографічні публікації. А сама його творчість поряд із діяльністю новоросійських, у тому числі і херсонських, інтелектуалів першої половини XIX ст. поклала початок науковій розробці історії цього регіону, формуванню самоусвідомлюваного, відносно самодостатнього, регіонального духовно-культурного простору.

Джерела та література:

1. Попова Т.Н. Региональная историография: проблемы методологии // Библиотечное дело и краеведение: сборник научных трудов. – К., Симферополь, 2000. – С.143–161; Колесник І.І. "Регіональне" як чинник формування української національної історіографії // Записки Одесского государственного университета им. И. Мечникова. – Одеса, 1995. – Вип.1. – С.66–80; Вона ж. Регіональна історія та регіональна історіографія // Регіональне і загальне в історії: Тези міжнар.наук.конф. – Дніпропетровськ, 1995. – С.178–180.
2. Журба О.І. Регіональні особливості образу козака в українській антикварній історіографії // Сіверянський літопис. – 2001. – №6. – С.59–62; Він же. До питання про історіографічну самоідентифікацію південноукраїнських істориків XIX ст. // Гуманітарний журнал. – 2001. – № 1-2. – С.31–37; Він же. Персоналогічні аспекти інституціоналізації української регіональної історіографії (спроба порівняльного підходу) // Українська біографістика. – К., 1999. – Вип.2. – С.39–49.
3. Журба О.І. Формування російської регіональної історіографії Криму у творчості архієпископа Гавриїла Розанова // Библиотечное дело и краеведение: сборник научных трудов. – К., Симферополь, 2000. – С.40–58.
4. Хмарський В.М. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський // Записки історичного факультету. – Одеса: Одеський державний університет. – Вип. 6. – 318 с.; Він же. Внесок Одеського товариства історії та старожитностей у становлення археографії на Півдні України // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – 2001. – Вип. 2. – С.351–380.
5. Котова Н.О. Діяльність статистичних комітетів на Одещині у XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – Одеса, 2002. – 20 с.
6. Бондар Г.С. Археографія на сторінках "Одесского вестника" (30-ті – середина 50-х рр. XIX ст.) // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – 2001. – Вип. 2. – С.338–350; Гребцова І.С. Издание периодической печати на иностранных языках в Одессе в первой половине XIX в. // Библиотечное дело и краеведение: сборник научных трудов. – К., Симферополь, 2000. – С.19–27.
7. Герлігі П. Одеса: Історія міста: 1794 – 1914. – К., 1999. – 383 с.

8. Мурзакевич Н. Очерк заслуг, сделанных наукам, светлейшим князем Михаилом Семеновичем Воронцовым // ЗООИД. – Одесса, 1853. – Т.3. – С.395–413; Журба О.І. Персонологічні аспекти інституціоналізації української регіональної археографії (спроба порівняльного підходу) // Українська біографістика. – К., 1999. – Вип. 2. – С.39–49.
9. Морозов П. Исторический взгляд на Одессу // Одесский альманах на 1831. – Одесса, 1831. – С.38, 39.
10. Там же. – С.72, 73.
11. Пештич С.Л. Русская историография во второй половине XVIII в. – Л., 1971. – Ч.3. – Гл.V: Изучение местной истории в России во второй половине XVIII века. – С.141–170; Непомнящий А.А. Церковное краеведение в Крыму и краеведческая библиография // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2000. – Вип. 6. – С. 123–147.
12. Козлов В.П. Кругок А.И. Мусина-Пушкина и "Слово о полку Игореве". – М: Наука, 1988. – С. 93–95; Он же. Российская археография конца XVIII – первой четверти XIX века. – М, 1999. – С. 75–76.
13. ДАДО. – Ф. Р-1684. – Оп. 2. – Спр. 173. – Арк. 12.
14. ДАХО. – Ф. 207. – Оп. 1. – Спр. 138. – Арк. 1–6 зв.
15. ІР НБУ. – Ф.V. – № 503, 504, 518.
16. Гавриил (Розанов) Хронологическо-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // ЗООИД. – 1848. – Т.2. – С. 140.
17. Там же.
18. Там же. – С. 142.
19. Швидько Г.К. Запорозькі землі в останній чверті XVIII століття // Вчений-подвижник. Життєвий шлях та літературна спадщина Д.І. Яворницького. – Дніпропетровськ, 1991. – С.34–41.
20. Гавриил (Розанов) Историческая записка о заложении в г. Екатеринославе соборного храма Преображения Спасителя нашего и о начале самого города Екатеринослава. – Одесса, 1846. – 39 с.
21. ІР НБУ. – Ф.V. – № 573. – Арк. 86–88 зв.
22. С.А.М. О кончине и погребении настоятеля херсонского Успенского собора, протоиерея Максима Перепелицына // Херсонские епархиальные ведомости. – 1863. – № 2. – С. 99–102.
23. ІР НБУ. – Ф.V. – № 1791, 1807.
24. Там же. – № 760.
25. Журба О.І. Архієпископ Гавриїл (Розанов В.Ф.) – історик і археограф Південної України // Історична наука на порозі XXI ст.: підсумки та перспективи: Матер. Всеукр. наук. конф. – Харків, 1995. – С.308–313.
26. ІР НБУ. – Ф.V. – № 760. – Арк. 5–10.
27. Там же. – № 449 – 461, 462 – 546, 547 – 612.
28. Там же. – № 605 – 608.
29. Там же. – № 601.
30. Там же. – № 528.

ДОДАТОК

30 грудня 1838 р., Одеса. – Лист архієпископа Гавриїла до херсонського протоієрея М.Перепелицына з проханням розшукувати херсонські старожитності.

Всечестный отец протоиерей!

Теперь Вы протоиерей соборный: о чем думаю, указ уже получен. Постарайтесь же украсить его по возможности к будущему моему приезду. В том честь Ваша, вместе же отчасти и моя. Но не о чести слова, а о том, дабы отвратить от себя по крайней мере нареkanie.

Препровождаю к Вам священника для Снигуровских и Явкинских новоприобретенных христиан. Я знаю, что в Снигуровке есть уже священник: но поелику в Явкино прямо определить священника еще нельзя, то я произвел его под именем Снигуровского с тем дабы впредь до усмотрения, он находясь в Снигуровке правил бы духовне и Явкинскими христианами. Как он молод еще и свободен, то думаю может удобно разъезжать по всему пространству сказанных селений, служа иногда и там, куда просят диякона Штенку. Так обсуживаю я, позволяю вам учинить и перемену к наилучшему по местным обстоятельствам. Мой предмет главный, чтобы дать священника.

Оное по долгу, а сие, т.е. следующее по прихоти. Не умедлив, уведомите меня если можете, 1-е, где погребен греческий преосвященный епископ Амиклонский Кирилл, скончавшийся 18-го числа марта 1791 года вероятно при греческой Софийской церкви. 2. Когда греческая

Софийская церковь первоначально устроилась тогда сколько при ней было прихожан и кто они таковые. Может быть при церкви есть какая-нибудь роспись, из нее и можно извлечь сведения, а буде лъзя и прислать. 3-е. Известно, что в крепости при Екатерининской церкви погребены принц Александр Виртембергский, князь Молдивский Ев. Имануил Россети, барон Миллер-Закомельский и Корсаков. Где именно они погребены, в ограде ли церковной, или в самой церкви или под оною. 4. Кроме сказанных лиц, нет ли еще усопших тамо каких особо знаменитых, не считая Потемкина. 5. Не известно ли в какой именно месяц, в какое число 1778 года заложена Екатерининская в крепости церковь. 6. Подобным образом отыщите следы и церкви привозной духовской т.е.: когда она самопервоначально основана, кем и по какому поводу, деревянная ли или прямо каменная, когда также основана и теперешняя новая. Неизлишни будут и прочия подробности о сей церкви, если окажутся. 7. Случилось мне узнать, что когда началось строение города Херсона. Тогда на плане предполагались, кроме крепостной, две в городе, в гражданском отделении онаго, грекороссийские церкви, то какие именно они предполагались, на каких местах, и нельзя ли отыскать первоначального плана, по которому начато в 1778 году строение города Херсона. 8. Присовокупите возможную подробность и о часовне раскольничьей, т.е. когда и кем она построена, с какого powodu и с чьего дозволения. По всем сказанным вопросам думаю, можно для ответа заняться некоторыми сведениями из правленского вашего архива. Вообще, что можно извлечь любопытного отсюда о городе Херсоне прикажите выписать и мне доставить.

Гавриил А. Херсонский.

Декабря 30 дня,

1838 года

Одесса:

По сему описанию Его Высокопреосвященству от 16 января с приложением разных сведений относительно иерархической истории церквей г. Херсона.

ІР НБУ НАН України. – Ф.V. – № 1791. – Арк. 22–25 зв.

О.Є.Музичко

ВИСВІТЛЕННЯ ТВОРЧОСТІ Ф.І. ЛЕОНТОВИЧА В ІСТОРІОГРАФІЇ

Вихованець Київського університету, професор Новоросійського та Варшавського університетів, історик права середньовічної Русі, Федір Іванович Леонтович (1833-1910) у своїх працях завжди прагнув до оригінальності у розв'язанні найскладніших проблем історичного пізнання. Цим був обумовлений сталий інтерес до творчості цього вченого з боку істориків різних поколінь. У даній статті маємо на меті висвітлити основні точки зору, що були висловлені в історіографії стосовно творчості Ф. Леонтовича. Такий огляд ми розглядаємо як вступ до синтезного осягнення особистості цього історика.

Перші характеристики творчості вченого належали його сучасникам. Професор київського університету Св. Володимира О. Романович-Славатинський вже у 1868 році зауважив, що за короткий час Ф. Леонтович зміг зайняти одне з почесних місць серед небагатьох дослідників юридичної старовини. На його думку, Ф. Леонтович у праці "Русская Правда и Литовский Статут" перший зрозумів зв'язок між юридичним побутом Західної та Східної Русі. Він особливо підкреслив, що Ф. Леонтович, наслідуючи свого вчителя М. Іванішева, впровадив порівняльний метод у дослідженні історії слов'янського права [15, 16-20].

Однак, чим далі розгорталася дослідницька діяльність вченого, тим більш суперечливими ставали її оцінки сучасниками. Так, відомий дослідник історії права, професор київського університету Св. Володимира, М. Владимирський-Буданов у своєму знаменитому "Обзоре истории российского права" відніс Ф. Леонтовича, разом з М. Іванішевим, І. Беляєвим, В. Лешковим, К. Аксаковим і М. Костомаровим, до вчених-слов'янофілів. Ця характеристика пройшла через усі сім видань "Обзора", незважаючи на еволюцію творчості Ф. Леонтовича [7, 7]. Протилежне ставлення до творчості Ф. Леонтовича виразив М. Коялович. У своїй

праці з історії російської історіографії він розглянув творчість Ф. Леонтовича у розділі, що був присвячений західникам [17, 306-307].

Історик права М. Загоскін відніс творчість М. Іванішева та його непосредного послідовника – Ф. Леонтовича, до “слов’янської” школи, яку він чітко відрізняв від школи “слов’янофілів”. Ф. Леонтовича було визнано “найбільш значним представником порівняльно-слов’янського напрямку в історії російського права за останні 25 років, який поставив ідеї М. Іванішева на твердий ґрунт і намітив для майбутніх діячів на цьому ґрунті ясний і свідомий шлях” [13, 105]. Як слов’янознавець Ф. Леонтович був достатньо відомий і за межами Російської імперії. Наприклад, професор львівського університету, О. Бальцер визнавав Ф. Леонтовича одним з провідних представників російської науки у галузі порівняльного слов’янознавства [28, 26].

Ф. Леонтович здобув визнання й у якості одного з авторитетів у галузі вивчення історії правового устрою Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), де він виступив у ролі одного з засновників школи західноруського права. Був помічений й внесок вченого у дослідження звичаєвого права кавказьких горян та калмиків [1].

Першим історіографом Ф. Леонтовича став його учень, відомий історик права, Ф. Тарановський. У працях першої третини ХХ ст. він закликав оцінити творчість свого вчителя з точки зору її “абсолютної цінності”, звернути увагу на те, що “новий, свіжий погляд (Ф. Леонтовича – О.М.) на наріжні проблеми історії породжував нові запитання, демонстрував можливості широких соціологічних підходів”. Особливо відзначив Ф. Тарановський заслугу Ф. Леонтовича, у якості “ревного проповідника інтересу до слов’янознавства серед російських істориків-юристів 1860-х років” [24, 143, 145]. Він уперше намітив еволюцію теоретичних засад творчості вченого: від слов’янофільської ідеології у бік позитивізму. Ф. Тарановський довів причетність Ф. Леонтовича і М. Владимирського-Буданова до київської університетської школи М. Іванішева, вказавши на спільну методологію та творчі зацікавлення обох вчених: вірність порівняльно-слов’янському напрямкові у дослідженні давньої історії та схильність до вивчення історії литовсько-руського права [25, 5, 11-12]. З іменами цих дослідників Ф. Тарановський пов’язав генезу погляду на Литовсько-Руську державу, як на зв’язуючу ланку між західнослов’янським та східнослов’янським правом, унікальне прикордоння, “слов’янську північ”, де перехрещувалися західні та східні впливи [26, 15-16].

На думку відомого історика В. Пічети, Ф. Леонтович зробив “дуже багато цінного для порівняльної історії права”. Позитивними сторонами його творчості він вважав велику ерудицію, блискуче знайомство з джерелами, до негативних відніс не завжди вдале втілення широких задумів на практиці. Не менш важливим недоліком вважав В. Пічета й консерватизм Ф. Леонтовича у методологічних підходах. Він навіть довів свою оцінку до крайності, зауважив, що з 1863 року до останніх досліджень методологія Ф. Леонтовича залишалася незмінною [22, 183]. Однак, у статті кінця 1920-х років В. Пічета писав: “Леонтовичу взагалі слід відвести почесне місце в історії дослідження литовсько-білоруського права. Він висунув і розробив низку питань, що мають першорядне значення для вивчення соціального і політичного устрою Литовсько-Білоруської держави... Леонтович мав певний талант розуміння минулого і вмів пояснити ті, або інші інститути соціального характеру, виходячи з умов життя різних суспільних верств. Леонтовичем, зрештою, був введений до наукового обігу доволі значний актовий матеріал, який він намагався завжди більш-менш використовувати” [23, 368].

В українській історіографії кінця XIX – початку XX ст. особливо часто до творчості Ф. Леонтовича у своїх рецензіях звертався М. Грушевський. У некролозі історика М. Грушевський звернув увагу на його українське походження та зв'язок з київською школою М. Іванішева. На думку М. Грушевського, потенційно Ф. Леонтович міг стати представником національної української історіографії, але зв'язок з українством був перерваний після переїзду цього вченого до Одеси, де “напевно державна культура розірвала безпосередні зв'язки з українською стихією і він не знайшов їх і потім”. Найзначніші праці Ф. Леонтовича М. Грушевський пов'язував з київським етапом у житті вченого. [8, 168-170]. У загальному нарисі розвитку вивчення історії України М. Грушевський відніс Ф. Леонтовича до вчених, дослідження яких, “у галузі давньоруської і західноукраїнської історії, хоча переважно не стояли певно під знаком українознавства, однак, мали велике значення з точки зору українських студій, не тільки у сенсі накопичення і розробки фактичного матеріала, але й за спорідненістю основних положень, що лежали у їх основі: вони спиралися на ті ж погляди на спадкоємність правових і культурних традицій київського періоду у суспільному ладі і житті України та Білорусі у XIV-XVII ст.ст., висували принципи обласного устрою, земського самовизначення, на яких стояли й дослідження української історіографії цього періоду” [9, 32]. У 1920-ті роки М. Грушевський закликав українських вчених продовжити традиції часів, коли “українські дослідники і взагалі київські вчені – як Іванішев, Антонович, Леонтович, Владимирський-Буданов, Дашкевич та інші – вели перед у розробленні історії Великого князівства Литовського” [10, 181]. Таким чином, уперше творчість Ф. Леонтовича було включено не тільки до російського, але й до українського історіографічного процесу.

Такий підхід заклав у свою працю з історії української історіографії Д. Дорошенко [11, 157; 159]. Цей же історик першим звернув увагу на важливість для української історіографії праці Ф. Леонтовича “Национальный вопрос в Древней России”. На його думку, ця стаття була найяскравішим проявом підриву авторитету традиційної концепції єдності російського народу [12, 107].

Представниками української історико-правової науки 1920-х років, на фактичному матеріалі, що був зібраний Ф. Леонтовичем та іншими членами школи західноруського права, була створена концепція історії українського права доби Давньої Русі та ВКЛ. Один із провідних істориків українського права, професор Вільного українського університету у Празі, Р. Лашенко називав Ф. Леонтовича серед перших дослідників, праці яких заклали фундамент для розвитку науки історії українського права. На думку Р. Лашенка, Ф. Леонтович “вже з початку 1860-х років своїми працями придбав собі видатне та почесне ім'я” [18, 10].

Завдяки праці членів київської “Комісії з вивчення західноруського та українського права” у 1920-ті роки на Україні відбувся своєрідний ренесанс творчої спадщини дослідників школи західноруського права: М. Владимирського-Буданова та Ф. Леонтовича. Один з провідних діячів комісії, академік М. Василенко, закликав до пильної переоцінки надбань цих істориків. Їх праці повинні були стати базою для вивчення західноруського права, як органічної частини історії права України [6, IV].

Радянська історіографія прагнула до якомога суворішої переоцінки спадщини дореволюційних істориків. Однак, й у працях радянських історіографів, поряд із відверто заідеологізованими оцінками, можна зустріти прагнення до більш-менш об'єктивної наукової критики. Тут слід згадати про праці В. Пашуто, І. Бойко, З. Кописького [21; 3; 16]. Достатньо вираженими й водночас оригінальними були оцінки творчості Ф. Леонтовича у деяких статтях в “Очерках истории исторической науки в СССР”. Наприклад, В. Іллерицький, хоч і з застереженнями, уперше відніс

Ф. Леонтовича до "типових представників державної школи" в російській історичній науці, одного з продовжувачів ідей Б. Чичерина [20, 122]. З ім'ям петербурзького дослідника І. Фроянова пов'язано повернення у 1970-1980-х роках до радянської історіографії "давньоруської частини" наукової спадщини Ф. Леонтовича.

Особливо слід згадати про працю Ю. Анчабадзе, де уперше творчість Ф. Леонтовича було розглянуто в контексті розвитку етнографії, як одного з найпомітніших представників російського суспільствознавства другої половини XIX ст. На думку дослідника, "Ф. Леонтович продемонстрував зразкове використання порівняльно-історичного методу досліджень: кожне його порівняння було виправдано, кожна аналогія логічно підтверджувала висловлену думку" [2].

Нові наукові тенденції 1990-х років вплинули й на вивчення творчості Ф. Леонтовича. Спроба комплексного дослідження була здійснена С. Михальченком та Н. Іллерицькою [14; 19]. С. Михальченко, зокрема, уперше простежив методологічні засади творчості історика. Однак, недостатньо переконливою виглядає спроба Н. Іллерицької співвіднести творчість Ф. Леонтовича з еволюцією державницької школи в російській історіографії. Зокрема, слід відмітити, що Ф. Леонтович наполягав на великій ролі общини в історії Русі. Ця думка входила у протиріччя з головним постулатом державницької школи про провідну роль держави в історичному процесі. Не випадково С. Михальченко досить обережно поставився до можливості ототожнення методології та історичних поглядів істориків школи західноруського права з ідеями представників державницької школи.

Це завдання узяли на себе представники сучасної української історіографії. Так, один з провідних дослідників історії ВКЛ, Н. Яковенко відзначила роль Ф. Леонтовича у розробці концептуальної моделі історичної еволюції ВКЛ, що в загальних рисах визнається й зараз. За Ф. Леонтовичем та М. Владимирським-Будановим дослідниця визнала заслугу детального аналізу правової основи життя русько-литовської держави. Особливу увагу було приділено творчому доробкові Ф. Леонтовича у галузі дослідження соціальної еліти ВКЛ [27, 14].

Справа представників української історико-правової науки 1920-х років була продовжена Т. Бондарук. Дослідниця відзначила важливість праці представників школи західноруського права, особливо М. Владимирського-Буданова та Ф. Леонтовича, для становлення традицій історико-правових досліджень в Україні. Т. Бондарук визначила коло наукових інтересів Ф. Леонтовича: правове становище населення ВКЛ, вищі органи державної влади та управління, джерела литовсько-руського права, інститути цивільного права [4; 5].

Вивчення творчості Ф. Леонтовича було продовжено й представниками української діаспори. С. Величенко простежив інтелектуальну традицію у сприйнятті української історії у польській, російській та українській історичній думці. Знаменно, що творчість Ф. Леонтовича він згадав саме в контексті розвитку української історіографії. С. Величенко відзначив роль праць Ф. Леонтовича для становлення наукового сприйняття селянської історії. Прагнучи встановити інтелектуальних попередників М. Грушевського у розробці української історії, історіограф зауважив, що основні висновки статті Ф. Леонтовича "Национальный вопрос в Древней России" не співпадали з офіційними російськими підручниками [29, 202, 219, 239].

Отже, більшість історіографів аналізували творчість Ф. Леонтовича у контексті розвитку основних напрямків історичної науки другої половини XIX – поч. XX ст. І все ж, не можна говорити про те, що відбувся цілісний аналіз творчості Ф. Леонтовича. Зокрема, важливим завданням залишається вивчення творчості Ф. Леонтовича в контексті еволюції української історіографії. Недостатньо

висвітленими залишилися теоретичні основи творчості історика, зокрема, його специфічна історико-юридична методологія. І все ж найбільш важливим є те, що протягом другої половини XIX-XX ст. сформувалася певна традиція вивчення творчості Ф. Леонтовича у контексті розвитку історичної науки, що повинна стати теоретичним підґрунтям синтезної праці про життя і творчість цього непересічного вченого.

Джерела та література:

1. Авалиани С.Л. Заслуги Ф. Леонтовича в изучении обычного права русских инородцев // Журнал министерства юстиции. – 1911. – № 6. – С. 169-175.
2. Анчабадзе Ю.Д. Этнографические сюжеты в творчестве Ф.И. Леонтовича // Советская этнография. – 1984. – № 4. – С. 81-91.
3. Бойко І.Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. – К., 1963.
4. Бондарук Т.І. М.Ф. Владимирський-Буданов і Ф.І. Леонтович –дослідники західноруського права. – К., 1995. – 20 с.
5. Бондарук Т.І. Західноруське право та його дослідники // Хроніка 2000. – № 27-28, 1998. – С. 79-80.
6. Праці комісії для виучування історії західно-руського та вкраїнського права. – К., 1925. – С. IV.
7. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории российского права. – К., 1905. – 694 с.
8. Грушевський М.С. Леонтович-Самоковасов-Ключевський // Записки Наукового товариства імені Т.Г. Шевченко. – 1911. – Т. 105. – Кн. 5. – С. 168-174.
9. Грушевський М.С. Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения // Украинский народ в его прошлом и настоящем. – СПб., 1914. – Т. 1.
10. Грушевський М.С. Рецензія на працю І. Прицнера "Вітольд" // Україна. – 1930. – Кн. 41. – С. 180-182.
11. Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. – К., 1997. – 255 с.
12. Дорошенко Д.І. Що таке історія Східної Європи ? // Український історик. – №3-4. – 1982-1983.
13. Загоскин Н.П. История русского права. – Казань, 1899. – 456 с.
14. Иллерицкая Н.В. Историко-юридическое направление в русской историографии второй половины XIX века. – М., 1998. – 154 с.
15. Киевские университетские известия. – 1868. – № 9. – Отд. I
16. Копытский З.Ю., Чепко В.В. Историография БССР. Эпоха феодализма. – Минск, 1986. – С. 50-53.
17. Коялович М.О. История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям. – Минск, 1997. – 687 с.
18. Лащенко Р.М. Лекції по історії українського права. – К., 1994. – 254 с.
19. Михальченко С.И. Киевская школа в русской историографии (школа западно-русского права). – Брянск, 1996. – 185 с.
20. Очерки истории исторической науки в СССР. – Т. II. – М., 1960.
21. Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – М., 1959. – С. 168-178.
22. Пичета В.И. Введение в русскую историю. – М., 1922. – 214 с.
23. Пичета В.И. Белоруссия и Литва XV-XVI вв. – М., 1961. – 525 с.
24. Тарановский Ф.В. Ф.И. Леонтович // Юридические записки, издаваемые Демидовским юридическим лицеем в Ярославле. – 1911. – Вып. 1. – С. 139-153.
25. Тарановский Ф.В. М.Ф. Владимирский-Буданов. – М., 1916. – 16 с.
26. Тарановский Ф.В. Славянство как предмет историко-юридического изучения // Труды IV съезда русских академических организаций за границей. – Вып. 1. – Белград, 1929.
27. Яковенко Н.М. Українська
28. Balzer O. Historia porównawcza praw słowiańskich główne kierunki rozwoju nauki i jej istotne zadanie – Lwów, 1900. -65 с.
29. Velychenko S. National history as cultural process. A survey of the interpretations of ukrainian historical writing from the earliest times to 1914. – Edmonton, 1992. – 283 с. шляхта. – К., 1993. – 412 с.

Summary

The basic viewpoints on creative work of historian of law F. Leontovich (1833-1910), which were advanced in historiography at second half of XIX-XX century, are; considered. A special attention is paid to the perception of F. Leontovich's creative work by representatives of Ukrainian historiography. The author came to conclusion about necessity to create the entire figure of F. Leontovich's life and creative work on the base nonfailures of previous historiography.

О.Д.Каплін

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО І ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ В СПАДЩИНІ СЛОВ'ЯНОФІЛІВ

Незважаючи на те, що слов'янофіли досить часто згадуються при висвітленні суспільної думки XIX ст., їх особисті історичні погляди вивчені ще недостатньо. До числа таких маловивчених проблем належить слов'янофільське осмислення історії Київської Русі. У даній статті ми коротко зупинимося на особливостях поглядів окремих слов'янофілів на сутність найважливіших явищ цього етапу вітчизняної історії.

Уперше до духовної значимості київського періоду основоположник слов'янофільського напрямку О.С.Хом'яков звертається у своїх поетичних добутках 20-30-х рр. XIX ст. З під його пера народжується величання «землі Володимира», віри Православної («Російська пісня»). «Морок печер...безмовний» «многовічного» Києва для О.С.Хом'якова «краще царствених палат» («Київ», 1839). Його цікавить «життя духу» і «дух життя», а тому він упевнений, що «корінь і основа – Кремль, Київ, Саровська пустель, народний побут з його піснями й обрядами, і переважно громада сільська», що «є одна уціліла цивільна установа всієї російської історії» [7, т.3, с.462].

Але О.С.Хом'яков був дуже далекий від ідеалізації рідної історії, від «безглуздої думки», що колись «слов'яни були представниками вищої людської освіти» [7, т.5, с.418]. «Русь Св'ята» у його розумінні є чистота початків, але не втілений ідеал. В історії Росії О.С.Хом'яков бачить три різко відокремлених періоди. У першому з них – Київської Русі – навіть при єдності віри, церковного керування і правлячого роду, внутрішньої єдності землі ще не існувало: Російська земля була тоді союзною державою. Потім Русь «обернулася» на державний союз.

Гімн (у прозі) древньої Русі вперше зі слов'янофільського гуртка, що складався, склав І.В.Кіреєвський («У відповідь О.С.Хом'якову», 1839 р.). Він думав, що суспільний устрій колишньої Росії багато в чому відрізнявся від Заходу. Насамперед тодішнє суспільство складалося з незліченної безлічі маленьких світів, де як приватна, особиста самотність (основа західного розвитку), так і суспільне самовладдя були мало відомі. На ці світи поширювалися поняття Православної Церкви, що переходили в переконання, а останні – у неймовірної міцності звичай, що заміняв закон. Родина підкорялася світу, світ – сходці, сходка – вічу і т.д., але всі приватні кола мали один загальний центр – Православну Церкву.

У такому суспільстві не могло бути ні лицарства, ні аристократичного класу, що був головним елементом усього західного утворення. Русь не блищала науками і мистецтвами, не приймала чужого розвитку, ворожого її християнському духу. Але в ній зберігалася перша умова правильного розвитку, «упоряджальний початок знання» – святоотечеське вчення. Потрібні були тільки час і сприятливі обставини.

У центрі російського життя – монастирі – «духовне серце Росії», «святі зародки нездійснених університетів», у яких зберігалися всі умови майбутньої

самобутньої освіти [3, т.1, с.119]. Монастирі знаходилися в постійному, живому єднанні з народом. Таким чином, вікові звичаї, що виходять з церкви і міцні згодою вдах з навчанням віри, без писаних кодексів створювали внутрішній, духовний суспільний устрій без самовладдя і рабства.

Одним з перших слов'янофілів зі спеціальної (але незакінченої) статтею «Про древню російську історію» виступив у №3 «Москвитянина» за 1845 р. П.В.Кіреєвський*. Він визнавав незаперечним корінне, яскраве розходження між історією західної (латино-німецької) Європи і російською. Але поняття про різку протилежність між першими двома століттями російської історії і наступними і деякі інші гіпотези Шлецера, його німецьких колег і послідовників, він вважав помилковими [4, с.15]. П.В.Кіреєвський відзначає «печатку різючої подібності» історії всіх слов'ян, особливо в «перші століття їхньої історичної пам'яті», незважаючи на всю розмаїтість зовнішніх відносин [4, с.22]. На його думку, у слов'ян з «незапам'ятних часів» існували і удільні, і великі князі. А тому історія слов'ян переконливо свідчить: «до якої глибокої стародавності восходить той державний устрій, що ми знаходимо в Росії не тільки під час прикликання варязьких князів, але і кілька століть після цієї події» [4, с.22].

П.В.Кіреєвський, знаходить, що в Несторовому літописі говориться про родовий склад племен, що мали князів (ще до Рюрика) [4, с.31]. По всіх містах існувало віче. Прикликання ж варязьких князів на все це не мало «ні найменшого впливу». До їхнього приходу принаймні ясно позначаються два союзи племен: «один, що обіймав усю майже північну половину європейської Росії, що призвав Рюрика; інший, що обіймав усю майже південну половину й прийняв, Олега, або, краще сказати, малолітнього Ігоря» [3, с.43]. Автор припускає, що зв'язок між племенами трималася єдністю князівського роду і чиноначалием старшинства між князями до половини XV ст.

Багато спеціально-історичних, джерелознавських, філологічних досліджень присвятив історії Київської Русі К.С.Аксаков. Для нього «нічия історія не починається так». У її підставі знаходяться «дві сили», «два двигуни й умови»: «Земля і Держава» [2, с.3,4]. Земля є «невизначений і мирний стан народу», мирне життя громад [2, с.10]. Слов'яни не утворюють із себе держави (політичний устрій не став метою їх прагнення), але призивають владу добровільно, в особі князя-монарха, прибігають до цього як до необхідності, для збереження внутрішнього життя землі. Земля і держава не змішались, а роздільно стали в союз один з одним. Тут уже проявилось «взаємне доручення по обидва боки». Це зовсім особливі відносини.

У статті 1852 р. «Про древній побут у слов'ян взагалі і росіян особливо» К.С.Аксаков доходить висновку, що в слов'ян родового побуту не було, а «виступають виразно: родина і громада» [2, с.93]. Саме родина стала основною особливістю життя слов'янина. Але слов'янські громади удержати свій мирний і моральний звичай не могли як через зовнішні причини, так і через недосконалість власного життя. Причому перші виявлялися головними – наступ чужоземців і необхідність відсічі. Вихід знаходиться в наступному: слов'яни зберігають свій общинний устрій і, не бажаючи зробитися самі державою, призивають її на захист. К.С.Аксаков думає, що призвали «варягів-росіян», чи «варяг-русь», які були єдиноплеменними по загальному слов'янському походженню, але складали зовсім окреме плем'я і за місцем проживання, і за способом життя [2, с.594, 595].

Новгород «починає російську історію». Це був перший стан закликаної їм

* І.В. Кіреєвський через сім років відзначав, що погляд брата на «колишню» Росію являє собою «найяснішу картину її первісного устрою» [3, т.1, с.205].

Русі (варягів), що незабаром переходить на південь. А тому Київ («мати міст руських») безперечно є першою столицею [2, с.44-50]. Зрозумівши з прийняттям християнства, що воля тільки в душі («ясно стало для російського народу, що щира воля тільки там, иде же Дух Господень»), Русь постійно стояла за свою душу, за свою віру [2, с.9]. Вона не шукала земної досконалості, знаючи, що вона на землі неможлива. Отже, російська історія так самотня, що на самому початку розділяються російський і західноєвропейський шляхи [2, с.22].

Про давньоруську історію писали й інші слов'янофіли. Ю.Ф.Самарін припускає, що значення Київської Русі до середини XIX століття ніким не було зрозуміле. Але ж у ній була «внутрішня єдність життя, загальне прагнення освятити усі відносини релігійним початком» і тому «Київська Русь залишається якимсь блискучим прологом до нашої історії» [5, т.1, с.54,55]. Величезне значення в справі порятунку Ю.Ф.Самарін надавав православній вірі. Недарма, познайомившись в Києві з Києво-Печерським патериком, він цілий місяць «жив» «цією книгою» і збирався писати про неї статті [5, т.12, с.392]. Він вважав, що «уся древня Русь світилася Києво-Печерською Лаврою: здавалося, начебто всі шляхи примикали до неї. <...> Вона була в живому зіткненні з усіма станами і званнями...» [5, т.12, с.394]. Унаслідок прийняття християнства, вважає Ю.Ф.Самарін, окремі східно-слов'янські племена і роди «з'єднались в одне духовне тіло», і ця духовна єдність дала можливість з'явитися єдності політичній з визнанням єдиної верховної влади [5, т.5, с.185].

Не всі умови і «зародки» освіти перейшли в спадщину Русі Владимирській і Галицькій. У Новгороді (як частини Російської землі) також існували елементи майбутнього державного устрою. І він не міг протистояти загальній ідеї про Російську землю – обличчя в державну форму. Ю.Ф.Самарін, усупереч сформованим уявленням, говорив про тісний зв'язок Київської Русі з зовнішнім світом. Лихо він бачив не в запозиченні, що «саме по собі не тільки нешкідливо, навіть необхідно» [5, т.1, с.81]. Погано, що після цього не виникає потреба мислити самотійно.

Общинний побут слов'ян, вважав він, заснований не на відсутності особистості, а на вільному і свідомому її зреченні від свого повновладдя, куди християнство внесло свідомість і волю. Слов'янська громада, «так сказати розчинивши, прийняла в себе початок спілкування духовного і стала як би світською, історичною стороною церкви» [5, т.1, с.81].

Трохи інакше підходив до деяких питань Д.О.Валуєв. Він вважав, що дотатарська Росія залишилася в ступені «живого, але не дорілого організму». Вона не встигла виробити «у повноті і визначеності» жодне з лежачих у ній початків. Потім вона була зупинена у своєму живому розвитку монголами і Литвою. Древнє російське суспільство залишилося на «якомусь середньому шляху, засіяному хворобливими, недоспілими явищами, наповненими внутрішніми протиріччями і нескладними прагненнями» [6, с.129]. Але такий стан свідчить і про наявність внутрішньої творчої сили – застави для майбутнього.

У спадщині І.С.Аксакова особливе місце займає «Вступ до українських ярмарків». Тут автор дає цікавий нарис історії Малоросії і її взаємин з Великою Росією. На думку І.С.Аксакова, до XIII століття російська земля ще зберігала єдність, а руські князі «дотримували зв'язок переказів, віри й єдиноплеменності», але раптова навала татар порушило цілісність і єдність руської землі, відсунула до півночі Русь Північну, порохом і попелом покрила Південну і, «надірвавши надовго зв'язок між ними, призвала їх до різних історичних доль», «розділила на два рукави колись цільний потік» [1, с.88].

Отже у спадщині слов'янофілів про Київську Русь органічно з'єднувалися як історіософські положення, так і висновки зроблені на основі конкретних досліджень. Усі слов'янофіли головну увагу звертали на релігійно-духовну своєрідність початкової російської історії, вирішальне значення прийняття християнства, роль монастирів, на мирний побут громад, на відсутність завоювання, на інші корінні відмінності давньоруського життя від «латино-німецької» Європи. Проте в кожного з них були і свої особисті погляди на ті чи інші сторони древньої російської історії (так, К.С. Аксаков своєрідно розвивав погляди про «Землю» і «Державу», «внутрішню» і «зовнішню» правду і деякі інші ідеї; мав свої самостійні судження рано померлий Д.О.Валуєв і т.д.).

Джерела та література:

1. Аксаков И.С. Полн. собр. соч. – Т. 6. – М., 1887.
2. Аксаков К.С. Полн. собр. соч. – Т.1. – М., 1861.
3. Киреевский И.В. Полн. собр. соч. Т.1-2. М., 1911.
4. Киреевский П.В. О древней русской истории (Письмо к М.П.Погодину) // Москвитянин. – 1845. – №3.
5. Самарин Ю.Ф. Сочинения. – Т.1-10, 12. – М., 1877–1911.
6. Синбирский сборник. Историческая часть/ Изд. Д.А. Валуева. – Т.1. – М., 1845.
7. Хомяков А.С. Полн. собр. соч. – Т.1-8. – М., 1900.

В.В. Бездрабко

ІЗ ДОСВІДУ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ У ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИЧНОМУ АРХІВІ УКРАЇНИ, м. ЛЬВІВ

Спочатку були документи, потім – їх архіви і, зрештою, виникла організуюча практику з архівними документами надбудова, відома під назвою – довідковий апарат. Екскурс у минуле Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України) відкрив нові обрії історії, довідкового апарату архіву; архівістики у цілому, наштовхнув на висновки, які наразі можуть бути вельми корисними на царині сучасного його удосконалення.

Із цікавих та маловідомих розвідок чеського архівіста В. Грубого та його українського колеги І. Дмитерка дізнаємося про досить розгалужену систему довідкового апарату, яка існувала у XVII–XIX ст. в архівах Галичини, зокрема – в Архіві міста Львова, Архіві гродських і земських актів м. Львова, фонди яких з-поміж інших склали основу ЦДІАЛ України [1]. Це – описи, покажчики, каталоги та інші менш розповсюджені форми організації документів в архіві. Описи називалися «інвентарями» або «сумаріями». Склалися вони на випадок зміни охоронців, т. зв. *“custodies archivi”*, і слугували своєрідним звітом охоронців архіву перед наступниками за наявні в архівних фондах документи. Інвентарі представляли собою переліки заголовків документів, записаних у певному порядку, а саме – за фасцикулами (або пліками), тобто за в'язками та за позначеними латиною номерами спеціальних скриньок, у яких вони зберігалися. Вже тоді при складанні описів основоположне значення мали принципи форми упорядкування та місцезнаходження документів, тобто ті, які й нині є наріжними у практиці архівістів при систематизації документації у межах фонду, архіву. Предметно-тематичні у хронологічному порядку складені переліки назв різних документів із паралельним зазначенням їх місця знаходження серед документів у фасцикулах чи книжкових зшитках, представляли собою покажчики, що мали назву «кверенди экс акти» (*quaerenda ex actis* (lat.) – покажчик до актів). За твердженнями

І. Дмитерка, 1874–1877 рр. у Архіві міста Львова було складено перший тематичного змісту картковий каталог [2].

Розвиток архівної справи, її теорії та практики, вносив певні корективи в стан довідкового апарату архівів, спрямовані на оптимізацію зберігання, пошуку, користування документами, але при цьому не ігнорувався наявний досвід, враховувався консервативний елемент специфіки галузі. Тому й сталося так, що тривалий час, аж до 1939 р., початку реорганізації архівів у ході радянізації західноукраїнських земель, серйозних змін довідковий апарат не зазнавав.

На думку відомого архівіста Н. Хрислової, нова доба для удосконалення системи довідкового апарату в архівах УРСР розпочалася з 1950–1960-х рр. [3] Значний попит на архівні документи викликав усвідомлення необхідності створення нових довідників про склад та зміст документів, наприклад, путівників, продовження традиційних за методичними новаційними технологіями: описів, покажчиків, каталогів та ін. [4].

Особлива увага приділялася каталогам. Проблеми їх створення розглядалися в "Инструкции о порядке тематического выявления документальных материалов в государственных архивах СССР и организации научной информации планирующих, хозяйственных и научно-исследовательских учреждений", що визначила, зокрема, методику описування документів для предметно-тематичного каталога [5].

Через значну перебудову архівів м. Львова, величезний обсяг робіт, пов'язаний із науково-технічним упорядкуванням документів, до каталогізації в Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові приступили зі значним запізненням. Складання предметно-тематичного каталога розпочалося з 1959 р. і тривало аж до кінця 1960-х рр., часу, коли йому судилося стати частиною систематичного каталогу [6]. Упродовж 1963–1964 рр., згідно перспективного плану розвитку архівної справи УРСР на 1958–1965 рр., передбачалося створити предметно-тематичний каталог на документальні матеріали Державного архівного фонду УРСР, попередньо розробивши до нього класифікатор [7].

Від початку питаннями каталогізації займалася спеціально сформована методична комісія у складі 7 осіб. Її очолював начальник відділу фінансово-економічних та культурно-освітніх фондів архіву, старший науковий співробітник Генріх Юліанович Рапапорт, висококваліфікований спеціаліст, історик за фахом. До методкомісії входили І. Дмитерко, А. Коваль, П. Коцюба, О. Мокрицька, Д. Цимбалюк. Всі вони, окрім О. Мокрицької, яка закінчила класичну гімназію у м. Львові за часів Польської Народної Республіки і була надзвичайно ерудованою, енциклопедичних знань людиною, мали вищу гуманітарну освіту, здобувши її здебільшого у Львівському університеті та Варшавському педагогічному інституті [8]. Завдяки високій кваліфікації за досить короткий проміжок часу, 1960–1962 рр., група підготувала 19 методичних посібників із питань складання предметно-тематичного каталогу, які стали основою для його розбудови в архіві, органічною часткою практики архівістів.

До обов'язків методичної комісії Г. Рапапорта входило також опікування традиційною виробничою практикою студентів Московського державного історико-архівного інституту, що проводилася на базі архіву. У програмі практики, розробленої спеціалістами ЦДІАЛ УРСР та згаданого вищого навчального закладу, значний відсоток часу відводила на опанування методикою каталогізації документів, її прикладним застосуванням [9].

Паралельно до складання предметно-тематичного каталогу в Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові було розгорнуто роботу над побудовою систематичного каталогу. Першим кроком, до того ж фундуєчим усі

подальші студії, мало стати створення схеми класифікації документів архіву для систематичного каталогу. Головним виконавцем схеми класифікатора було призначено Г. Рапапорта [10]. Йому судилося бути також рецензентом, а згодом і співвиконавцем подібної схеми Львівського облдержархіву, розробленої Н. Мірошниченко. Тому не дивно, що Г. Рапапорту належить ідея запозичити схему класифікації документів у своїх найближчих колег, попередньо адаптувавши її до специфіки складу та змісту документів фондів ЦДІАЛ УРСР. Отримана в результаті перероблення окремих позицій Г. Рапапортом схема, мало відрізнялася від вихідного варіанта. Доповнення були незначними і суттєво не впливали на форму та зміст схеми, за винятком розділу «Суспільно-політичне життя. Класова боротьба». Зміст змін названого розділу корінився в іншому баченні автором періодизації розвитку суспільно-політичних відносин у західноукраїнських землях [11].

Деякий час створення систематичного каталогу в архіві відбувалося за схемою класифікатора Г. Рапапорта. По мірі ширшого тематичного опрацювання архівних документів стало зрозумілим, що не можна задовольнити потреби каталогізування лише за наявною схемою. Так, якщо схема Львівського облдержархіву передбачала систематизацію інформації про документи XVIII ст. – 1939 р., то у фондах ЦДІАЛ УРСР зберігалися документи від XIII ст.

Враховуючи певний досвід Г. Рапапорта, набутий на царині складання схеми класифікації документів, його знову було призначено головним виконавцем теми [12]. Проте, за визначенням самого архівіста, через брак часу, відсутність методики проведення досліджень у цій галузі, необхідних знань про зміст фондів архіву в цілому, реалізація завдання гальмувалася. Г. Рапапорт знову повернувся до досвіду Львівського облдержархіву, але штучне підганяння потреб ЦДІАЛ УРСР під наявну схему нікого не задовольнило.

На початку 1965 р. Архівне управління при РМ Української РСР вказало ЦДІАЛ УРСР на необхідність якнайшвидшого створення схеми класифікації документів для систематичного каталогу, неприпустимість зволікання з цим [13]. Чергова методична нарада архівістів Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові, яка відбулася у березні 1965 р., визначила основні, проміжкові етапи виконання теми, їх календарні строки, обсяг робіт, нового виконавця. Ним стала молодший науковий співробітник архіву – Марія Григорівна Вавричин.

Віднині постійним рядком до 1972 р. у рубриці «Науково-методична робота» планів архіву значились операції, пов'язані зі складанням схеми класифікації документів [14]. Основи створення систематичного каталогу архіву мали бути визначені на 1968 р., а повністю готова схема, у завершеному вигляді – 1970 року [15]. З 1965 р., паралельно до розроблення нової схеми, розпочалося переведення систематичного каталогу у русло нового порядку позиційних визначень, індексації [16].

Упродовж усього часу роботи над схемою питання знаходилося на контролі, неодноразово потрапляючи до порядку денного традиційних для ЦДІАЛ УРСР семінарів з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін [17]. Постійний і масовий характер семінарів за участю представників провідних інституцій м. Львова у галузі гуманітарних наук, забезпечив розроблення схеми цінними методичними порадами, рекомендаціями, настановами, теоретичними ідеями, більшість із яких було враховано.

Класифікатор двічі ставав об'єктом обговорення на спільних розширених засіданнях Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові та представників Львівського облдержархіву, зборів внутрішньої методкомісії [18]. Залучалось до цієї справи й Архівне управління при РМ УРСР. У фонді архіву

ЦДІАЛ УРСР зберігається декілька рецензій С.Кукреш, В.Коновалової та ін. працівників Управління, зауваження та побажання яких лягли в основу доопрацювань схеми [19]. Це, зокрема, значно ширше врахування специфіки історичного розвитку регіону, чіткіша конкретизація положень основної, головної таблиць, розширення окремих рубрик, підрубрик, відділів та ін. [20]

М.Вавричин неодноразово брала участь у регіональних, республіканських конференціях істориків, архівістів із доповідями, присвяченими результатам власних тематичних досліджень із питань класифікації документів, які знайшли схвальні відгуки. Більшість із них по тому потрапили на сторінки фахових видань – “Архіви України”, “Український історичний журнал”, “Історичні джерела та їх використання” та ін. [21]

1971 року роботу над схемою класифікації документної інформації було завершено [22]. 28 червня 1971 р. на розширеному засіданні методичної наради працівників Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові та Львівського облдержархіву, присвяченої одному питанню – обговоренню проекту “Схеми класифікації документальних матеріалів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові”, її було схвалено. Автору М.Вавричині рекомендувалося врахувати висловлені зауваження та доопрацювати окремі її положення [23]. Останній варіант схеми пройшов потужну зовнішню апробацію. Рецензентами стали провідні науковці Львівського держуніверситету, Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів). Це відомі фахівці у галузі архівознавства, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін – доктори історичних наук Я.Кісь, Я.Ісаєвич, Я.Дашкевич та ін. [24] Після цього класифікатор було надіслано до Архівного управління при РМ УРСР [25].

Думка Архівного управління щодо схеми розійшлась із позитивними висновками, зробленими методичною нарадою та зовнішніми рецензентами. Ухвала АУ зводилась до того, що схему необхідно було якнайшвидше доопрацювати, змінивши методику її складання [26]. Невдоволення Архівного управління при РМ УРСР, головним чином, викликало «занадто» чітке окреслення специфіки історичного розвитку західноукраїнських земель, а деякі історичні факти, які знайшли належне місце у схемі, офіційною історичною наукою на той час або замовчувалися, або подавалися доволі тенденційно.

Порівнюючи схему ЦДІАЛ УРСР з аналогічними надбаннями інших архівів України, чітко можна відстежити її неподібність, народжену не тільки своєрідністю складу фондів архіву, але й іншими обставинами.

Схема призначалася для класифікації документної інформації від 1233 р. до 1939 р. Її основними структурними одиницями стали розділи (їх сукупність – це головна таблиця), підрозділи, теми, підтеми (їх сукупність – це основна таблиця). Традиційно позиції головної таблиці було визначено згідно основних сфер життєдіяльності суспільства. Це – “Держава”, “Суспільно-політичне життя. Класова боротьба”, “Економіка”, “Культура і побут” [27]. Розбудова схеми всередині розділів, підрозділів, тем, підтем проводилася дедуктивним методом, тобто класифікація понять ієрархізувалася від загального до часткового, від складнішого до простішого в історичній і логічній послідовності. Наприклад, позиція підрозділу “Органи державної влади та управління” (період Галицько-Волинського князівства) розгалужується за такими складовими: віче, князь, рада бояр, княжий двір і т. д. Тема “княжий двір” включає такі позиції: двірський (дворецький), канцлер (печатник), стольник, княжий, покладник-спальник, ключник, тивун, бірчі, датські, отроки і т. д.

В історії Західної України М.Вавричин виділила такі періоди, присвоївши кожному порядковий номер, згідно послідовності: періоди Галицько-Волинського

князівства (I), Великого князівства Литовського (II), Речі Посполитої (III), Австро-Угорщини (IV), доба періоду ЗУНР (V), буржуазної Польщі (VI). Періодизація історії регіону враховується при розбудові відділів "Держава" та "Економіка", що унаочнює розвиток тих чи інших інституцій державного, громадського, приватного життя суспільства у сферах політичних чи економічних відносин.

Для закріплення місця за темами та підтемами застосовувалася серійна, літерно-цифрова індексація. Розділам присвоєно літерний індекс за українським алфавітом, дальший поділ, залежно від ступеня ієрархії, індексується від 0 до 10, або від 00 до 99.

Інформаційний потенціал змісту схеми надзвичайно багатий. Для схеми Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові властиве широке відображення особливостей економічного, політичного, культурного розвитку Західної України, що свідчить про високий ступінь врахування специфіки документів, що відклались у фондах архіву. Позиціями схеми стали об'єкти історичної географії, зокрема її фізичного (зміни ландшафту в цілому або його компонентів), економічного (сільське господарство, промисли, ремесло, промисловість, шляхосполучення, виникнення та розвиток міст, економічні зв'язки), політичного (складання території, відторгнення окремих регіонів, політичні межі та їх рухливість, адміністративний устрій, населені пункти, пов'язані з політичними подіями), демографічного (приріст населення, етнічний, релігійний, національний склад) та ін. аспектів. Окремі зазначені пункти у схемі носять геортологічний, історико-географічний, історико-краєзнавчий, історико-картографічний, топонімічний, етнографічний характер, що доводить необхідність сприйняття схеми ще і як історіографічного явища. Назви тем і підтем розділу "Культура і побут" добре окреслюють їх етнічні моменти, зміни в ході історичного процесу окремих архетипних ознак спільноти західноукраїнського регіону, сукупність словесних, словесно-музичних, музично-хореографічних, видовищно-драматичних, художньо-образотворчих масових у своїй основі форм творчості. Значна частина лексичних одиниць тексту схеми може стати об'єктом ономастичних досліджень. Ономастичний простір класифікатора включає етоніми, топоніми, хрематоніми, ергоніми, хрононіми, геортоніми, документоніми тощо. Багата чисельність власних імен роблять їх вивчення важливим засобом пізнання історії суспільства. Схему класифікації можна вважати невичерпним джерелом наукової інформації про сфери знання, діяльності людей, історії природи та суспільства Західної України.

Дієздатність класифікатора було доведено часом, бо й на сьогодні він залишається активним. Тематичні картки, складені за документами архіву, продовжують систематизуватись й ідентифікуватись за його позиціями. Це чи не єдиний випадок у практиці архівних установ УРСР періоду Союзу РСР, коли переходу на «Схему единой классификации документной информации в систематических каталогах государственных архивов СССР (XVIII – нач. XX вв.)» (М, 1983), так і не відбулося. Схема класифікації документної інформації для систематичного каталогу, яку розробили у стінах ЦДІАЛ УРСР знайшла схвальну оцінку колег, а їх досвід може стати у нагоді сучасним архівістам.

Джерела та література:

1. Дмитерко І. Шляхи розвитку і удосконалення науково-довідкового апарату архіву // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 352, арк. 93–119; Vaclav Hruby, Sindrach Vlach z Izernic a pocatky meskych knih prazsych a desk zemskych // Casopis archivni skoly. – Praha, 1923. – S. 142–146.
2. Дмитерко І. Шляхи розвитку і удосконалення науково-довідкового апарату архіву // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 352, арк. 93–119;

3. Христова Н. М. Удосконалення науково-довідкового апарату архівів та розроблення проблем архівного описування // Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Матяш та К. Климової. – К.: Видавничий дім "КМ Академія", 2002. – С. 485–486.
4. Там само.
5. Там само.
6. План работы Центрального государственного исторического архива УССР в г. Львове на 1959 г. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 288, арк. 24–25; План работы Центрального государственного исторического архива УССР в г. Львове на 1966 год // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 478, арк. 18.
7. Перспективный план развития архивного дела в УССР на 1958–1965 гг. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 272, арк. 28–29.
8. Справка о результатах работы группы каталогизации за период с 1 января по 1 июня 1962 г. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 373, арк. 12–20.
9. Программа производственной практики студентов IV курса Московского государственного историко-архивного института (утв. 11. 04. 1958 г.) // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 355, арк. 19–29.
10. План работы Центрального государственного исторического архива УССР в г. Львове на 1962 год // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 370, арк. 17.
11. Отчет о работе Центрального государственного исторического архива УССР в г. Львове за 1962 год // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 371, арк. 7.
12. Протокол партійно-профспілкових зборів працівників ЦДІА УРСР в м. Львові від 10 липня 1962 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 373, арк. 108–109.
13. Лист Архівного управління при РМ Української РСР, лютий 1965 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 445, арк. 18.
14. План работы Центрального государственного исторического архива УССР в г. Львове на 1960 год // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 313, арк. 23; План роботи Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові на 1968 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 547, арк. 5; План роботи Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові на 1970 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 599, арк. 12; П'ятирічний план розвитку архівної справи у Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові на 1971–1975 рр. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 546, арк. 33 та ін.
15. П'ятирічний план розвитку архівної справи в ЦДІАЛ УРСР в м. Львові на 1966–1970 рр. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 475, арк. 19.
16. Доклад о перспективах работы архива по научно-техническому упорядочению документальных материалов и усовершенствованию научно-справочного аппарата к ним // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 576, арк. 4.
17. Протокол № 38 семінару з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 552, арк. 3–9; Протокол № 41 семінару з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін від 18 жовтні 1968 року // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 552, арк. 86–94; Протокол № [?] семінару з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін, Львів 28 березня 1969 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 573, арк. 43; Довідка про хід виконання п'ятирічного плану (1966–1970) розвитку архівної справи Центрального державного історичного архіву УРСР за 1966–1968 рр. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 545, арк. 27; *Врадій Н. Ф.* Про удосконалення науково-довідкового апарату в ЦДІА УРСР у м. Львові // *Архіви України.* – 1970. – № 6. – С. 44–46 та ін.
18. Звіт про роботу Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 648, арк. 10; Протокол № [?] методичної наради Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 650, арк. 31.
19. Изменения, уточнения и дополнения к плану работы ЦГИА УССР во Львове на 1967 год // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 505, арк. 51.
20. П'ятирічний план розвитку архівної справи Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1966–1970 рр. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 371, арк. 10; Отчет о работе Центрального государственного исторического архива УССР в гор. Львове за 1967 год // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 508, арк. 18.
21. План роботи Центрального історичного архіву УРСР у Львові на 1973 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 710, арк. 14; Список опублікованих і підготовлених статей та повідомлень у 1973 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 711, арк. 37.
22. Звіт про роботу Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові за 1971 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 648, арк. 10.
23. Протокол № [?] методичної наради Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 650, арк. 31.

24. Звіт про роботу Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 648, арк. 10.
25. Там само.
26. План роботи Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові на 1972 р. // ЦДІАЛ України. – Ф. Р. 1, оп. 1, спр. 682, арк. 12.
27. Схема класифікації документальних матеріалів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. – Львів, 1971. – 120 с.

О.А.Макієнко

ЖАНДАРМСЬКИЙ ОФІЦЕР ПРО УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Вагоме значення матеріалів поліцейсько-жандармських органів Російської імперії для вивчення суспільно-політичного життя України наприкінці XIX – на початку XX ст. давно визнане в історичній науці. Без залучення комплексу поліцейсько-жандармських документів джерельна база наукових досліджень з історії соціально-політичних і національних рухів вважається неповноцінною.

Під впливом ленінської оцінки в радянській історіографії діяльність поліцейсько-жандармських структур розглядалася через призму політизованих образів-кліше. У дослідженнях акцент робився на каральних функціях поліції і жандармерії, а серед істориків панувало переконання у незграбності, заскнілості та невігластві їх співробітників [2]. В останніх дослідженнях вітчизняних істориків робиться спроба подолати застарілі стереотипи негативної характеристики поліцейсько-жандармських органів. Автори підкреслюють достатню раціональність створеної наприкінці XIX – на початку XX ст. поліцейсько-жандармської структури, наголошують на зусиллях влади щодо підвищення ефективності її функціонування [7].

Кадрова політика поліцейсько-жандармського керівництва на початку XX ст. сприяла залученню до розшуково-слідчої діяльності розумних і досвідчених спеціалістів. Останню перед Лютневою революцією спробу радикального оновлення кадрового складу органів політичного розшуку в Російській імперії було здійснено зусиллями А.М.Єрьоміна, завідувача Особового відділу Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ (МВС) у 1910-1913 роках, та С.П.Білецького, директора Департаменту поліції МВС у 1912-1914 роках. Лише упродовж 1911-1912 років 14 начальників губернських жандармських управлінь було звільнено зі служби, 13 начальників – подано до звільнення, а 4 – переміщено на інші посади як нездатних до керівництва розшуковими органами [4, 99]. Особовий склад Корпусу жандармів поповнювався молодими енергійними фахівцями. Згодом, на допиті слідчої комісії Тимчасового уряду С.П.Білецький згадував: «...У мій час Департамент поліції, погано чи добре – це інше питання, але еволюціонував; 9/10 службовців були люди з вищою освітою, більшість із практичним судовим стажем. Все, що було нового в підпільній пресі на російському та закордонному книжкових ринках в галузі соціальних питань, виписувалося, перекладалося, читалося, надсиалося в формі щомісячників розшуковим офіцерам; будь-які дані, навіть особистого характеру, стосовно того чи іншого відомого політичного противника, бралися мною до уваги при обговоренні плану

боротьби» [3, 283]. Аналітична робота співробітників поліцейсько-жандармських структур набувала першорядного значення у боротьбі з учасниками революційного та національно-визвольного рухів.

В архівних фондах Департаменту поліції та його регіональних осередків – губернських жандармських управлінь, охоронних відділень і поліцейських установ – зберігається значний комплекс ділових матеріалів. Серед них увагу привертає звітно-довідна документація поліцейсько-жандармських органів.

Департамент поліції вимагав від своїх місцевих структур двічі на рік надсилати звіти про політичний стан в підпорядкованих їм місцевостях і в разі потреби доповідні записки та рапорти з окремих важливих питань. Щодня до Департаменту поліції надходили сотні документів від місцевих поліцейсько-жандармських органів.

Рапорти місцевих жандармських і поліцейських чинів містять цінну інформацію про суспільно-політичні події та громадські настрої в регіонах, діяльність різних політичних партій, організацій і гуртків. Евристичні можливості поліцейсько-жандармської документації достатньо повно розкриті в останніх дослідженнях вітчизняних науковців [6]. Проте її використання вимагає значної дослідницької обережності, адже на змісті офіційних документів відбивалися колізії міжвідомчої та внутрівідомчої боротьби, прагнення чиновників до власного кар'єрного зростання. Дослідникам відомі численні факти явної фальсифікації реального стану речей, «боротьби» з гіпотетичними заколотниками та сепаратистами або свідомого замовчування дійсних правопорушень. Серед авторів поліцейсько-жандармських рапортів та доповідей зустрічаються і відверті кар'єристи, і звичайні невіглахи, і серйозні, вдумливі спостерігачі.

Опубліковані автором документи зберігаються у фонді Південного районного охоронного відділення Центрального державного історичного архіву України у м. Києві і являють собою офіційне листування Департаменту поліції МВС та Херсонського губернського жандармського управління (ХГЖУ).

Перший документ, адресований начальнику ХГЖУ, містить запит Департаменту поліції від 8 грудня 1911 року щодо масштабів розповсюдження українського національного руху в регіоні. Зміст документу засвідчує серйозне ставлення поліцейсько-жандармського керівництва до загрози поширення сепаратистських («мазепинських») ідей на території України, прагнення до розширення інформаційного підґрунтя боротьби з національними рухами.

Другий документ є рапортом начальника ХГЖУ полковника Заушкевича до Департаменту поліції МВС від 3 січня 1912 року з відповіддю на отриманий запит. Зміст документу розкриває умови поширення українського національного руху на Півдні України.

Вивчення тексту останнього документу дозволяє за фасадом чергових фраз про «епоху мирного поступу» регіону побачити спостережливу і розумну людину, здатну до критичного сприйняття та осмислення дійсності.

Аналізуючи стан справ у Херсонській губернії, жандармський офіцер вдається до ретроспективного огляду місцевих етнокультурних особливостей. Автор справедливо підкреслює ускладненість формування і поширення української національної ідеї у конкретно-

історичних умовах Півдня України. Інтенсивні міграційні процеси, поліетнічність регіону, громадська та політична інертність основної маси населення не сприяли виробленню відповідних форм національної самоідентифікації українського населення. Ділему «соціальне звільнення або національне відродження» пересічний українець у повсякденному житті вирішував не на користь останнього. Національна самосвідомість більшості місцевих українців не виходила за межу визнання власної мовно-побутової специфіки. Зрештою, проблему «незрілості українського громадянства» на Півдні України визнавали самі учасники українського національного руху [5].

Попри достатню об'єктивність оцінки умов розвитку українського руху на Півдні України автор вочевидь применшує масштаби його поширення в регіоні. На початку XX ст. у межах Херсонської губернії значні українські осередки існували в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Єлисаветграді, Олександрії, Ананьєві тощо. Досить лише згадати, що в Херсоні у безпосередній близькості від губернського жандармського управління в земських структурах активно працював український гурток. В.І.Кедровський згадував, що у 1910 році невідомі «доброзичливці» замінили вночі на дверях офіційну назву статистичного відділення Херсонського земства промовистою вивіскою «Малороссийская Просвета» [1, 50]. Шукаючи небезпеку передусім у соціально-революційних ідеях, автор документу загалом недооцінює фактор національного руху в суспільно-політичному житті регіону.

Для розуміння специфіки етнополітичної ситуації на Півдні України досить показовим є відзначений полковником Заушкевичем факт залучення до українського національного руху представників інших етнічних груп. Джерела фіксують помітний відсоток не українців – євреїв, росіян, поляків, німців – у складі українських гуртків. Так, серед членів Херсонської громади кінця XIX – початку XX ст. знаходимо прізвища Олександра та Софії Русових, Олександра Браунера, Івана Козубова, Володимира Сінькевича та інших не українців за походженням. Проте важко погодитися з авторською думкою про виключно прагматичні (принцип «*civibus unitis*») мотиви поєднання зусиль опозиційно налаштованих представників національних меншин. Чимало не українців органічно вливалися до українського національного руху і на практиці доводили відданість ідеї українського національного відродження.

Використання інформації поліцейсько-жандармських документів із дотриманням необхідних процедур джерелознавчого аналізу дозволяє розширити уявлення про суспільно-політичну ситуацію на Півдні України початку XX ст.

Текст документів подається мовою оригіналу із збереженням фонетичних і стилістичних особливостей.

Джерела та література:

1. Кедровський В.І. 1917 рік: Спогади члена Українського військового генерального комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. – Вінніпег, 1967. – 526 с.
2. Эренфельд Б.К. Из истории борьбы большевистской партии с подрывной деятельностью царской тайной полиции // Вопросы истории КПСС. – 1979. – №12. – С. 84-94; Оржеховский И.В. Самодержавие против революционной России. – М., 1982; Анисимов Н.Н. Борьба большевиков против политической тайной полиции самодержавия (1903-1917 гг.). – Свердловск, 1989 тощо.

3. Падение царского режима: Стенографические отчеты допросов и показаний, данных в 1917 году в Чрезвычайной Следственной Комиссии Временного Правительства / Под ред. П.Е.Щеголева. – Т. III. – Л., 1925. – 533 с.
4. Перегудова З.И. Политический сыск России (1880-1917). – М., 2000. – 432 с.
5. Родной край. – 1906. – №3.
6. Щербак М.Г. Матеріали жандармсько-поліцейських та судових органів царизму як джерело вивчення суспільно-політичної історії України (кінець XIX ст. – 1917 р.): Автореферат дис. ... докт. іст. наук. – К., 1993; Щербак М.Г., Щербак Н.О. Матеріали жандармсько-поліцейських та судових органів царизму як джерело вивчення суспільно-політичної історії України // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. Всеукраїнської конф.: В 2 ч. – Ч.2. – К., 1997. – С. 103-107.
7. Ярмыш А.Н. Наблюдать неотступно. Административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска на Украине в конце XIX – начале XX веков. – К., 1992; Чайковский А.С., Щербак М.Г. За законом і над законом. – К., 1996; Перегудова З.И. Политический сыск России (1880-1917): – М., 2000 тощо.

№1

1911 р., 8 грудня. – Запит Департаменту поліції МВС про масштаби українського національного руху на Півдні України.

Секретно

Начальнику Херсонского и Бессарабского
губернских жандармских управлений

По имеющимся в Департаменте Полиции сведениям в Юго-Западных губерниях в настоящее время наблюдается так называемое украинско-мазепинское движение, которое, опираясь на галицко-австрийскую базу, растет, распространяется по всей Малороссии и принимает угрожающие размеры.

Сообщая об изложенном, Департамент просит Ваше Превосходительство представить подробные сведения о названном движении.

Исп. об. Вице-Директора

Подпись

Заведующий Особым Отделом

Подполковник

Еремин

ЦДІАК України. Ф.268. Оп.2. Спр.120. Арк.4. Оригінал.

№2

1912 р., 3 січня. – Рапорт начальника Херсонського губерньського жандармського управління про розвиток українського національного руху в Херсонській губернії.

Секретно

Департамент Полиции 8 минувшего Декабря за №110927, сообщая о распространяющемся по всей Малороссии украинско-мазепинском движении в угрожающих размерах, предложил мне представить подробные об этом движении сведения.

Департамент не запрашивает меня о вредной противуправительственной в этом направлении деятельности того или иного лица или кружка, мне ставится вопрос шире – о движении, вопрос идейный. Вот почему в изложении настоящего донесения мною, по необходимости, допущены рассуждения общего характера.

Прежде всего оговариваюсь, что все изложенное ниже относится только к Херсонской губ[ернии].

Знаю я Херсонскую губернию более 10 лет; служил в Приволжских губерниях, в Бессарабии, в Киеве. В течение долгих лет много пришлось видеть, пережить и наблюдать. Естественно было интересоваться бытом местного населения, его прошлым, и я этим интересовался.

История времен давно минувших, седой старины свидетельствует, что степи Южной России простором, свободой и первобытным состоянием природы влекли к себе переселенцев. Люд обездоленный, гонимый, не мирившийся по тем или другим причинам с условиями на своей родине, преступный в степях этих находил приют, приложение для своего труда, подвигов и разгула. Так создалось

Запорожье, колыбелью и гнездом которого была нынешняя Херсонская губ[ерния]. Запорожье давало приют не одним малороссам, туда бежали молдаване, болгары, литва и великоруссы. История разных эпох свидетельствует, что стремление и политика Запорожья, заветы и политика Украины не всегда были тождественны. В XVII и XVIII столетиях Новороссийские степи служили местом для колонизации соседних славянских народностей. В царствование Императрицы Екатерины II-й и Державных Ее преемников Правительство в целях развития культуры в Новороссийском крае вызывало из заграницы немцев, которым отводились на льготных условиях земли; русская аристократия и крупные помещики на пожалованные и приобретенные в этом крае земли переселяли крепостных из Центральных губерний: Смоленской, Калужской, Нижегородской, даже Пермской и других губерний. При беглом взгляде на карту Херсон[ской] губ[ернии] бросаются в глаза названия, свидетельствующие о разноплеменности населения, так Бандурка, Баштанка, Гетманцы, Гайдамацкое, Кошары, Сагайдаковка – поселения малорусские; Малаешты, Будиешты, Дойбаны, Диордиешты, Магала, Токмазея – молдаванские; Нагартав, Ефингарь, Сейдеменуха, Нарайлевка – еврейские; Бергдорф, Вильгельмсталь, Гофнунгсталь, Зеебах, Карлсруэ, Кронау, Нейбан, Рейнфельд, Страсбург, Шейнау – немецкие; Авдотьевка, Благодатное, Грибово, Костромка, Ровное, Широкое – великорусские. Население Херсонской губернии – конгломерат разных народностей, хотя и с значительным сравнительно процентом коренных малороссов. Заслуживает внимания, что местные малороссы, сохранив внешность – костюм и обычаи родины, говорят особым наречием, и с трудом понимают хохлов Полтавской и Черниговской губ[ерний].

«Спилка», «Просвита», «Украинско-мазепинское учение», – разновидности сепаратистских учений, имеющих конечную целью восстановление независимости Малороссии, по выражению Укraiнофилов, – «Самостийности Укraiны». Печатного органа этого направления – газеты «Прикарпатская Русь» в Херсонской губ[ернии] в продаже нет, достать трудно и я почти ни у кого ее здесь не видел; другая же более дешевая газета «Хуторянин» выписывается в весьма незначительном числе экземпляров. За последние годы при многочисленных обысках по делам политического характера украинской литературы почти обнаружено не было и весьма редко попадались такие издания в единичных экземплярах.

Одно время в Одессе образовался кружок «Просвита», во главе которого состояли убежденные укрaiнофилы: профессор Мельниченко, присяжный поверенный Богомолец и врач Луценко; просуществовал кружок этот не долго и был, насколько мне известно, закрыт². Характерно, что в составе этого укрaiнофильского кружка члены в большинстве оказались евреи. «Жид», по убеждению хохла, всосанному с молоком матери, христопродавец, – существо достойное презрения. Естественно, возникает вопрос, что здесь связывает малороссов с евреями. Смее думать, не общность политических убеждений, ибо евреям совершенно безразлично будущее Укraiны. Протестанты (в том числе революционеры, а в данном случае укрaiнофилы) всегда и везде опираются на недовольные массы; евреи – народ своим положением в России недовольный, по натуре истеричный, увлекающийся социальными доктринами. В данном случае имеет место правило древних Римлян «*rivibus unitis*»³, а связующим звеном служит для тех и других неприязненное, враждебное отношение к исконному укладу русской народной жизни, к основам Русской Государственности.

При многочисленных поездках моих по губернии я видел часто в еврейских домах портрет Монтефиоре – известного еврейского благотворителя; в селениях, зараженных штундой⁴, – портреты Бисмарка, Мольтке, изредка Лассаля; в красном углу каждой хаты великорусса и хохла портреты Государя Императора, Августейшей семьи, отца Иоанна Кронштадтского, а за последнее время и гр[афа] Л.Толстого и весьма редко, как исключение, у местных хохлов я встречал портреты Шевченко, Кропивницкого и др. украинских батек. Странствующие малороссийские труппы делают почти повсеместно полные сборы и народ охотно посещает их спектакли. Казалось бы на первый взгляд – это лучшее доказательство успеха Украинского движения. В действительности нет ничего подобного, народ стремится на малороссийские представления не [по] политическим убеждениям, а потому, что актер со сцены говорит понятным, близким, родным народу языком, чем и устанавливается живая связь актеров с публикой; такое же явление, как мне достоверно известно, наблюдалось лет 15

тому назад в Приволжских уездных городах, когда на сцене ставились произведения Островского. Не так давно здесь чествовался юбилей памяти Т.Г.Шевченко; в Херсоне, между прочим, по инициативе общества «Вестник Знания» (Донесение мое Департаменту от 14 Декабря за №15611); полагаю не в целях содействия успеху Укraiнофильской пропаганды, а использован как удобный случай для демонстративного проведения в жизнь социальных идей. Шевченковские дни прошли здесь повсеместно вяло, бесцветно и бесследно канули в вечность; с уверенностью можно сказать, что при некотором содействии администрации с таким же успехом при желании можно отпраздновать юбилей какого-нибудь Франклина.

Серьезный, вдумчивый наблюдатель, делая оценку явлениям современной жизни, придет несомненно к заключению, что местное население вступает в эпоху мирного преуспевания и гигантскими шагами идет по пути мирного культурного развития. Местное население интересуется всякими новыми для него сведениями и сообщениями, но живо воспринимает и, так сказать, с захватывающим интересом, оно относится к области знаний прикладных, практических наук, усвоение коих способствует поднятию материального его благосостояния; живо интересуется всякими известиями, имеющими отношение к разрешению аграрного вопроса. До политического сознания население не доросло и социальными учениями, как таковыми, оно не интересуется, за исключением конечно элемента сознательных рабочих фабричных и промышленных центров. Повторяю, что я говорю это только в отношении населения Херсонской губ[ернии].

По соображении изложенного, я прихожу к полному убеждению, что в Херсонской губернии нет подготовленной почвы для восприятия и сколько-нибудь успешной пропаганды Укraiнофильских учений; это не мое, только личное, Полковника Заушкевича, мнение; я беседовал по этому вопросу с местными старожилами, хорошо знающими край, с земскими деятелями, с представителями судебной и административной власти и оно многими разделяется, вот почему, я об этом долгом считаю представить вниманию Департамента.

Заканчивая настоящее донесение, присовокупляю, что мною вместе с сим ныне же приняты все меры к выяснению в будущем укraiнофильских кружков и таковые по достаточном выяснении будут безотлагательно ликвидированы с немедленным о том донесением Департаменту. В настоящее же время деятельность таких кружков здесь не проявляется⁵.

Району сообщено сего же числа за №16.

Подписал и верно

Полковник

Заушкевич

ЦДІАК України. Ф.268. Оп.2. Спр.120. Арк.7-9 зв. Копія.

Коментарі

¹ Автор документу помилково зараховує до друкованих органів «укraiнських самостійників» газету галицьких москвофілів «Прикарпатская Русь» (1909-1915) і полтавську комерційно-господарську газету «Хуторянин» (1896-1917).

² Мова йде про укraiнське культурно-просвітницьке товариство «Просвіта», що активно діяло в Одесі впродовж 1905-1909 років. Визнаним лідером одеських просвітян був Іван Митрофанович Луценко (1864-1919) – укraiнський військовий лікар, громадський і політичний діяч, один із засновників Укraiнської партії соціалістів-самостійників, член Укraiнської Центральної Ради і Укraiнського генерального військового комітету.

³ Rivibus unitis (лат.) – єдиний потік.

⁴ Штундизм (від нім. stunde – година; час для біблійного читання у німецьких колоністів) – сектантська течія у протестантизмі, один з варіантів баптистсько-євангельського руху. Перші штундистські громади в Херсонській губернії виникли у другій чверті ХІХ ст. з числа німецьких колоністів, згодом штундизм набув поширення серед частини укraiнських селян. Штундизм став ідейним попередником баптизму в Укraiні.

⁵ Подібна заява явно суперечить дійсності. Так, у лютому 1910 року було офіційно затверджено статут легальної культурно-просвітницької організації «Одеський Український Клуб». Український клуб в Одесі продовжив традиції «Просвіти» (1905-1909).

О.О.Коник

РОБОТА БІБЛІОТЕЧНОЇ КОМІСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ ДРУГОГО СКЛИКАННЯ. 1907 РІК

(декілька абзаців замість присвяти)

Доля звела мене з В.М.Дарієнком ввечері одного чудового дня восени в кінці 70-х років щойноминулого століття. Це було на стадіоні "Кристал", де Василь Миколайович грав у теніс важелезною ракеткою марки "Карпати" на асфальтованому майданчику, дуже популярному серед любителів цієї гри, який гучно йменував "кортами". Тоді це були загальнодоступні не номенклатурні корти, і публіка тут збиралася досить демократична. Тим дивніше було там зустріти вченого, історика, зав. кафедрою найбільшого вузу міста. Адже це були часи, названі пізніше "застійними", а за радянсько-партійною ієрархією людина з такою посадою теж була "номенклатурою" певного рівня, отже, мусила б мати дещо інше (або – зовсім інше) коло спілкування. Певна річ, у тій ієрархії теж були люди, але з своєю специфічною системою цінностей і з своїми способами і місцями відпочинку – в кожному разі, подалі від публіки, від, так би мовити, радянського народу.

У Василя Миколайовича, як потім виявиться, були щодо цього інші погляди, інші цінності й інші пристрасті. Він працював тоді над завершенням своєї докторської дисертації, готував до друку одночасно декілька монографій, і його гостинне невелике помешкання під самим дахом однієї з "хрущовок" поблизу Комсомольського парку було завалене книгами і рукописами. Це схоже на штамп, але саме так воно залишилося в пам'яті. І от те, як Василь Миколайович брав у руки книжки, як тепло говорив про бібліотеки, архіви, відомих вчених, яких йому довелося знати, як добре знав джерела і справило тоді чи не найяскравіше враження про нього.

Саме це враження і стало спонукальним мотивом при виборі сюжету, який міг би бути доречним у підбірці публікацій на пошану доктора історичних наук, професора кафедри всесвітньої історії та історіографії ХДУ, фахівця в галузі історії Російської держави і права, вельмишановного Василя Миколайовича Дарієнка.

Отже, пропонується документальна публікація, власне – реєстр книг, які були придбані бібліотечною комісією російської Державної Думи другого скликання.

Бібліотечна комісія в Державній Думі, зрозуміло, не найвідповідальніша і не найпрестижніша з комісій – на відміну від, скажімо, аграрної, фінансової чи з питань державної безпеки. За кількісним складом також не найбільша. Зокрема в II Думі така комісія

була сформована 7 березня 1907 року з семи осіб. Українські губернії в ній були представлені депутатом від Чернігівщини, небагатим дворянином (з давнього, втім аристократичного роду) Василем Васильовичем Волк-Карачевським. Мав 33 роки, був викладачем Київського кадетського корпусу і народним соціалістом за партійністю [1; СТЛБ. XIII].

Головним завданням комісії було комплектування думської бібліотеки літературою та періодичними виданнями за профілем роботи Думи, тобто роботи законотворчої по суті. Книги і періодика пишуться і видаються, як відомо, людьми різних політичних переконань, тому одні і ті ж політичні проблеми трактувалися на початку століття з трьох в основному популярних тоді точок зору: політичного консерватизму, лібералізму або соціалізму, а в російських умовах третьочерневого режиму з кожним роком усе більше також і націоналізму. Але друга Державна Дума, як відомо, мала ще кадетську більшість депутатів. Відповідно і підбір літератури носив, сказати б, ліберально-поміркований характер.

Список газет, виписаних комісією, відкриває кадетський центральний орган, щоденник "Речь". З російських газет були виписані ще "Русь", "Трудовая Россия", "Общественное дело", "Самоуправление", "Сибирские вопросы", "Право"; з іноземних – "Temps", "Times", "Wirulane", "Koit", "Sonumed", "Postimees", "Vorwarts" [2; 187], тобто в основному періодика з Великобританії, Скандинавії і Німеччини, які були в той час лідерами в питаннях парламентаризму і соціальної політики поміркованого-таки характеру – тред-юніонізму і т.з. катедр-соціалізму.

В порядку обміну на стенографічні звіти думська бібліотека мала ще отримувати такі періодичні видання, як "Русская мысль", "Современный мир", "Вестник Европы", "Былое", "Вестник знания", "Образование", "Русский врач", "Русское богатство" [2; 187].

Список книг (а ми приводимо тут тільки список опублікований під літерою "А", тобто книжок російською мовою), видається досить добре збалансованою, ретельно відібраною підбіркою кращого, що було на той час перекладено російською або створено своїми вченими в галузі історії, права, соціології, економіки тощо. Деякі автори, особливо з ближчої нам галузі історії як-от Соловйов і Ключевський, Лавіс і Рамбо, Сеньобос популярні і сьогодні. Фахівці з інших галузей знань, впевнено можна сказати, також знайдуть своїх класиків, бо прізвища, наприклад, соціолога М.Ковалевського чи економіста М.Туган-Барановського є широко відомими в гуманітаристиці. Представлені в списку і автори, які або вже встигли побувати думськими депутатами, або в майбутньому ще ними стануть, як професор-аграрник Герценштейн; доктор політекономії Іоллос, агроном Локоть, історик Мілюков чи деякі інші.

З книжок під літерою "Б", які не входять до даної публікації, представлено 128 найменувань книг іноземними мовами. Тут більше німецьких, англійських і французьких видань, здебільшого з питань юриспруденції та соціології.

Були виписані також деякі іноземні журнали за 1907 рік та довідкові видання, між іншим, у тому числі і "The encyclopedia Britannica" за 1875-1903 pp. [2; 587-588].

Список книг публикується без змін [2; 583-586].

Список книг, приобретенных для Библиотеки Государственной Думы по распоряжению Библиотечной комиссии во Вторую сессию Думы

А. Книги на русском языке

1. Аграрный вопрос. Сборник статей, изд. кн. П.Д. Долгорукова и И. Петрункевича
2. Альбом портретов Членов 1 Государственной Думы
3. Анненков. Система русского гражданского права
4. Ардашев. Абсолютная монархия на Западе
5. Ардашев. Провинциальная администрация во Франции в последнюю пору старого порядка
6. Арсеньев. Законодательство о печати
7. Арсеньев. Свобода совести и веротерпимость
8. Беджгот. Государственный строй Англии
9. Бентам. Тактика законодательных собраний
10. Берлин. Политические партии на Западе
11. Бернштейн. Социальные проблемы
12. Блиох. Будущая война
13. Блондель. Торгово-промышленный подъем Германии
14. Боголепов. Война и финансы
15. Боровитинов. Бродяжество по русскому праву
16. Бржеский. Государственные долги России
17. Брянчанинов. Междудумье
18. Булгаков. О рынках при капиталистическом производстве
19. Булгаков. От марксизма к идеализму
20. Былое. Под ред. Бурцева
21. Белогриц-Котляревский. Учебник русского уголовного права
22. Васильчиков. Землевладение и земледелие в России и других европейских государствах
23. Вебб. Восьмичасовой рабочий день
24. Вебб. Теория и практика тред-юнионизма
25. Вебер. Исторический очерк освободительного движения в России
26. Вебер. Рост городов в XIX столетии
27. Вербловский. Движение гражданского процесса
28. Вигуру. Рабочие союзы
29. Владимирский-Буданов. Обзор истории русского права
30. Водовозов. Законы охраны труда
31. Волков и Филиппов. Свод законов
32. Вопросы государственного хозяйства и бюджетного права
33. Вотье. Местное управление Англии
34. Геркнер. Рабочий труд в Западной Европе
35. Гертц. Аграрные вопросы
36. Герцен. Собрание сочинений
37. Герценштейн. Аграрный вопрос
38. Герценштейн. Новейшие течения в учении о поземельном кредите в Германии
39. Гогель. Вопросы уголовного права
40. Головачев. Библиографический указатель статей, корреспонденций и заметок в Сибирской периодической печати по вопросу о золотопромышленности Сибири
41. Головачев. 10 лет реформ
42. Головачев. Сибирь
43. Гольдштейн. Синдикаты и тресты
44. Гольмстен. Учебник русского гражданского судопроизводства
45. Государственный строй. Сборник статей
46. Государство будущего. Дебаты Германского Рейхстага
47. Гроссман. Местные законы Бессарабии
48. Гуляев. Русское гражданское право
49. Дамашке. Аграрная реформа
50. Девилль. Капитал Маркса
51. Дернбург. Пандекты

52. Дерюжинский. Habeas corpus акт в Англии
53. Дерюжинский. Полицейское право
54. Дженкс. Происхождение верховной власти
55. Джефсон. Платформа, ее возникновение и развитие
56. Дмитриев-Мамонов. Пугачевский бунт в Зауралье и Сибири
57. Дорога (железная) Туркестано-Сибирская
58. Дымша. Государственное право в Швейцарии
59. Евзлин. Бюджетный контроль и система государственной отчетности при конституционном образе правления
60. Еллинек. Декларация прав
61. Еллинек. Конституции, их изменения и преобразования
62. Еллинек. Право современного государства
63. Железнов. Главные направления в разработке теории заработной платы
64. Железнов. Очерки политической экономии
65. Жид. Гражданское положение женщины
66. Заварян. Голод на Кавказе
67. Зомбарт. Организация труда и трудящихся
68. Зомбарт. Современный капитализм
69. Иванов. Очерки экономической политики
70. Иванов. Падение крепостного права в России
71. Исаченко. Основы гражданского процесса
72. Исаченко. Свод кассационных положений по вопросам русского гражданского права
73. Исаченко. Русское гражданское судопроизводство
74. Исаченко. Устав гражданского судопроизводства
75. Итоги экономического исследования России
76. Иоллос. Письма из Берлина
77. Каминка. Акционерные компании
78. Карелин. Общинное владение в России
79. Кареев. История Западной Европы
80. Кареев. Сборник статей по польским делам
81. Карышев. О крупном и мелком хозяйстве
82. Карышев. Труд, его роль и условия приложения в производстве
83. Кассо. Основы финансовой науки
84. Кауфман. Земля и культура
85. Кауфман. Крестьянская община в Сибири
86. Кауфман. Переселение и колонизация
87. Кеннан. Сибирь и ссылка
88. Ключевский. Курс русской истории
89. Ковалевский. От прямого народоправства к представительному и от патриархальной монархии к парламентаризму
90. Ковалевский. Современные социологи
91. Кони. Очерки и воспоминания
92. Конштедт. Аграрный вопрос
93. Коркунов. Сборник статей
94. Коркунов. Указ и закон
95. Коркунов. Сравнительный очерк государственного права иностранных держав
96. Корнилов. Крестьянская реформа
97. Корнилов. Очерки по истории общественного движения и крестьянского дела в России
98. Корф. Дворянство
99. Костомаров. Собрание сочинений
100. Котляревский. Конституционное государство
101. Кох. Очерки по истории политических идей и государственного управления
102. Крживицкий. Аграрный вопрос
103. Куплевасский. Русское государственное право
104. Лависс и Рамбо. Всеобщая история
105. Латкин. История русского права
106. Лассаль. Собрание сочинений
107. Лебедев. Местные налоги
108. Лебедев. Финансовое право
109. Левассер. Народное образование в цивилизованных странах
110. Лист. Учебник уголовного права
111. Литвинов-Фалинский. Организация и практика страхования рабочих в Германии

112. Литвинов-Фалинский. Фабричное законодательство и фабричная инспекция в России
113. Локоть. Политические партии и группы в Государственной Думе. Характер и причины политического бессилия первой Думы
114. Лохтин. Безземельный пролетариат в России
115. Люблинский. Право амнистии
116. Люблинский. Преступления против избирательного права
117. Магазинер. Самодержавие народа
118. Майр. Статистика и обществоведение
119. Малышев. Курс общего гражданского права России
120. Мануилов. Аренда земли в Ирландии
121. Мануилов. Понятие ценности по учению экономистов классической школы
122. Маркс. Критика политической экономии
123. Маркс. Собрание исторических работ
124. Маркс. Теория прибавочной ценности
125. Мартенс. Современное международное право
126. Маслов. Развитие народного хозяйства и аграрная программа
127. Мейер. Избирательное право
128. Мейер. Русское гражданское право
129. Мельгунов. Церковь и государство в России
130. Менделеев. К познанию России
131. Менгер. Новое учение о государстве
132. Меринг. История Германской социал-демократии
133. Мигулин. Выкупные платежи
134. Мигулин. Наша банковая политика
135. Мигулин. Реформа денежного обращения
136. Милль. Основания политической экономии
137. Милль. Система логики
138. Милюков. Очерки по истории русской культуры
139. Мишель. Идея государства
140. Монтескье. О духе законов
141. Мыш. Об иностранцах в России
142. Мякотин. Из истории русского общества
143. Набоков. Сборник статей по уголовному праву
144. Наказ Палаты депутатов Французской республики
145. Наказ Рейхстага Германии
146. Нибур. Рабство как система хозяйства
147. Нитти. Основные начала финансовой науки
148. Новомбергский. Освобождение печати во Франции, Германии, Англии и России
149. Нольде. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском
150. Нолькен. Устав о векселях
151. Носенко. Устав судопроизводства и судопроизводства коммерческих судов
152. Ностиц. Рабочий класс в Англии в XIX столетии
153. Озеров. Из жизни труда
154. Озеров. Как расходуются народные деньги
155. Озеров. Очерки экономической и финансовой жизни России
156. Озеров. Экономическая Россия и ее финансовая политика
157. Олар. Политическая история французской революции
158. Орlando. Принципы конституционного права
159. Освобождение крестьян на Западе и история поземельных отношений в Германии
160. Основные начала финансовой науки
161. Паульсон. Германские университеты
162. Петражицкий. Университет и наука
163. Пифферун. Европейские избирательные системы
164. Победоносцев. Курс гражданского права
165. Поль-Луи. Рабочий и государство
166. Пыпин. История русской литературы
167. Пыпин. История русской этнографии
168. Радищев. Путешествие
169. Робертус-Ягцов. К освещению социального вопроса
170. Рожков. Обзор русской истории с социологической точки зрения

171. Руссо. Общественный договор
172. Савич. Новый государственный строй
173. Сазонов. Ростовщичество-кулачество
174. Свод аграрных программ
175. Свод решений Гражданского Кассационного Департамента Сената, издание неофициальное
176. Семевский. Крестьяне при Екатерине II
177. Сеньобос и Метэн. Новейшая история
178. Сеньобос. Политическая история современной Европы
179. Сергиевский. Русское уголовное право
180. Система избирательного права
181. Слонимский. Основные вопросы политики
182. Смирнов. Как прошли выборы в Государственную Думу
183. Современные конституции. Сборник действующих конституционных актов
184. Соловьев В.С. Собрание сочинений
185. Сорель. Европа и французская революция
186. Спасович. Собрание сочинений
187. Ставский. Гражданские законы Царства Польского
188. Струве. На разные темы
189. Суворов. Учебник церковного права
190. Таганцев. Русское уголовное право
191. Таганцев. Уголовное уложение
192. Тахтарев. От представительства к народовластию
193. Токвиль. Старый порядок и революция
194. Торнау. Особенности мусульманского права
195. Тотомиянц. Формы аграрного движения
196. Тотомиянц. Формы рабочего движения
197. Туган-Барановский. Очерки из новейшей истории политической экономии социализма
198. Туган-Барановский. Промышленные кризисы
199. Туган-Барановский. Русская фабрика в прошлом и настоящем
200. Туган-Барановский. Теоретические основы марксизма
201. Тютрюмов. Законы гражданские
202. Умальский. Очерки золотопромышленности в Енисейской тайге
203. Файф. История Европы
204. Фальборк и Чарнолуцкий. Народное образование в России
205. Фальборк и Чарнолуцкий. Учительские семинары и школы
206. Фойницкий. Курс уголовного судопроизводства
207. Фюстель-де-Куланж. История общественного строя древней Франции
208. Ходокий. Земля и земледелец
209. Чичерин. Вопросы политики
210. Чичерин. О народном представительстве
211. Чулков. Алфавитный указатель к своду законов
212. Чупров. История политической экономии
213. Чупров. Очерки истории политической экономии
214. Шванебах. Наше податное дело
215. Шершневич. Курс гражданского права
216. Шершневич. Учебник гражданского права
217. Шершневич. Хозяйство и право с точки зрения материалистического понимания истории
218. Штаммлер. Хозяйство и право с точки зрения материалистического понимания истории
219. Штурм. Бюджет
220. Энгельгардт. Двенадцать писем из деревни
221. Эрихье. История французской революции
222. Эсмен. Общие основания конституционного права

Джерела та література:

1. Общий список членов Государственной Думы I, II, III, IV созывов // Новый энциклопедический словарь. — Т.14. — СПб., изд. «Брокгауз-Ефрон». — 1913.
2. Государственная Дума. Второй созыв. Обзор деятельности комиссий и отделов. — СПб., Государственная типография. — 1907.

КРАЄЗНАВЦІ ХЕРСОНЩИНИ: ОСТАПЕНКО РОМАН СЕМЕНОВИЧ

Дослідження розвитку історичного краєзнавства у селищі Велика Олександрівка Великоолександрівського району Херсонської області у другій половині ХХ ст., розгляд життєвого і творчого шляху місцевих краєзнавців, з'ясування витоків становлення ідеологічних і методичних засад їх дослідницької роботи дозволяє, на прикладі історії одного села, визначити характерні для даного часу основні напрямки, форми і методи краєзнавчої роботи.

Попередня публікація з даної теми відобразила розвиток у смт. Велика Олександрівка шкільного краєзнавства та діяльність із 1980 року Великоолександрівського районного народного історико-краєзнавчого музею під керівництвом С.С.Кравця [1]. Дане дослідження стосується життєвого і творчого шляху краєзнавця-аматора Великоолександрівщини – Р.С.Остапенка.

Роман Семенович Остапенко народився 1 грудня 1897 року у містечку Велика Олександрівка Великоолександрівської волості Херсонського повіту Херсонської губернії (тепер селище міського типу Велика Олександрівка Великоолександрівського району Херсонської області) у сім'ї селянина-середняка [2]. З 1915 по 1922 рік навчався у двохкласному земському училищі та семирічній трудовій школі Великої Олександрівки. Змалку працював у батьківському господарстві. Весною 1929 року в селі розгорнулася масова колективізація селянських господарств, тож наприкінці року сім'я Остапенко вступила до колгоспу "Вільна Нива", який, після об'єднання у 1930 році дрібних колгоспів, назвали колгоспом імені Будьонного [3].

У 1930-1935 роках Роман Семенович навчався у Херсонському державному сільськогосподарському інституті імені О.Д.Цюрупи. У Великоолександрівському районному історико-краєзнавчому музеї зберігається фотокартка Р.С.Остапенка серед викладачів та студентів VI випуску агрономів.

По закінченню інституту, Одеське обласне земельне управління направило його на роботу у Чаплинський райземвідділ, де на посаді агронома Р.С.Остапенко працював із 23 липня 1935 року по 10 жовтня 1936 року, займаючись вирощуванням бавовни [4]. З 14 жовтня 1936 року Р.С.Остапенка зарахували науковим співробітником сектора масового дослідництва Української дослідницької бавовняної станції (м. Херсон), а з 19 квітня 1938 року перевели на посаду наукового співробітника сектора насінництва, в якому він працював до 1 листопада 1940 року, займаючись селекцією й насінництвом багаторічних трав.

За участю Р.С.Остапенка, що підтверджена Авторським свідоцтвом № 580, виданим Міністерством сільського господарства Союзу РСР, на Дослідницькій станції було виведено новий сорт люцерни "Херсонська-1".

1 листопада 1940 року, згідно Наказу НКЗ СРСР № 510 "Про направлення спеціалістів сільського господарства на виробництво в МТС і колгоспи", Миколаївським обласним землеуправлінням Романа Семеновича було переведено на посаду старшого агронома

Скадовської МТС — спеціаліста з бавовни [5], на вирощуванні якої з 30-х років спеціалізувався Скадовський район. А перед війною Р.С.Остапенко повернувся агрономом у рідний колгосп ім. Будьонного.

Під час Великої Вітчизняної війни гвардії старший сержант, радист-кулеметник танку Т-34 Р.С.Остапенко на рідній Миколаївщині, до складу якої тоді входив Великоолександрівський район, двічі горів у бойовій машині — біля сіл Казанка та Баштанка. 26 лютого 1943 року на залізничній станції Кавказька первинною партійною організацією військової частини ПАІС 2513 він був прийнятий кандидатом у члени ВКП(б), а 27 вересня 1944 первиною партійною організацією 3-го батальйону 96-ї окремої танкової бригади — у члени ВКП(б). Перемогу Р.С.Остапенко зустрів у Болгарії у м. Софії [6]. Фотокартка Р.С.Остапенка, зроблена у Софії в дні Перемоги, представлена в експозиції Великоолександрівського районного історико-краєзнавчого музею.

10 листопада 1945 року Р.С.Остапенко повернувся з війни додому у Велику Олександрівку. З 11 грудня він працював головним агрономом, а з 16 грудня 1946 року — завідувачем Великоолександрівського райземвідділу. Після перейменування у лютому 1947 року райземвідділів на районні відділи сільського господарства, працював його завідувачем до 26 червня 1953 року. Наприкінці червня 1953 року відбулося об'єднання міністерств сільського господарства та заготівель. Тож у районах були створені районні управління сільського господарства й заготівель, начальником якого Р.С.Остапенко пропрацював до 1 січня 1954 року, коли дане управління було ліквідоване.

Рішенням Великоолександрівського райвиконкому від 30 грудня 1953 року Роман Семенович Остапенко був затверджений заступником голови райвиконкому.

З 10 лютого 1954 року він працював дільничним агрономом Давидівбрідської МТС, у колгоспі ім. Карла Маркса села Мала Олександрівка, з 14 січня 1955 року — директором Давидівбрідської МТС, із січня 1957 року — завідувачем агрохімічної лабораторії Великоолександрівської МТС. З червня 1958 року МТС були реорганізовані у ремонтно-технічні станції (РТС) та районі інспекції сільського господарства, тож Роман Семенович 15 червня 1958 року був зарахований у штаб Великоолександрівської районної інспекції сільського господарства на посаду головного агронома. З 10 квітня 1961 року, за результатами чергової реорганізації, Р.С.Остапенко працював інспектором районної інспекції по закупівлі сільськогосподарської продукції й сировини. У квітні 1962 року, у зв'язку з утворенням територіальних колгоспно-радгоспних виробничих управлінь, Роман Семенович був переведений у розпорядження цієї організації на посаду інспектора-організатора управління, на якій працює до початку 1965 року. З цього часу було створене районне виробниче управління сільського господарства, куди він 30 січня був переведений на посаду старшого агронома по зернових і технічних культурах, а наприкінці січня 1967 року звільнений через скорочення штатів. 19 травня 1967 року Р.С.Остапенко був зарахований на посаду старшого економіста Великоолександрівського районного управління сільського господарства, а 15 квітня 1969 року пішов на пенсію [7].

Впродовж усього життя Р.С.Остапенко провадив активну громадську роботу. Роман Семенович був членом ради районного товариства "Знання". Тексти його наукових і політичних виступів, лекцій збереглися до сьогодні. Він обирався членом Великоолександрівського райкому компартії України, депутатом Великоолександрівської Ради депутатів трудящих у 1950, 1953, 1955 роках, депутатом Великоолександрівської селищної Ради у 1963 і 1965 роках [8].

Роман Семенович Остапенко був нагороджений Орденом Вітчизняної війни II ступеня, медалями: "За отвагу", "За оборону Кавказа", "За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.", "За трудовую доблесть", ювілейними медалями: "20 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.", "50 лет Вооруженных Сил СССР", "60 лет Вооруженных Сил СССР", "70 лет Вооруженных Сил СССР", відзначений знаком: "Отличный танкист", "25 лет Победы в Великой Отечественной войне", "За активну участь у республіканському громадському огляді пам'ятних місць на честь 70-річчя Великої Жовтневої революції".

Помер Остапенко Роман Семенович 30 червня 1999 року на 102 році життя [9].

Роман Семенович Остапенко був найстарішим краєзнавцем Великої Олександрівки, якого називали "живою історією сільськогосподарського району". Це був справжній краєзнавець-аматор.

Із розповідей людей, які спілкувалися з ним за життя можна зробити висновок, що історію рідного краю Р.С.Остапенко вивчав завжди. Його ще змалечку цікавило все: чому та чи інша вулиця так називається, або, що було на місці того чи іншого будинку тощо. Про те, що його зацікавлювало, він розпитував батьків, сусідів, знайомих. Якщо пригадати, що краєзнавець народився в 1897 році, то можна уявити, який неоцінений матеріал з історії краю він отримував із розповідей старших людей. Він цікавився звичаями, побутом, культурою й історією великоолександрівців. Тож і згадують односельці, що, із якого питання було не звернешся до Романа Семеновича, завжди можна було отримати чітку вичерпну відповідь.

Своє життя та цікаві факти з історії краю Р.С.Остапенко записував у зошитах-щоденниках. Його чималий творчий доробок вражає глибиною й документальністю. Історія району, описана Р.С.Остапенком, спирається не тільки на сухі документи, хоч і їм він приділяв серйозну увагу. Вона жива, записана часто із слів очевидців подій та вражень самого автора. Нажаль, практично весь доробок краєзнавця не опублікований.

На популяризацію власних досліджень з історії краю Романа Семеновича надихнула діяльність Семена Семеновича Кравця [1]. Із відкриттям у 1980 році районного історико-краєзнавчого музею, Р.С.Остапенко став членом його ради, проводив екскурсії, лекції з історії краю. Але свої рукописні роботи, не зважаючи на численні прохання, Р.С.Остапенко за життя не передав до музею. Тож знадобилася велика пошукова робота директора музею В.Ю.Чехутської і вчительки історії Т.І.Корнійчук для передачі до музею частини його праць. Залишилися після Романа Семеновича також у

музеї дві фотокартки та його погони з Великої Вітчизняної війни, але немає ні нагород, ні інших відзнак. Діти Романа Семеновича проживають у Мурманську та Якутії, тож, у кращому випадку, лежать вони десь, відірвані від людей, життя яких упродовж майже століття вивчав дослідник.

У певній мірі пощастило Юрію Приходченкові. У 1998 році він, працюючи у редакції районної газети "Голос трудівника", умовив Романа Семеновича надати редакції на опублікування частину своїх щоденників. І в 1999-2000 роках у рубриці "Збирач скарбів неоціненних" друкуються уривки з рукописного загального зошита під назвою "Автобіографія. Роман Остапенко", що складається з двох частин. Перша, під назвою "Наш родовід", була написана для внука Євгена. У ній автор описав історію роду Остапенків, будинок, в якому проживали його дідусь і бабуся, батьки і, нарешті, він сам. Із цих записів на прикладі трьох поколінь роду Остапенків, тобто майже впродовж століття, можна прослідити, як змінювалися у Великій Олександрівці умови життя, житло, умови праці. У другій частині рукопису, під назвою "Автобіографія", описане життя Р.С.Остапенка від народження і до 1989 року, хоча більша частина цієї праці присвячена періоду Великої Вітчизняної війни [2-5, 7].

Інший рукопис Р.С.Остапенка "Зошит-щоденник: У період навчання; 30-ті роки: голодомор.", у якому описані роки навчання автора у Херсонському сільськогосподарському інституті імені О.Д.Цюрупи, вже після його смерті було передано до районного народного історико-краєзнавчого музею. На прикладі окремих сімей він змалював страшне й тяжке життя того часу на території Великої Олександрівки.

Збереженням робіт Р.С.Остапенка "Велика Олександрівка напередодні і в період Великої Вітчизняної війни" та "Велика Олександрівка тепер і на початку нового тисячоліття та про події, які відбувалися навколо неї" великоолександрівці завдячують завідуючій Великоолександрівським районним архівом Людмилі Миколаївні Могили.

Районний архів існує з 1945 року і попередній період історії селища у його матеріалах не відображений. Тому, коли у 1993 році Роман Семенович Остапенко звернувся до архіву з проханням допомогти у машинописному оформленні своїх робіт, Л.М.Могила з радістю погодилась. Адже це давало можливість зібрати до архіву матеріали й документи з історії району за період від 1910 року по 1945 рік та поповнити деякі дані після 1945 року. Праці були надруковані у 1993 році у двох примірниках: один – для архіву, а другий – для Р.С.Остапенка.

Машинописна праця "Велика Олександрівка тепер і на початку нового тисячоліття та про події, які відбувалися навколо неї" (в обсязі 65 листів) розкриває історію селища від його заснування. Автор описав побут, житло, заняття, умови й знаряддя праці "новоолександрівців", які проживали на території сучасного селища Велика Олександрівка.

Роман Семенович Остапенко дослідив походження, значення і зміни назв вулиць Великої Олександрівки, назви двох історичних частин селища – Литовська й Недогірська. Він описав історію майже

кожної споруди: хто побудував, в якому році, що було в тій чи іншій будівлі до революції, під час Першої світової і Великої Вітчизняної війн та на початку 1990-х років.

Він, спираючись на розповідь свідка події (Л.Й.Кравчук), надав ґрунтовний опис історії виникнення у Великій Олександрівці пошти, стану освіти і медицини в період із 1896 року по 1914 рік. Робота містить прізвища директорів шкіл, учителів. Описана діяльність заснованого у 1910 році першого сільськогосподарського товариства. Зі слів свідка (О.Ф.Ішатенко) наведено короткий опис селища Велика Олександрівка в роки Першої Світової війни та революції.

Машинописна праця "Велика Олександрівка напередодні і в період Великої Вітчизняної війни" має 53 сторінки. Вона починається з опису ситуації, яка склалася на території Великої Олександрівки напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни, на основі розповіді свідка (Ф.Д.Білоконя), описана евакуація жителів. Остапенко Р.С., розпитуючи жителів селища та бувших підпільників, дослідив і описав життя людей у роки Великої Вітчизняної війни, діяльність підпільних організацій на території села Калінінське й Великої Олександрівки. Чітко описав автор і свій бойовий шлях, який пройшов від призовного пункту у Великій Олександрівці до м. Софії.

На матеріалах районного архіву, Р.С.Остапенко описав життя людей після війни. Використавши дані архівів організацій, банків, установ, колгоспів, шкіл, лікарень, він описав їх виникнення й діяльність до 1993 року, починаючи із самого раннього періоду, відомості про який тільки міг знайти; змалював стан сільського господарства всього Великоолександрівського району від початку ХХ ст. і до 1990-х років, що дає змогу прослідити соціально-економічний розвиток краю впродовж бурхливого ХХ сторіччя.

Наприкінці роботи, Р.С.Остапенко проаналізував діяльність керівних осіб смт. Велика Олександрівка. І, ніби додаток, дав систематизований, узагальнений, підтверджений документами, опис ветеринарної мережі на кінець 1991 року.

І зараз праці Р.С.Остапенка, що збереглися у селищі, допомагають дослідникам місцевої історії.

Джерела та література:

1. Сінкевич І.Ю. Краєзнавці Херсонщини: Кравець Семен Семенович // Південний архів: Зб. наук. праць: Іст. науки. – Вип. 9. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2002. – С. 130-136.
2. Приходченко Ю. Збирач скарбів неоцінених // Голос трудівника. – 1999. – 17 липня.
3. Остапенко Р. Автобіографія: [Уривки] / Упоряд. Ю. Приходченко // Голос трудівника. – 1999. – 15 серпня.
4. Там само. – 10 жовтня.
5. Там само. – 10-12 жовтня.
6. Остапенко Р.С. Автобіографія. – 1989. – *Рукопис*; Його же. Це було під Казанкою // Голос трудівника. – 1995. – 25 березня; Його же. Двічі в танку горів // Там само. – 1996. – 13 березня; Веденчук М. Не забути днів отих // Там само. – 1995. – 29 квітня; Приходченко Ю. Не старіє душа ветерана // Там само. – 1998. – 9 травня; Талаш Л. Спогади фронтовиків: Між життям і смертю // Там само. – 2000. – 6 травня.
7. Остапенко Р. Автобіографія: [Уривки] / Упоряд. Ю. Приходченко // Там само. – 2000. – 8 січня, 10 лютого, 22 квітня.
8. Остапенко Р.С. Автобіографія. – 1989. – *Рукопис*.
9. Архів районного відділу Загсу. – Книга реєстрації актів громадянського стану за 1999 рік. – Арк. 8.

Summary

An approach to the biography and researches on the history of the land made by R. Ostapenko as an example of studies of the history of separate settlements by an amateur historian.

В.М.Андрєєв, Н.М.Чермошенцева

С.Я.БОРОВИЙ: МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ ТА БІБЛІОГРАФІЇ

12 листопада 2003 року виповнюється 100 років з дня народження визначного єврейського історика Саула Яковича Борового (1903–1989), автора цілої низки талановито написаних, цікавих робіт з історії та історіографії єврейського народу на території України, українського, запорозького козацтва, історії Хмельниччини, українсько-єврейських стосунків, економічної історії Росії та України, книгознавства, історії бібліотечної справи, архівістики, історії культури, пушкіністики, краєзнавства, і т. ін., які не втратили своєї наукової вартості та актуальності й сьогодні. Нажаль, за своє життя вчений не тішився увагою історіографії, саме тому його не можна назвати загальновідомим істориком – його ім'я відносимо до “незаслужено забутих”. На сьогодні залишаються недослідженими життєвий шлях і наукова спадщина вченого – не маємо ані повної біографії дослідника, ані повної бібліографії його праць (у 1988 році в Одесі, до 85-річчя історика було видано неповні “Материалы к библиографии” які налічують 74 позиції). Отже, цією розвідкою ми намагаємося заповнити певну прогалину в сучасній українській історіографії та віддати належну шану талановитому історичу та порядній людині – Саулу Боровому.

Саул Якович Боровий народився 12 листопада (30 жовтня за старим стилем) 1903 р. в м. Одеса, з яким було пов'язане все його життя та творчість. Майбутній вчений виріс у заможній, інтелігентній єврейській родині. Серед його предків були і негоціанти, і рабини, піддані Російської та Австро-Угорської імперій. За материнською лінією С.Боровий належав до так званих “бродських євреїв” (вихідців з м. Броди), які грали важливу роль в культурному та релігійному житті Одеси. Саме вони фінансували створення найбільш престижної в місті Бродської синагоги. Батьки С.Борового були парафіянами цієї синагоги, мали там постійне місце, а це свідчить про матеріальний добробут та респектабельність родини [1, 6].

Мати С.Борового походила з сім'ї Давида Білліга, вихідця з Буковини, австрійського підданого, який приїхав в Одесу, як і багато інших галицько-буковинських євреїв, у пошуках щастя. Вона була жінкою освіченою, добре знала німецьку мову, непогано знала та розмовляла французькою, була театралкою, приймала активну участь у суспільному житті Одеси. Людиною вона була оптимістичною, відкритою до всього нового, живого, молодого і в той же час вірною національно-релігійним традиціям, повністю поділяючи погляди свого чоловіка [2, 34-36].

Батько – Яків Аронович походив з єврейської родини, що мешкала у Шклові, який наприкінці XVIII – на початку XIX ст. був значним економічним центром, пов'язаним з діяльністю ранніх представників Гаскали (єврейське просвітництво) в Росії, а також і центром Хабаду

(раціоналістична течія хасидизму). Після переїзду в Одесу він став одним з найуспішніших маклерів, що займалися залізничними накладними. Яків Боровий “за копійки” скупав у різних товаровиробників накладні разом з правом стягнення з залізниці пені, штрафів та переборів за запізнення доставки вантажів й мав на цьому відсотки. На цій справі він зміг заробити чималий капітал і забезпечити безбідне існування родині (три сини та дочка). Разом з тим батько був людиною освіченою, багато читав, поважав вченість. Яків Боровий підтримував знайомства з діячами єврейської культури, був членом багатьох єврейських культурних та просвітніх організацій, хоч сам і не мав вищої освіти. Чоловіком він був гордовитим і малокомунікабельним [2, 37-41].

У формуванні особистості Саула Яковича зіграла не тільки родина і внутрішня сімейна атмосфера, а й коло цікавих людей, які бували в батьківському домі. Так, достатньо лише згадати, що близьким знайомим батька був Ахад-Гаам – визначний представник єврейської суспільно-політичної думки того часу. На дачі у Борових бував засновник нової єврейської літератури на ідіш Менделе-Мойхер-Сфорим. Другом батька був видатний письменник-гебраїст Хаїм-Нахман Бялик, до ім'я та творчості якого С.Боровий все своє життя відносився з великим пієтетом та повагою [1, 7; 2, 41].

Початкову освіту Саул Боровий отримав вдома, де і вивчив давньоєврейську мову. Згодом його віддали, разом з братом Леонідом, до комерційного училища Гохмана. Тут він поруч з іншими дисциплінами отримав серйозні знання російської, французької та латини. Отже, майбутній вчений ще з молодих літ засвоїв кілька мов – ідіш, іврит, російську, українську, німецьку, англійську, французьку, латину. Природні здібності, добра домашня, гімназійна освіта та життя в багатонаціональній Одесі навчили його перебуванню у декількох мовних сферах одночасно. Так, знайомі Саула Яковича, дивуючись, відмічали, що вперше в житті бачили людину котра, якщо говорила якоюсь мовою, той починала думати нею [3].

Період між Лютневою революцією та кінцевою перемогою радянської влади в Одесі відбився в пам'яті С.Борового як безперервна низка подій, мітингів та маніфестацій. Молода людина з захопленням та зацікавленістю була на подібних зібраннях. С.Боровий бачив та слухав практично всіх політичних діячів, які відвідували в ті часи Одесу. Атмосфера революції та громадянської війни, постійні зміни влади в місті, не могли не вплинути на молодого Саула, який завжди виступав в ролі спостерігача. Саме тоді й проявився його історичний хист – С.Боровий почав збирати революційні листівки й створив з них чималу колекцію. В подальшому ця колекція стала основою наукового дослідження молодого історика. Результатом роботи була його перша друкована стаття “Революционная листовка в Одессе” (1924) – фактично перша спроба у вітчизняній історіографії вивчення та упорядкування подібного виду джерел.

1920 р. С.Боровий вступив на юридичний факультет Одеського гуманітарного інституту. Цей інститут в 1921 р. було реорганізовано в Інститут народного господарства, який Саул Якович закінчив в 1924 р. Одночасно (1920–1922 рр.) він навчався в Одеському Археологічному

інституті, який 1922 р. було закрито. Значно пізніше, в 1979 р. С.Боровий написав та опублікував статтю, присвячену історії цього закладу та його археографічному відділенню [4].

Поруч з архівними заняттями Саул Боровий багато часу проводив в бібліотеках. Першим місцем роботи вісімнадцятирічного юнака стала Одеська публічна бібліотека. Наполеглива праця в архівах та бібліотеках, самоосвіта, зустрічі з багатьма цікавими людьми, бурхливий але цікавий та повчаючий час закладали в молодій людині основи багатьох інтересів та хист до різнобічних занять [1, 8]. Втім, головним захопленням Саула Яковича стає історія.

Протягом 1927–1930 рр. С.Боровий навчався в аспірантурі при Одеській центральній науковій бібліотеці. Науковим керівником вченого-початківця був член-кореспондент АН СРСР С.Л.Рубінштейн. 1930 р. С.Боровий успішно захистив дисертацію, яку цього ж року було видано окремою книгою : "Наукова бібліотека в сучасних умовах" і йому було присвоєно звання кандидата педагогічних наук [5, 161].

В другій половині 1920-х рр. С.Боровий починає активно працювати з архівними джерелами в Одесі (Новоросійського генерал-губернаторства), Києві (Центральний історичний архів). На основі отриманого матеріалу ним було написано і видано цілу низку історичних та історико-літературних робіт. В цей же час він визначився і з своїми науковими зацікавленнями, які проніс через все своє життя – історія єврейського народу на півдні України. Імовірно, С.Боровий як представник єврейської інтелігенції, відчував перед собою обов'язок перед власним народом і намагався правдиво висвітлити його історію. Дійсно, в той час історія євреїв в Україні уявляла собою "цілинне поле" і налічувала чимало "білих плям".

Наслідком наполегливої праці молодого вченого 1928 р. постала одна з найкращих його монографій «Еврейская земледельческая колонизация в Старой России. Политика – идеология – быт. По архивным материалам» (М., 1928). Ця праця ґрунтувалася на декількох сотнях архівних справ, знайдених автором ще в 1920 р. Велика кількість нових, вдало підібраних та професійно оброблених архівних джерел надала можливість автору намалювати яскраву, живу та повчаючу картину історії єврейських колоній на півдні України на початковому, найбільш трагічному етапі їх існування. До цієї праці виявив інтерес відомий російський книговидавець М.В.Сабашніков. За рекомендацією історика С.В.Бахрушина, спеціаліста з колонізації Сибіру, роботу було видано. Монографію прихильно зустріла критика, вона отримала цілу низку позитивних відгуків і рецензій від вітчизняних та зарубіжних фахівців [6].

Після виходу "Єврейської землеробської колонізації" історія єврейства в Україні XVI–XIX ст. стає центральною темою у наукових дослідженнях історика. В рамках цієї широкої теми істориком було проведено низку досліджень.

1930-ті рр. були найпліднішими для С.Борового з єврейської проблематики. В цей час дослідями з єврейської історії займалися Ю.Гессен, С.Гінзбург, С.Цинберг, І.Галант, І.Кудрявцев, В.Рибінський, Т.Гейлікман та ін. Майже всіх цих вчених С.Боровий знав особисто і з багатьма був у доброзичливих, сердечних стосунках, що вже само по собі є не маловажним для долі молодого науковця. Так, відомий

історик Ю.Гессен в 1931 р., в одній з своїх книг, подарованих С.Боровому, зробив напис: "Дорогому Саулу Яковлевичу Боровому – последнему р[усско]-евр[ейскому] историку" [2; 163]. До вивчення історії євреїв в Україні молодого вченого заохочував і відомий український історик М.Слабченко, часто говорячи, що чекає від нього досліджень в цьому напрямку [2, 182–188].

Для С.Борового, уродженця багатонаціональної Одеси, рідними мовами були російська, українська й обидві єврейські – іврит та ідіш, і це дозволило йому звернутися до джерел з історії України, які були фактично недоступні для українських та російських істориків (з-за не володіння єврейськими мовами), ні історикам єврейства, які майже не залучали малодоступні та неопубліковані російські та українські архівні матеріали [2; 163].

Втім, були і зовнішні обставини, випадки, що прискорили початок нових досліджень С.Борового. Так, одного разу до рук історика потрапив план видавництва "Академія", в якому передбачалася публікація деяких творів єврейської літератури, серед них були і єврейські хроніки часів Б.Хмельницького. С.Боровий написав у видавництво, що готовий прийняти участь у підготовці видання хронік. Після позитивної відповіді дослідник почав роботу. Він заново переклав хроніку Натана Ганновера та інші пам'ятки цього жанру. Втім, планам видавництва і С.Борового не судилося здійснитися – видавництво було ліквідовано.

1936 р. С.Боровий спробував опублікувати цю роботу під назвою «Классовая борьба на Украине XVII в. Еврейские хроники. Исследование, перевод и комментарии С.Я.Борового», але 1937 р. дещо змінилася ситуація – на чолі видавництва, в якому планувалося надрукувати дослідження, на короткий час став Бела Кун. Тираж було знищено. У автора нещасливої книги зберігся лише другий примірник верстки, який він дбайливо зберігав і давав читати лише найближчим друзям. С.Я.Боровий до кінця життя вважав, що ця праця ніколи не побачить світ. Проте, ця книга вийшла друком вже після смерті вченого під назвою «Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха «хмельничины»). Исследование, перевод и комментарии С.Я.Борового» (М., Иерусалим: Гешарим, 1997. – 288 с.). В історіографії Хмельниччини це було перше дослідження, присвячене вивченню єврейських джерел, першою спробою наукового видання їх текстів.

Проведена робота мала плідні наслідки. Пізніше ці дослідження було покладено в основу великої статті «Национально-освободительная война украинского народа против польского владычества и еврейское население Украины» [7].

Другим поштовхом для повороту досліджень історика до українсько-єврейської, а звідти і козацької тематики, став наступний випадок. Якось в Одесі, С.Боровий зустрівся з істориком-архівістом, дослідником історії запорозького козацтва О.О.Рябініним-Скляревським, який в той час розробляв Архів Коша Нової Запорозької Січі. Під час роботи О.Рябінін-Скляревський виявив документи, написані єврейською мовою і попросив С.Борового зробити їх переклад. Зрозуміло, що вчений не гаючи часу приступив до роботи. Одразу ж з'явилися перші питання та відкриття. Серед документів

справи, присвяченій зв'язку січової адміністрації з єврейськими купцями з Умані, був знайдений документ, написаний літерами єврейського алфавіту. Проте, у прочитанні цього невеликого тексту дослідник зіткнувся з великими труднощами. Виявилося, що текст було написано українською мовою, транскрибованою єврейськими літерами [2; 190-191].

Не стільки розшифрований документ, скільки матеріали, з якими він був пов'язаний, виявили цікаву для єврейського історика проблему і С.Боровий вирішив безпосередньо зайнятися темою: євреї та Запорозька Січ. Результати своїх наступних досліджень історик опублікував у 1934 р. в статті «Євреї в Запорожской Січі» [8].

З початку 1930-х рр. історія євреїв в Росії та Україні як предмет дослідження стає табуованою. Багатьох дослідників, які працювали в цій галузі, було репресовано. Одним з небагатьох істориків, які продовжували дослідження в цій галузі, залишався С.Боровий. Логічним завершенням єврейсько-українських студій вченого став захист докторської дисертації на тему «Исследование по истории евреев на Украине XVI–XVII вв.». Дисертація була представлена 1939 р. і захищена у 1940 р.

Цікавими є обставини захисту докторської дисертації С.Борового. У 1938 р., працюючи в Одеському кредитно-економічному інституті, вчений отримав повідомлення з ВАКу (Вища атестаційна комісія) про присвоєння ступеня кандидата історичних та економічних наук без захисту дисертації (за сукупністю робіт). Він став одним з перших кандидатів історичних наук в Одесі [5]. Проте, незважаючи на це С.Боровий засмутився – йому здавалося, що він заслуговує на більше.

Незабаром у справу втрутився "його величність" випадок. С.Борового як спеціаліста з питань економічної історії викликали у Москву для обговорення нового видання праці П.Лященка «История народного хозяйства СССР». Обговорення не відбулося, але історик використав поїздку з користю. Він, захопивши свої рукописи статей про євреїв у Запорозькій Січі, про єврейське населення України за часів Хмельниччини та євреїв Лівобережної України у XVI–XVIII ст., з'явився в Інститут історії Академії наук СРСР. Там він зустрівся з вже знайомим академіком Б.Грековим, академіком В.Пічетою, які хоч і не були спеціалістами з історії євреїв, але зрозуміли, що перед ними серйозне історичне дослідження. Годі й казати, що тема дисертації на той час була досить небезпечною і багатьма вважалася анахронічною та несвоєчасною. Незважаючи на це С.Борового підтримали. Захист мав відбутися в Москві. Офіційними опонентами виступили академік В.Пічета, професор О.Савич та професор І.Нусінов [2; 204–209].

Для того, щоб обернути свою роботу в дисертацію, за порадою В.Пічети, С.Боровий написав невеликий вступ історіографічного характеру, який зв'язав окремі статті у єдине ціле. Втім, постала проблема паперу – в ті часи було важко знайти пристойний папір. Проблема було вирішено просто – три примірники дисертації було надруковано на зворотній стороні дешевих шпалер бляклого кольору. Автореферат тоді не вимагався. Отже, за три тижні докторська дисертація була готова, щоправда, цьому передували десять років скрупульозної, сумлінної праці [2; 205].

Навколо дисертації склалася неординарна, складна ситуація. Незважаючи на вдалий попередній захист, проти дисертації С.Борового було організовано цілу "кампанію", яка в основному виражалася у звинуваченнях в кар'єризмі (нібито ставши єдиним доктором в СРСР з єврейської тематики він перетвориться у диктатора), доносах та викриваннях його як політично неблагонадійного і т. ін. [2; 201–212].

Вчений з честю витримав всі випробування. Захист дисертації був напруженим, з запеклими дискусіями і спорами. Результат голосування членів ради був позитивним – 10 "за", 2 "утрималися". День захисту докторської дисертації навіть десятки років потому викликав у Саула Яковича відчуття душевної трази, цей день він вважав одним з найскладніших у своєму довгому житті [2; 212–216].

Дисертаційна робота С.Борового складалася з трьох основних частин – «Євреї в Запорожской Сечи», «Национально-освободительная война украинского народа против польского владычества и еврейские население Украины» та «Євреї в Левобережной Украине в XVII–XVIII вв.» [3; 200]. Таким чином, можемо бачити, що в основу двох перших розділів фактично було покладено попередні дослідження, які були вже опубліковані у вигляді статей. Третій розділ залишився неопублікованим. Сам автор про це не жалкував, бо вважав, що там не було особливо цікавих даних [2; 200].

1930-ті роки були плідними для С.Борового і в плані педагогічної кар'єри. Свою діяльність педагога він розпочав 1929 р. Хоч педагогічної праці він не любив і займався нею заради заробітку, згодом вона зайняла визначне місце у житті та творчості вченого [9]. З 1934 по 1977 р. він викладав курс «Історія народного господарства» в Одеському кредитно-економічному інституті. Викладацька робота мало цікавила С.Борового, лекції він читав нудно, "в ніс" та й ще прикриваючи рот рукою. Саме тому студентів пари професора Борового цікавили мало і на лекціях, не зважаючи на їх якість і глибину, вони займалися своїми справами – готувались до семінарських занять, робили переклади текстів тощо [3]. Взагалі, Саул Якович був людиною замкненою, зануреною у власні думки, завжди зосередженою на чомусь своєму [3]. Він не викликав особливої приязні й у частини свого оточення, адже був розумнішим багатьох деканів, чиновників, партійних босів всіх рангів від кафедрального до обласного. У спілкуванні з ними С.Боровий докладав чимало зусиль для того, щоб приховати свою очевидну інтелектуальну зверхність [10].

З початком Великої Вітчизняної війни, за спеціальним урядовим розпорядженням почалася евакуація професорсько-викладацького складу одеських вузів, в тому числі й Одеського кредитно-економічного інституту. В липні 1941 р., разом з дружиною Емілією Ізраєлівною Аксенфельд, Саул Якович на пароплаві "Ворошилов" вирушив до Новоросійська, а далі у Краснодар і в Самарканд. Період евакуації у житті С.Борового був важким як матеріально так і морально. Проте, вчений продовжує наукову та викладацьку працю. В цей час він читає лекції в місцевому Інституті народного господарства, в евакуйованих Московському та Ленінградському планових

інститутах, в Ленінградській академії мистецтв. В 1944 р. історик видав статтю, присвячену 150-річчю заснування Одеси [11]. Ця робота започаткувала цілу серію праць з краєзнавства та історії Степової України.

Після звільнення Одеси від німецьких та румунських окупантів сімейство Борових в грудні 1944 р. повернулося на батьківщину. Наслідки окупації були жахливими. Особливо Саула Яковича вразила катастрофа єврейського народу, що й змусило його звернутися до дослідження «Гибель єврейского населения Одессы во время фашистской оккупации» (К., 1993), яке побачило світ лише після смерті вченого.

Саул Якович повернувся до роботи в рідному вузі та працював за сумісництвом як професор, завідувач кафедри історії СРСР в Одеському педагогічному інституті. В цей час наукові пріоритети С.Борового зміщуються в бік економічної історії. Він почав активно досліджувати історію кредиту і банків Росії XVII – XIX ст., розвиток економічної думки. Наслідком наукових студій історика стала ціла низка розвідок з економічної історії. Ці роботи цікаві своєю глибиною та полідисциплінарністю. Так, дослідження виконано на межі економічної історії та історії суспільної думки, політичної історії, літературознавства тощо.

Кінець 1940-х – початок 1950-х рр. позначився новою хвилею сталінської реакції – «справою лікарів», визискуванням «безрідних космополітів» та «ворогів народу». Ця кампанія не обминула й Саула Яковича, у якого, окрім «п'ятої граfi в паспорті», «в багажі» були й «ідеологічно невірні праці» з історії євреїв в Україні.

Почалися проблеми на роботі, цькування в пресі. В річному звіті Одеського кредитно-економічного інституту знаходимо: «Освобождены от работы: а) проф. Боровой по курсу «История народного хозяйства» как читающий лекции на низком идейно-политическом уровне с позиций еврейского буржуазного национализма и космополитизма...» [12, Арк.13]. В пресі почалося цькування вченого. Так, місцева газета обкому партії «Чорноморська комуна» від 25 березня 1953 р. з'явилася стаття «Буржуазний націоналіст під маскою вченого» [13, 3]. С.Боровий дуже переживав з цього приводу і навіть без успіху ходив по інстанціях. Втім, як і більшість з тих хто опинявся в подібному становищі, він в цілому визнавав критику справедливою і корисною, з окремими зауваженнями погоджувався, «уточнював», обіцяв зробити для себе необхідні висновки [2, 55]. Лише випадок врятував професора від репресій: чекісти прийшли за ним тоді коли його не було вдома, сам С.Боровий знаходився в Москві, а коли він повернувся в Одесу, вже помер Сталін і необхідність в арешті ще одного діяча єврейської культури відпала.

Після звільнення з інституту С.Боровий працював в Одеській науковій бібліотеці ім. М.Горького, завідувачем бібліографічного відділу. Влітку 1954 р. в одній з місцевих газет було опубліковано об'яву Одеського кредитно-економічного інституту про конкурс на посаду доцента для викладання курсу історії народного господарства. Саул Якович повертається до роботи в вузі і продовжує свої наукові дослідження.

Основним напрямком його наукової діяльності у 1950–1970 рр. стає економічна історія Росії та України, а саме кредиту і банків – до цього змушує робота в економічному навчальному закладі. Попередні публікації С.Борового на цю тему у скороченому вигляді увійшли до його фундаментальної монографії «Кредит и банки России», яка побачила світ в 1958 р. Ця праця Саула Яковича у вітчизняній історіографії банків стала поруч з ґрунтовною роботою І.Ф.Гіндіна «Русские коммерческие банки», яка з'явилася на десять років раніше. С.Боровий, вперше на великому проміжку часу узагальнив відомості про діяльність лихварів в Росії, не відділяючи їх від приватних банкірів. Через всю книгу «Кредит и банки России» червоною ниткою проходить ідея про призначення російських банків доби кріпосництва для обслуговування землеволодіння. Втім, матеріал монографії та супутніх статей значно багатший й дає чітке уявлення про взаємодію банків та банкірів з промисловістю і торгівлею. Кредитні установи С.Боровим описано досить докладно та систематично [5, 164-167]. Критика прихильно відгукнулася на монографію вченого, низкою позитивних рецензій. «Кредит и банки России» підтримала професора С.Борового, який мешкав в комунальній квартирі, фінансово – на весь гонорар за книгу він купив дачу з фонтаном, на якій пізніше полюбляв часто бувати [10].

В своїх наукових студіях дослідник постійно звертався до історико-економічної тематики. Стійкі наукові зацікавлення С.Борового зумовили появу його важливих робіт з суспільно-політичної історії XIX ст. Так, історик дослідив економічні погляди О.Радищева, М.Сперанського, М.Огарьова, М.Чернишевського, декабристів, О.Пушкіна і таким чином висвітлив маловідомий раніше пласт соціологічних та економічних поглядів доби [5, 166-167]. 1967 р. він опублікував тематично нову для своєї творчості статтю про приватні комерційні банки в Україні кінця XIX – початку XX ст. [14].

В рамках пушкінсько-декабристських досліджень С.Боровий написав кілька історико-літературознавчих розвідок. Одна з найбільш значущих – дослідження «Мицкевич накануне восстания декабристов», яка знаходиться на межі історії російського суспільного руху та полоністики – нової сфери науково-літературних зацікавлень вченого, в якій він залишив помітний слід [15].

Досліджуючи російську історію та літературу першої половини XIX ст. С.Боровому вдалося висвітлити низку історичних реалій, відображених у відомих літературних творах. Він показав історичне підґрунтя сюжету «Мертвых душ» М.Гоголя [16], установив імовірний прототип головного героя останньої редакції «Капитанской дочки» О.Пушкіна [17]. Дві статті історик присвятив О.Герцену [18; 19], ввів у науковий обіг нові дані про І.Тургенєва [20].

Одночасно Саул Якович продовжує свою діяльність і як історик-аграрій. Так, він приймає активну участь у симпозіумах з аграрної історії в Мінську (1962 р.), Кишиневі (1964 р.), Москві (1965, 1969 рр.), Ленінграді (1968 р.), Києві (1969 р.), Вільнюсі (1971 р.), наукові матеріали яких публікувалися в «Ежегоднике по аграрной истории Восточной Европы». Більшість досліджень С.Борового було присвячено аграрним відносинам на півдні України в XIX ст.

1975 р., у зв'язку з виходом на пенсію, С.Я.Боровий за власним бажанням переходить на посаду професора-консультанта Одеського кредитно-економічного інституту. В 1978 р. за проханням своєї наступної дружини (Емілія Ізраїлівна померла в 1969 р.) Є. Кореневої – С.Боровий переїхав до Москви. Разом із дружиною він мешкав в одному з тихих новопобудованих районів столиці, де й писав свої спогади (вийшли друком 1993 р.). Мемуари С.Борового було написано яскраво, точно і талановито, в них відчувається неаби-який літературний смак автора. Ці спомини відобразили цікаві та важливі боки політичного та наукового життя минулих десятиліть через призму біографії скромної і талановитої людини.

Незважаючи на переїзд у Москву, С.Боровий не поривав зв'язків з Одесою. Це місто на все життя для нього залишалося рідним й улюбленим. Саул Якович навіть бажав бути похованим в Одесі, про що неодноразово казав друзям. Кожного року, влітку сімейство Борових приїздило на дачу в Одесу відпочивати. Тут він і помер в 1989 р., проживши довге і повне подіями життя.

Джерела та література:

1. Соколянский М. Долго и счастливо // Боровой С. Воспоминания. – М., Иерусалим: Гешарим, 1993. – С. 5–17.
2. Боровой С. Воспоминания. – М., Иерусалим: Гешарим, 1993. – 383 с.
3. Ноткіна О.Ю., Фельдман В.С. Спомини про С.Я.Борового (інтерв'ю від 17.01.2003 р., м.Одеса) // З особистого архіву автора.
4. Боровой С.Я. К истории создания Одесского археологического института и его археографического отделения // Археографический ежегодник за 1978 год. – М., 1979. – С.96–101.
5. Ганелин Р.Ш., Лебедев С.К., Лурье Я.С., Тартаковский А.Г. С.Я.Боровой (1903–1989) // Отечественная история. – 1994. – № 3. – С.161–170.
6. Лист С.Я.Борового до М.В.Сабашнікова (від 5.06.1929). – Російська державна бібліотека. Науково-дослідницький відділ рукописів (Далі – РДБ.НДВР). – Ф.261. – К.2. – Од. збер.92. – Арк.6.
7. Классовая борьба на Украине XVII в. в свете современных еврейских хроник // Еврейские хроники XVII ст. (Эпоха «хмельничины»). Исследование, перевод и комментарии С.Я.Борового. – М., Иерусалим: Гешарим, 1997. – С.11–80.
8. Евреи в Запорожской Сечи // Исторический сборник. – Вып. 1. Академия наук СССР. – 1934. – С.141–190.
9. Лист С.Я.Борового до І.М.Кауфмана від 24.11.1965 р. – РДБ. НДВР. – Ф. 640. – К. №4. – Од. зб. №46. – Арк.6-7.
10. Кульчицький С.В. Спомини про С.Я.Борового (інтерв'ю від 30.02.2003 р., м.Київ) // З особистого архіву автора.
11. Боровой С.Я. Одесса: К 150-летию со дня основания // Исторический вестник. – 1944. – №5–6. – С.41–49.
12. Годовой отчет Одесского кредитно-экономического института за 1952–1953 гг. – Державний архів Одеської області. – Ф. Р – 5519. – Оп.2. – Од. зб.132.
13. Іордатій М. Буржуазний націоналіст під маскою вченого // Чорноморська комуна. – 1953. – 25 березня.
14. Боровой С.Я. До питання про місце України в системі російського фінансового капіталу // Економічні передумови Великої жовтневої соціалістичної революції (на матеріалах України) / Республіканський міжвідомчий науковий збірник / Відповідальний редактор доктор економічних наук, проф. Д.В.Вірник. – Київ: Наукова думка, 1967. – С.21–31.
15. Боровой С.Я. Мицкевич накануне восстания декабристов. Одесский период жизни А. Мицкевича (февраль–ноябрь 1825 г.) // Литературное наследство. – Т.60. – Кн.1. – 1956. – С.411–474.
16. О реально исторической основе сюжета «Мёртвых душ» // Вопросы литературы. – 1966. – №4. – С.251–252.

17. О прототипе одного из героев «Капитанской дочки» // Русская литература. – 1966. – №2. – С.194–195.
18. «Колокол» и общественно-политическая жизнь Одессы в годы первой революционной ситуации // Революционная ситуация в России. 1859 – 1861. – М., 1974.
19. С.С.Громека и А.И. Герцен // Революционная ситуация в России в середине XIX века: деятели и историки. – М., 1986. – С.126–137.
20. Тургенев в записках немецкого дипломата: Из дневника Х.Гогэнлоэ, 1867 и 1879 гг. // Литературное наследство. – Т.67. – 1967. – С.433–440.

МАТЕРІАЛИ ДО БІБЛІОГРАФІЇ ПРАЦЬ С.Я.БОРОВОГО

1920-ті

1. Революционная листовка в Одессе // Коммунист. – Одесса, 1924. – №36. – С.85–89.
2. Нариси з історії єврейської книги // Бібліологічні вісті. – 1925. – №1–2. – С.47–58. – 1926. – №1. – С.36–48.
3. Давид Лехно и его история Крымского ханства // Еврейская мысль. – Л., 1926.
4. Еврейские газеты перед судом «учёных евреев»: два эпизода // Еврейская мысль. – Л., 1926. – С.281–293.
5. Новое о Ковнере // Еврейская мысль. – Л., 1926. – С.225–245.
6. Одеська академічна бібліотека ім. Менделе-Мойхер-Сфорима (С.Абрамовича) // Бібліологічні вісті. – 1926. – №4. – С.96–99.
7. Книга в Одесі в 1917–1921 рр. // Праці. Одеська центральна наукова бібліотека. – 1927. – Т. 1. – С.172–176.
8. Volantia в Одесі (1917– 1921): До питання бібліографування листівок-метеликів // Праці. Одеська центральна наукова бібліотека. – 1927. – Т.1. – С.181–190.
9. Новороссийские колонии после второго переселения. – Минск: Белорусская Академия наук, 1927. – 27 с.
10. Еврейская земледельческая колонизация в Старой России. Политика, идеология, хозяйство, быт. По архивным материалам. – М.: Издательство М. и С.Сабашниковых, 1928. – 200с.
11. Часописи Поділля // Записки українського бібліографічного товариства в Одесі. – 1928. – Ч.1. – С.52–54.
12. Забытый нигилист. – Одесса, 1928. – 12 с.
13. Архівні методи в бібліотечній роботі // Журнал бібліотечногознавства та бібліографії. – 1929. – Ч.3. – С.21–30.
14. Одеська періодична преса 1917–1929. – Одесса, 1929. – 176 с.
15. До історії єврейсько-руської преси. – Historijche Jchriften. – Ч.1. – 1929. (єврейською мовою)

1930-ті

16. Наукова бібліотека в сучасних умовах // Бібліологічні вісті. – 1930. – №1. – С.[?] – №2. – С.29–56.
17. Нездійсненні проекти утворити в Києві єврейську друкарню: (1836– 1846). // Бібліолог. зб. / бібліолог. коміс. – М.; Харків; Мінськ: Центрвидав, 1930. – С.93–103. (єврейською, кор. зміст українською)
18. Невідомий переклад Лінецького // Бібліолог. зб. / бібліолог. коміс. – М.; Харків; Мінськ: Центрвидав, 1930. – С.520–521. (єврейською, кор. зміст українською)
19. Бібліографія революційного руху в Одесі. – Одеса: ОДНБ, 1933. – 210с.
20. Консультація та науково-бібліографічна робота // Бібліотека. – №6–7.
21. Евреи в Запорожской Сечи // Исторический сборник. – Вып. 1. Академия наук СССР. – 1934. – С.141–190.
22. Соцтехникум в Одесской государственной научной библиотеке / соавторство: М.В. Рапопорт // Крас. Библиотекарь. – 1935. – №2. – С.58–59.
23. Бібліографічна вечірка // Бібліотекарь. – 1935. – №7.
24. Природні ресурси Одеської області (бібл. матеріал): редагування, вступ. – Одесса: ОДНБ, 1936.

1940-ві

25. Национально-освободительная война украинского народа против польского владычества и еврейское население Украины // Исторические записки. – 1940. – №9. – С.81–124.
26. Банки в России в первые десятилетия их существования // Одесский кредитно-экономический институт. Научные записки. – 1940. – Т.1. – С.35–48.
27. Давид Лехно и его история Крымского ханства // Исторические записки. – М., 1941. – Т.10. – С.295–299.
28. Одесская государственная научная библиотека в послеоктябрьский период: Исторический очерк / Одесская государственная научная библиотека им. М. А. Горького. – Одесса, 1941. – С.89–116.
29. Одесса: К 150-летию со дня основания // Исторический вестник. – 1944. – №5–6. – С.41–49.
30. Деятельность подпольной организации и партизанского отряда «Буревестник». – Одесса, 1945.
31. Банки в России в последней четверти XVIII в. // Одесский кредитно-экономический институт. Научные записки. – 1947. – Т.2. – С.93–110.
32. 3 історії міста // Одеса: короткий довідник. – Одесса, 1945. – С.3–31.
33. Из истории экономической политики в России XVIII в.: (Вопрос о банках 60–70-х гг. XVIII в.) // Наук. записки. Одеський педагогічний інститут. – 1947. – Т.8. – С.89–106.
34. Одесса в период развития промышленного капитализма и империализма: (1861–1917) // Одесса: Очерк истории города-героя: К 150-летию со дня основания. – Одесса, 1947. – С.79–136.
35. Одеса в радянській художній літературі // Героїчна Одеса: Літературно – художній і публіцистичний альманах. – Одеса, 1947. – С.121–134.
36. Попытка создания банка в России XVII в. // Деньги и кредит. – 1947. – №1. – С.36–39.
37. Так обирали в державну думу // На допомогу пропагандисту. Збірник. – Одеса, 1947.
38. К вопросу о складывании капиталистического уклада в России XVIII в. // Вопросы истории. – 1948. – №5. – С.67–77.
39. Краткий очерк истории Одессы // Одесса: Краткий справочник. – Одесса, 1948. – С.3–21.

1950-ті

40. Вопросы кредитования торговли и промышленности в экономической политике России XVIII века // Исторические записки. – М., 1950. – Т.33. – С.93–122.
41. Декабрист М. Ф. Орлов и его книга "О государственном кредите" // Известия Академии наук СССР. Серия истории и философии. – 1951. – №1. – С.40–60.
42. Декабристы о кредите и банках // Деньги и кредит. – 1951. – №1 – С.31–36.
43. Радищев о кредите, банках и деньгах // Деньги и кредит. – 1952. – №5. – С.37–43.
44. Вопросы преподавания истории народного хозяйства // Вестник высшей школы. – 1952. – № 6.
45. Вспомогательный банк (для дворянства). Из истории экономической политики России конца XVIII – начала XIX века // Исторические записки. – 1953. – Вып.44. – С.206–230.
46. 3 історії суспільно-політичного життя в Одесі в першій чверті XIX ст. // Чорноморська комуна. – 1953. – 21 червня – С.3.
47. Полезная книга по истории народного хозяйства // Вестник высшей школы. – 1954. – №12. – С.56–58.
48. Каразин. Библиография // Вопросы истории. – 1954. – №10.
49. Вопросы краеведческой библиографии // Советская библиография. – 1954. – №36.
50. Кредитная политика царизма в условиях разложения крепостничества // Вопросы истории. – 1954. – №2. – С.129–138.
51. Из истории кредитной политики России в период разложения крепостничества (коммерческий банк) // Одесский кредитно-экономический институт. Научные записки. – 1955. – Т.3. – С.98–123.

52. К истории ростовщического капитала в России XVII века // Одесский кредитно-экономический институт. Научные записки. – 1955. – Т.4. – С.159–180.
 53. Новые материалы о книге декабриста М. Ф. Орлова «О государственном кредите» // Записки Отдела рукописей / Государственная Библиотека им. В. И. Ленина. – 1955. – Вып.17. – С.159–211.
 54. Мицкевич накануне восстания декабристов. Одесский период жизни А. Мицкевича (февраль–ноябрь 1825 г.) // Литературное наследство. – Т.60. – Кн.1. – 1956. – С.411–474.
 55. Д.П. Журавский – основоположник банковской статистики в России // Одесский кредитно-экономический институт. Научные записки. – 1957. – Т.7. – С.123–130.
 56. «Библиотека чтения» Н. Ключкова (Из истории библиотек в начале второй четверти XIX в.) // Библиотеки СССР. – 1957. – Вып.7.
 57. К вопросу о роли государственного кредита в развитии капиталистических отношений в России // Одесский кредитно-экономический институт. Научные записки. – 1957. – Т.8. – С.83–95.
 58. Экономическое положение трудящегося населения Одессы накануне первой народной революции в России // Одесский кредитно-экономический институт. Научные записки. – 1957. – Т.9. – С.171–204.
 59. Ценный вклад в историческую библиографию История СССР // Советская библиография. – 1957. – Вып.47. – С.109–112.
 60. Россия и иностранные банки в XVIII и в начале XIX в. // Из истории общественных движений и международных отношений. Сборник статей. – М., 1957. – С.106–115.
 61. К истории промышленной политике России в 20-50-х гг. XIX в. // Исторические записки / Академия наук СССР. – М., 1957. – Т.60. – С.276–290.
 62. Кредитная политика и банки России в XVIII в. (Из лекций по истории народного хозяйства СССР) // Одесский кредитно-экономический институт. Научные записки. – Одесса, 1957.
 63. Между двумя революциями // Одесса: Очерк по истории города-героя. – Одесса, 1957. – С.104–120.
 64. Одесса в период промышленного капитализма // Одесса: Очерк по истории города-героя. – Одесса, 1957. – С.53–78.
 65. Ростовщичество, казённые ссуды и государственный долг в процессе первоначального накопления в России // К вопросу о первоначальном накоплении в России (XVII–XVIII вв.) Сборник статей. – М., 1958. – С.497–537.
 66. Положение рабочего класса Одессы в XIX и начале XX в. // Из истории рабочего класса и революционного движения. Сборник статей памяти акад. А. М. Панкратовой. – М., 1958. – С.497–537.
 67. Кредит и банки России (середина XVII в. – 1861 г.) – М.: Госфиниздат, 1958. – 288 с.
 68. Одесса пушкинской поры // Пушкин на юге: Труды пушкинских конференций Кишинёва и Одессы. – Кишинёв, 1958. – С.153–164.
 69. Рецензия на книгу «Русская периодическая печать» // История СССР. – 1958. – №12.
 70. Методические указания по курсу истории народного хозяйства зарубежных стран // Одесский кредитно-экономический институт. Научные записки. – 1958. – Вып.1.
- 1960-ті.
71. А.А. Скальковский и его работы по истории южной Украины // Одесское археологическое общество. – Т. 1(34). – Одесса, 1960. – С.175–185.
 72. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959 // История СССР. – 1960. – №3. – С.167–170.
 73. Государственный долг как источник первоначального накопления в России // Вопросы генезиса капитализма в России. – Л.: Издательство Ленинградского университета. – 1960. – С.217–228.
 74. Банки в дореволюційній Україні // Українська радянська енциклопедія. – Т.1. – К., 1960.

75. Давние традиции экономического сотрудничества // Сборник статей "Одесса – Марсель". – Одесса, 1960.
76. «Путешествие Онегина» и одесская тема в русской литературе первой трети XIX в. // Пушкин на юге. Труды пушкинских конференций Кишинева и Одессы. – Т.2. – Кишинев, 1961. – С.265–288.
77. Про економічні погляди А.О.Скальковського // З історії економічної думки на Україні. – К., 1961. – С.56–75.
78. Ценный труд по истории банков и кредитной политики России // Деньги и кредит. – 1961. – №3. – С.91–93.
79. К истории промышленной политики России в 20-50-х годах XIX в. // Исторические записки. – М., 1961. – Вып.69. – С.276–290.
80. Из опыта работы студенческих кружков // Сборник трудов / Одесский кредитно-экономический институт. – Одесса, 1961.
82. Франция и внешнеторговые операции на Черном море в последней трети XVIII – начале XIX в. (Источниковедческие заметки) // Французский ежегодник 1961 г. – М., 1962. – С.496–506.
83. Об экономических воззрениях Пушкина в начале 1830-х гг. // Пушкин и его время. – Вып.1. – Л., 1962. – С.246.
84. Вклад в новейшую литературу о Чернышевском // Русская литература. – 1963. – №2. – С.245–252.
85. Первый полный курс экономической истории зарубежных стран // Научные доклады высшей школы. Экономические науки. – 1963. – №1. – С.121–124.
86. М.Ф. Орлов и его литературное наследие // Орлов М.Ф. Капитуляция Парижа. Политические сочинения. Письма. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – С.269–313.
87. Орлов М.Ф. Капитуляция Парижа. Политические сочинения. Письма. / Изд. подгот. С.Я. Боровой и М.И. Гилельсон. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – 347с.
88. Чунтулов В. История народного хозяйства СССР (эпоха социализма). Учебное пособие для студентов экономических вузов и факультетов УССР. – К., 1962 // Украинский исторический журнал. – 1963. – №6. – С.130–131.
89. О некоторых особенностях аграрного строя степной Украины в предреформенный период // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1962. – Минск, 1964. – С.368–377.
90. Клецкин С.М., Першина З.В. (співавтори) Имени Январского восстания. – Одесса: Книжное издание, 1963 // История СССР. – 1964. – №2. – С.170–171.
91. Армянская газета в Одессе. К истории издания «Вестник Армении» (1919–1920 гг.) // Историко-филологический журнал. – 1966. – №3. – С.294–298.
92. О прототипе одного из героев «Капитанской дочки» // Русская литература. – 1966. – №2. – С.194–195.
93. О реально исторической основе сюжета «Мёртвых душ» // Вопросы литературы. – 1966. – №4. – С.251–252.
94. Коциевский А.С. (соавтор) Основные моменты в развитии сельскохозяйственного производства и форм эксплуатации крестьян степной Украины в дореформенный период // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Материалы симпозиума за 1964 год. – Кишинёв, 1966. – С.472–481.
95. До питання про місце України в системі російського фінансового капіталу // Економічні передумови Великої жовтневої соціалістичної революції (на матеріалах України) / Республіканський міжвідомчий науковий збірник / Відповідальний редактор доктор економічних наук, проф. Д.В.Вірник. – Київ: Наукова думка, 1967. – С.21–31.
96. Книга в Одессе в первой половине XIX в. // Книга. Исследования и материалы. – М., 1967. – Т.14. – С.145–159.
97. Хаджибей в 60-х гг. XVIII ст. (В свете новых материалов) // Записки Одесского археологического общества. – Т.2. – Одесса, 1967. – С.130–136.
98. Тургенев в записках немецкого дипломата: Из дневника Х.Гогэнлоэ, 1867 и 1879 гг. // Литературное наследство. – Т.67. – 1967. – С.433–440.
99. До питання про становище України в період капіталізму // Український історичний журнал. – 1967. – №9. – С.115–120.

100. Вольский (соавтор) и др. Под флагом Родины (история Черноморского судоходства). – Одесса, 1967.
101. Коциевский А.С., Анцупов И.А. (соавторы) Государственная деревня Бессарабии в XIX веке. – Кишинёв: «Карта молдовеняскэ», 1966 // История СССР. – 1968. – №1. – С.170-172.
102. Ещё о реально исторической основе сюжета «Мёртвых душ» (По поводу статьи Б.Саннинского «Две реплики автору статьи «О реально исторической основе сюжета «Мёртвых душ» в журнале «Русская литература». – 1967. – №1) // Вопросы литературы. – 1968. – №9. – С.187-188.
103. Боровой С., Булушев Ш., Сорочинский Б. Новое учебное пособие // Научные доклады высшей школы. Экономические науки. – 1969. – №2. – С.119-120.
104. Географические аспекты экономической истории // Экономические науки. – 1969. – №9.
105. Боровой С.Я., Коциевский А.С. Основные этапы хозяйственного освоения Степной Украины. // Тезисы XI сессии симпозиума аграрной истории. – М., 1969.
106. Боровой С.Я., Погребинский А.П. Государственные финансы царской России в эпоху империализма. – М., 1968. – 168 с. // Вопросы истории. – 1969. – №10. – С.156-159.
107. Боровой С.Я., Кипянина Н.С. Политика русского самодержавия в области промышленности (20-50-е годы XIX в.) // История СССР. – 1969. – №3. – С.176-178.

1970-ми

109. К вопросу о применении наёмного труда в помещичьих хозяйствах Степной Украины в предреформенный период // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1965. – М., 1970. – С.290-296.
110. В.И. Ленин о социальной структуре и политическом строе капиталистической России. – М., 1970 // История СССР. – 1970. – №5. – С.161-165.
111. Об экономических связях буржуазной верхушки и царизма в период империализма // История СССР. – 1970. – №2. – С.105-113.
112. Деякі особливості промислового розвитку України // Історія народного господарства. – 1970. – №4-5.
113. Боровой С.Я. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800-1825 гг. – М., 1970 // История СССР. – 1971. – №5. – С.161-163.
114. Правовий стан селянства південної України та антифеодальний рух у першій половині XIX ст. // Проблеми правознавства. – К., 1971. – Вип.19. – С.33-41.
115. Миницкий и Вегелин // Вопросы истории. – 1971. – №8. – С.197-200.
116. К вопросу о задолженности помещичьего землевладения в предреформенный период // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1968. – Л., 1972. – С.197-203.
117. О некоторых закономерностях развития аграрных отношений в южных колонизируемых окраинах Европейской России (вторая половина XVIII – первая половина XIX в.) // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1968. – Л., 1972. – С.7-19.
118. Коциевский А.С. (соавтор) К вопросу о капиталистической эволюции южноукраинского села в пореформенный период // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1971. – Вильнюс, 1974. – С.270-279.
119. «Колокол» и общественно-политическая жизнь Одессы в годы первой революционной ситуации // Революционная ситуация в России. 1859 – 1861. – М., 1974.
120. Шелелев Л.Е. Акционерные компании в России. – Л., 1973 // История СССР. – 1975. – №4. – С.185-186.
121. Одесса / Соавт.: С.А. Вольский, В. Г. Коновалов, П. П. Лопата и др. // История городов и сёл Украинской ССР: Одесская область. – К., 1978. – С.99-163.
122. Одесская область / Соавт.: С.П. Винницкий, В.Т. Коломийчук, Г.М. Лункин и др. // История городов и сёл Украинской ССР: Одесская область. – К., 1978. – С.9-98.

123. Экономическая история СССР и зарубежных стран: (Учеб. для экон. специальностей вузов) / Соавт.: В.И. Бельчук, Т.С.Велась и др. – М.: Высшая школа, 1978. – 551 с.
124. Боровой С.Я., Коциевский А.С. Основные этапы аграрного освоения Степной Украины // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1969. – Киев, 1979. – С.63–71.
125. К истории создания Одесского археологического института и его археографического отделения // Археографический ежегодник за 1978 год. – М., 1979. – С.96–101.
126. Ещё один знакомый Пушкина // Временник пушкинской комиссии: 1975. – Л., 1979. – С.125–127.

1980-ті

127. С.С.Громека и А.И. Герцен // Революционная ситуация в России в середине XIX века: деятели и историки. – М., 1986. – С.126–137.
128. Гибель еврейского населения Одессы во время фашистской оккупации // Советиш Геймланд. – 1989. – №7.

1990-ті

129. Воспоминания. – М., Иерусалим: Гешарим, 1993. – 383 с.
130. Гибель еврейского населения Одессы во время фашистской оккупации. – Київ 1993.
131. Евреи в Запорожской Сечи // Еврейские хроники XVII ст. (Эпоха «хмельничины»). Исследование, перевод и комментарии С.Я.Борового. – М., Иерусалим: Гешарим, 1997. – С.207–250.
132. Классовая борьба на Украине XVII в. в свете современных еврейских хроник // Еврейские хроники XVII ст. (Эпоха «хмельничины»). Исследование, перевод и комментарии С.Я.Борового. – М., Иерусалим: Гешарим, 1997. – С.11–80.
133. Еврейские хроники XVII ст. (Эпоха «хмельничины»). Исследование, перевод и комментарии С.Я.Борового. – М., Иерусалим: Гешарим, 1997. – 288 с.

А. Васіляускене

ВНЕСОК ЖІНОК-НАУКОВЦІВ У ДІЯЛЬНІСТЬ ЛИТОВСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ НАУКОВОЇ АКАДЕМІЇ

Литовська Католицька Наукова Академія (ЛКНА) була заснована у 1922 р., і діяла у Литві 18 років (до першої радянської окупації), а у 1956 р. була відтворена в Римі. У 1990 р., із зміною політичного клімату, була знову відтворена у Литві, а у 1992 р. із Риму у Литву було перенесене і Центральне правління. Традиційно в історії ЛКНА виділяють три періоди її діяльності: міжвоєнна Литва, діаспора і Литва відновленої незалежності. ЛКНА об'єднує тих литовських науковців католицького світогляду усіх наукових галузей, хто мешкає не лише у Литві, але й в закордонні, і хто прагне єдності наукової і християнської думки, щоб спільними зусиллями усіх литовців було можливо досягнути наукового і духовного поступу.

ЛКНА об'єднує близько 600 членів (більше як 100 живуть у закордонні), із них 250 жінки. Жінки-науковці у всі три періоди діяльності ЛКНА прикладали свої зусилля у сферах науки, поширення наукових здобутків, організаційній та в адміністративній, де успішно працюють і понині.

Діяльність жінок у ЛКНА вже викликала увагу дослідників. З їхніми працями були ознайомлені учасники трьох міжнародних наукових конференцій, які відбувалися у Литві [1]; вже надруковано декілька статей [2], у яких зроблено огляд діяльності жінок в ЛКНА в різні періоди її історії. Однак, надруковані статті не вичерпують сфери досліджень обширної діяльності жінок, тим паче, що у 2000 році навіть три жінки-науковці були удостоєні важливого визнання ЛКНА: двом із

них надані звання академіків, а одній – Почесного члена ЛКНА. Це є перші жінки-науковці, які удостоїлися гідної пошани ЛКНА.

У кожному періоді історії ЛКНА діяльність жінок є своєрідна і значима. Її широко відображають з'їзди ЛКНА та статті, надруковані у виданнях ЛКНА та інших виданнях. Оглянемо їхню діяльність у сферах поширення здобутків науки, організаційній і адміністративній.

Одначе, варто зазначити, що жінки достатньо тривалий час не брали участі у адміністративній діяльності – це виразно проглядається у першому і другому періодах діяльності Академії.

У перший період історії ЛКНА, у 1922-1940 рр., були організовані три з'їзди. І на першому (у 1933 р.), і на другому (у 1936 р.) з'їздах разом із іншими 8 науковими секціями самостійно працювала жіноча секція. На засіданні жіночої секції тоді пролунало: «Наука не призначена лише для науки, наука має служити життю. Науковець не лише творить науку, шукає істину, але ту істину перевтілює у саме життя, а ті засоби, що ними цього досягає, науково обґрунтовує. Адже не десь наука започатковується, як саме у щоденному житті, і не кудись повертаються здобутки науки, як саме у життя. Керуючись цією думкою, організатори Першого з'їзду католиків-науковців і amatorів науки Литви надали змогу жінкам, які зібралися, обдумати, наскільки ж наука стає у допомозі у особливому життєвому призначенні жінки, і скільки з тієї науки вона ще може надіятися отримати, скільки ще вона сама своєю наукою може до того приєднатися» [3].

На першому з'їзді працювало 9 секцій, на яких було прочитано 25 повідомлень. На окремішній Жіночій секції були вислухані два повідомлення: «Становище жінки у середні віки та емансипація жінки» (Др. Марія Андзюліте-Ругінене) і «Наукові завдання католичок» (Стефанія Ладіґене). В останньому повідомленні було акцентовано, на які важливі у тодішньому часі галузі мають звернути увагу науковці-католички. Згадуваними повідомленнями жінки підняли питання фемінізму у Литві. У часі засідання секції було вирішено, щоб така секція стала постійною.

Жінки-науковці і amatorки науки взяли участь і у II з'їзді ЛКНА. Три жінки читали доповіді з галузей історії, соціальних наук і виховання. Окрім того, багато хто жваво дискутував з різних питань у засіданнях секцій. Проте, віссю праці жінок була жіноча секція, на якій були вислухані два повідомлення: «Виховання у литовській сім'ї» (Др. Уна Норушіте) і «Проблеми праці жінок» (Уна Лабанаускайте). У останньому увагу було звернуто на те, що проблеми виникають завдяки формам та умовам праці жінок, а не тому, що жінки мусять працювати. На цьому з'їзді знову була обрана правління жіночої секції.

Філософ Антанас Мацейна, аналізуючи II з'їзд ЛКНА, критикував перешкоди, які постали перед жінками: праця у Жіночій секції відбувалася одночасно із працею у інших секціях і жінки мусили вибирати, куди йти, а тому багато хто не зміг вислухати обговорень важливих та актуальних питань діяльності жінок та прийняти участь у праці секції.

На III з'їзді ЛКНА, який відбувся у 1939 р., працювало 8 секцій. Однак, жіночої секції вже не було. І лише одна жінка – Уна Норушіте – читала повідомлення «Організування сімейного виховання».

Отже, наукова діяльність жінок, яка так добре розвивалася на перших з'їздах ЛКНА, згасла швидше, ніж советська окупація закрила саму Академію. Проте у адміністративній діяльності жінки участі не брали: жодна не була обрана у Центральне правління.

У другому періоді діяльності ЛКНА, у 1956-1992 рр. – на Заході – у крупніших центрах проживання литовців було організовано 11 з'їздів (IV – XIV). Однак, жіноча секція не лише не діяла як окремий підрозділ ЛКНА, але й ні на жодному із з'їздів не розглядалися проблеми жінок.

Лише у 1961р., на V з'їзді ЛКНА (м. Чикаго) Др. Алдона Балчіте-Гравроґкенє перша із жінок «проламала лід» у відтвореній в діаспорі Академії. Вона на науковій медичній секції прочитала повідомлення «Антибіотики в модерній медицині». Всього на семи секціях було прочитано 20 повідомлень. На VI (США, 1964 р.) і VII (Німеччина, 1967 р.) з'їздах ЛКНА жінки повідомлень не проголошували.

На VIII з'їзді ЛКНА, який відбувався у Торонто у 1970 р., знову з'являються жінки. На одинадцятьох секціях було прочитано 34 повідомлення, із яких два підготували жінки: проф. Ірена Лукошявіченє – «Входження литовської молоді у соціальне життя» (секція Соціології) і проф. Аґота Шідлаускайте – «Невропсихологія і виховання особистості» (секція Психології). У трьох секціях: Історичній, Литовської мови і літератури та Психології жінки брали участь у дискусіях. На IX з'їзді ЛКНА (Бостон, 1973 р.) у семи секціях були прочитані 23 повідомлення. Два повідомлення прочитали жінки: «Рух харизматичного відродження в сьогоденній Католицькій Церкві» (Уна Мікайлайте) і «Розумовий розвиток і розуміння етичних норм» (проф. Іна Ужгіренє). У 1976 р. на X з'їзді ЛКНА, який відбувався в околицях Детройта, лише одна жінка прочитала повідомлення. Це була Др. Мірґа Гірнювенє, яка на секції Філософії читала студію «Природа поетичної думки». Всього працювали вісім секцій і було прочитано 20 повідомлень. XI з'їзд ЛКНА відбувався у Чикаго у 1979 р. Працювало сім секцій, на яких було прочитано 15 повідомлень, два з яких підготували жінки: проф. Вікторія Скрупскеліте «З'яви літературного стилю у пісеннику Славочінскіса» і Др. Віолета Келертенє «Зауваги про сьогоденні літературні студії у Вільнюському університеті».

Значно збільшується число повідомлень жінок на XII з'їзді ЛКНА, який відбувався у 1982 р. в Сант Петербурзі (Флоріда, США). На тринадцятьох секціях було прочитано 30 повідомлень, із них навіть 6 – жінками: Біруте Салдукенє мала тему «Біблійний потоп з точки зору географії, геології та археології», Др. Алдона Гріненє – «Психологічні переживання людей старшого віку», Віда Крікштолайтіте – «Литовка-художниця у діаспорі», проф. Люція Башкаускайте – «Покоління литовців у околицях Лос Анджелеса», Аушра Люлявіченє «Історія і міф: релігійні імплікації у трьох сучасних романах Литви (Ю.Балтушіс, Ю.Мікелінскас і С.Т.Кондротас)» і проф. Біруте Ціпліяускайте «Коротке слово поезії».

Досить багато жінок-науковців брало участь у XIII з'їзді ЛКНА, 1985 р., у Лос-Анджелесі. Тоді діяло десять секцій, було прочитано 25 повідомлень. Жінкам на цьому з'їзді належала п'ята частина повідомлень – п'ять: «Чи потоп Ноя досягав Литви» (Б. Салдукенє), «Поводження князя ВЛК Альґірдаса з точки зору християнства» (Раса Мажейкайте), «Пульгіс Андрюшіс – син Аукштайтії» (Др. Алдона Шлепетіте-Яначенє), «Пророцтво у «12-тьох» Александра Блока і ранній поезії Бернардаса Бразджьоніса» (проф. Еляна Туменє) і «Пізнавальний простір у жанрі новели: «Dvidešimt viena Veronika» (Двадцять одна Вероніка) К.Баренаса і «Senojo gluosnio pasaka» (Казка старої плакучої верби) Владаса Даутартаса (Але Рута – Вероніка Арбенє).

На XIV з'їзді ЛКНА, який відбувався у Римі у 1988 р., працювало 9 секцій, було прочитано 16 повідомлень, із яких 5 читали жінки: проф. Біруте Ціпліяускайте «Роль природи у нотатках Креве і Вайжґантаса», проф. Біруте Жінджюте-Міхеліні «Зауваги щодо лексики у «Postiln» (Пастиль) Бреткунаса у великому «Словнику литовської мови», Др. Раса Мажейкайте «Торогівля і мир у зоні смерті: мирна

угода торгівлі між литовцями і хрестоносцями у XIV столітті», Др. Мілда Даніте «Цілі литовських програм радіо Ватикан і радіо Вільна Європа», Др. Мілда Будрене «Лікування дітей, соціальна опіка і санітарний стан у Литві у передчасі незалежності».

На IV – XIV з'їздах ЛКНА у діаспорі було прочитано 208 повідомлень (не враховуючи пленарних засідань), із них лише 24 повідомлення читали жінки.

Окрім з'їздів, особливо важливим є такий чин прояви наукової діяльності, як видання. ЛКНА у діаспорі опублікувала понад 50 назв книг, які можна поділити на 7 серій. Найголовніші – *Праці з'їзду ЛКНА* (цю серію можна рахувати за друковане джерело історії ЛКНА) і *Часопис ЛКНА* (у ньому надруковані статті і студії різних тематик та обсягів).

У *Працях з'їзду ЛКНА* надруковані майже усі повідомлення, які були прочитані на з'їздах, за винятком тих, що їх автори через ті чи інші причини не встигли вчасно подати (хвороба, смерть чи інша причина) або надрукували деінде. Отож, не всі прочитані жінками повідомлення надруковані у томах *Праць з'їзду ЛКНА*.

Інше важливе видання ЛКНА – *Часопис ЛКНА*. У діаспорі було опубліковано 6 томів (1965, 1966, 1967, 1968, 1970, 1984). У деяких томах *Часопису* є окремий відділ: «Наші покійні». У цьому відділі вже у I томі згадуються 9 осіб, які мали заслуги перед Литвою. Про Антанаса Віскантаса написала Вероніка Кулбокене. У інших двох томах *Часопису* серед авторів немає прізвища жінки (литовські прізвища, як правило, дозволяють однозначно визначити стать особи). У IV томі, де було всього 5 некрологів, некролога про Др. Юозаса Леймонаса написала Уна Лабанаускайте, а у V томі (4 некрологи) – про Др. Антанаса Гіліса – І. Малдейкене.

Барбора Вілейшіте – перша жінка, яка надрукувала студію «Культурна діяльність друкарні м.Сейни» (у м. Сейни, яке належало до Литви, а нині знаходиться на території Польщі (Мазурія), проживає чимало литовців) у *Часописі ЛКНА*, його IV томі. Статтю Б. Вілейшіте, обсяг якої більше як 100 сторінок, ілюструє 26 світлин. Студію складають сім частин і бібліографія із 314 назв друкованих публікацій, а також покажчик авторів на п'яти сторінках та алфаветковий вказівник анонімних авторів. Наступна стаття, яку написала жінка, надрукована вже у VI томі *Часопису*. То є праця А. Шлєпетіте-Яначене «Литва у творчості О.Мілашюса». Стаття складається із історіографічного огляду і трьох частин.

Отже, у опублікованих у діаспорі шести томах *Часопису ЛКНА* (обсягом по 400 і більше сторінок), оприлюднено наукові дослідження лише двох жінок, і некрологи, авторство яких належить трьом жінкам.

Запропонований фактологічний матеріал дозволяє розглянути проблемне питання – чому жінки у діаспорі порівняно пізно і, крім того, досить важко приєдналися до наукової діяльності ЛКНА.

Можливі різні підстави, але найголовніша, гадаю – матеріальний стан. Чимало литовських науковців, які перебралися на Захід, найчастіше ставали до праці, яка далекі не була близькою до спеціальності – найчастіше то була різна фізична праця. Доньки та дружини вихідців опікувалися сім'єю: батьками, дітьми; багато з них, виростивши дітей, йшли працювати, допомагаючи забезпечити сім'ю, інші приєднувалися до активної громадської діяльності на теренах литовства. Отож, для науки залишалось все менше часу. Але, незважаючи на економічний стан, чималі обсяги праць та несприятливі умови, все ж знайшлися жінки, які спромоглися узгодити наукову діяльність з турбуванням про свою сім'ю, громадськими справами і, як це бачимо із назв повідомлень та опублікованих у *Часописі ЛКНА* студій, працювали у сфері науки.

Поволі жінки почали приєднуватися і до адміністративної діяльності. Не багато їхніх прізвищ згадуються у обов'язках тимчасового (на час з'їзду) секретаря, мало їх серед Почесних членів президіуму та головуючих секцій. Дещо більше – серед організаторів різноманітної культурної програми (виставки, концерти, урочистості) під час з'їзду.

Лише у 1974 р. жінка була обрана у Центральне правління ЛКНА. Першою жінкою, яка стала віце-головою Центрального правління ЛКНА, була Ангеле Авіжонене. Пізніше ж Др. А.Авіжонене не один раз була переобрана заново. А у 1985 р. у Центральне правління ЛКНА була обрана проф. Джойс Рідікайте, а науковим секретарем – Др. Барбора Вілейшіте. Таким чином, з 1985 р. у Центральному правлінні ЛКНА у Римі було вже три жінки.

Третій період діяльності ЛКНА почався відродженням у 1990 р. ЛКНА у Литві і перенесення у 1992 р. Центрального правління із Риму на Батьківщину. Протягом 10 років діяльності відродженої у Литві ЛКНА було організовано чотири з'їзди: XV–XVIII, а саме: 1991 р. (у Вільнюсі), 1994 р. (у Каунасі), 1997 р. (у Вільнюсі) і 2000 р. (у Клайпеді).

У час XV з'їзду ЛКНА із 101 передбачених програмою повідомлень 27 підготували 30 жінок (декілька повідомлень – колективна праця), на XI з'їзді із 192 передбачених програмою повідомлень 71 підготували 82 жінки (декілька колективних повідомлень). В опублікованому в 1995 р. XV томі *Праць з'їзду ЛКНА* надруковано 72 повідомлення (разом з об'єднаними засіданнями), із них авторами 17 були жінки (в тому числі 2 колективні праці). В опублікованому у 1966 р. XVI томі *Праць з'їзду ЛКНА* надруковано 81 повідомлення, із них авторами 36 (в тому числі 9 колективних) були жінки. У томі *Праць XVII з'їзду ЛКНА* (опублікованому в 1999 р.) надруковані 54 повідомлення, серед них авторами 28 (4 колективних праці) були жінки. На XVIII з'їзді, що відбувався у 2000 р., діяло п'ятнадцять секцій. Водночас із пленарними засіданнями було прочитано 127 повідомлень, із них 67 прочитали жінки (15 колективних повідомлень).

Широкий загальний конференція до 70-річчя Університету ім. Вітуатаса Великого та ЛКНА, яка відбувалася навесні 1992 р. у Каунасі. Із 105 програмою передбачених повідомлень 30 готували жінки.

На відміну від з'їздів у перші два періоди історії ЛКНА, у третьому, тобто коли Академія була відтворена у Литві, перед XV і XVI з'їздами ЛКНА були опубліковані тези повідомлень. *Тезиси повідомлень XV з'їзду ЛКНА* були опубліковані у 1991 р. у Вільнюсі. У збірнику 68 матеріалів 78 авторів. Авторство 26 тезисів належить жінкам (15 оригінальних повідомлень, авторство трьох тез належить двом жінкам, чотирьох – колективне із чоловіками). Отже, поряд 22 тез – прізвища жінок.

У 1994 р., в опублікованих в Каунасі *Тезах XVI з'їзду ЛКНА* надруковано 205 текстів, написаних 254 науковцями, серед яких 102 – жінками (60 жінок самостійно підготували тези, 12 тезисів готували по дві жінки, 18 жінок працювали колективно з чоловіками). 84 тези супроводжують 102 прізвища жінок.

Кількість статей за авторством жінок значно збільшилося і в *Часописі ЛКНА*. Вже у VIII томі *Часопису ЛКНА*, який має 432 сторінки, 320 сторінок написані жінками. З'явилися перші підготовлені жінками книги, що їх опублікувала ЛКНА: студія «Литовська Католицька Наукова Академія» – то не лише перша із студій, опублікованих ЛКНА, яка написана жінкою, але і перша праця у Литві, у якій досліджується історія ЛКНА. У тому ж році була опублікована книга «*Literatūros eskizai*» («Літературні ескізи») Біруте Ціпліаускайте, відомої дослідниці не лише литовської, але й іспанської літератури; у 1993 р. коштами ЛКНА опублікована книга поезій Майле Кудараускайте «*Жемайтійці Кястутайтісів*», пізніше появилися й інші книги.

Наведені фактичні дані засвідчують, що жінки активно приєдналися до наукової діяльності відродженої у Литві ЛКНА. Також вони взяли активну участь і в адміністративній, організаційній та громадській діяльності ЛКНА.

Уже відроджуючи ЛКНА у Литві, заяву-звернення про відтворення підписали 16 науковців, серед яких три доктори наук: Гедре Буткенє, Біруте Ігнатавічюте і Ангеле Вішняускайте. Із заснуванням комітету по відродженню, ці жінки-науковці стали його членами. Незабаром у цей комітет була запрошена філолог Др. Антане Кучінскайте. На Установчій конференції 17 лютого 1990 р. Др. А. Кучінскайте була обрана у Крайове правління Литви. У кінці 1991 р., коли вибори були організовані кореспондентським чином, і у 1992 р., коли Центральне правління було переведено у Литву, А.Кучінскайте була обрана науковим секретарем, а у Ревізійну комісію була вибрана проф. А. Вішняускайте. Отже, навіть дві жінки потрапили у перше керівництво відродженої у Литві ЛКНА.

У Вільнюському відділі ЛКНА діють сім наукових секцій. Трьома секціями керують жінки (педагогічною, історичною та сільсько-господарською). З ініціативи жінок було організовано різні наукові та ювілейні конференції на вшанування видатних просвітителів Литви, завдяки яким відбувався науковий, культурний та духовний поступ краю; тих, про кого у час советської окупації було заборонено навіть словом згадати. Також, відомі особистості ЛКНА і сама Академія були популяризовані у періодиці, у передачах на радіо і телебаченні. Тут особливо активно допомагала журналістка Др. Алдона Качераускене, багато статей написала і авторка цих рядків, активно до популяризації діяльності ЛКНА приєдналася бібліотекарка Алюція Орентайте.

Особи, які за особливі заслуги у науковій сфері чи іншим чином (пожертвами чи працею) мають заслуги перед литовським народом, удостоюються чести академіків чи Почесних членів ЛКНА. У міжвоєнній Литві ім'я Почесного члена було надано лише одній особі – прелатові Алєскандрасу Дамбраускасу-Якштасу, у діаспорі – п'ятьом. Імені академіка ЛКНА у міжвоєнній Литві були удостоєні 10 науковців, у діаспорі – 23. Однак варто зазначити, що серед них не було жіночого прізвища.

Відродивши Академію у Литві, академіками ЛКНА були обрані 10 науковців: Бронюс Грігяльоніс, Антанас Тіла, Зігмас Зінкявічюс, Гедрюс Уждавініс (1991 р.), єпископ Йонас Борута Чі, Вітаутас Ландсбергіс, Ваціс Мілюс (1997 р.), Кястутіс Гірнюс, Софія Канопкайте і Ангеле Вішняускайте (2000 р.). Тож у 2000 р. академіками були обрані і перші жінки – професори, габілітовані Др.Др. Софія Канопкайте і Ангеле Вішняускайте (4). У 2000 р. була обрана і перша жінка – Почесний член ЛКНА – Др. Антане Кучінскайте (то є сьомий Почесний член ЛКНА) [5].

Отже, діяльність жінок у Литовській Католицькій Науковій Академії помітна у всі три періоди історії Академії. Прояви наукової діяльності жінок – повідомлення на з'їздах ЛКНА та на інших заходах, публікації у *Працях з'їздів ЛКНА*, *Часописах ЛКНА*, у інших виданнях, у книгах, написаних жінками та видрукованих ЛКНА. У міжвоєнному часі в Литві коротко діяла спеціальна Жіноча секція, яка не була відтворена ні в діаспорі, ані після відродження ЛКНА у Литві. У міжвоєнну добу в Литві жінки не брали участі у діяльності Центрального правління ЛКНА, а лише після 18 років з відродженням Академії в діаспорі (1974) до Центрального правління була обрана перша жінка. З відродженням Академії у Литві жінки відразу приєдналися до адміністративної діяльності. Жінки надали чималу допомогу у час з'їздів, організуючи виставки (художні і наукові), мистецькі програми, концерти. Ні в першому, ані в другому періоді діяльності ЛКНА жодна жінка не була піднята до рівня академіка чи Почесного члена ЛКНА. Вперше такі звання жінкам за їх

активну наукову, громадську та організаційну діяльність були надані лише у 2000 р.

Джерела та література:

1. На міжнародній конференції «Moters kelias: Rytai ir Vakarai» («Шлях жінки: Схід і Захід»), яка відбувалася у м.Вільнюс, 1993 р., 23-25 серпня; на міжнародній конференції «Socialinių mokslų virsmas posocialistiniu šaliu raidos kontekste» («Переміни в соціальних науках у ході розвитку посюціалістичних країн»), яка відбувалася у м.Каунас, 1996 р.; і на міжнародній конференції «Moterys ir Baznyčia» («Жінка і Церква»), яка відбувалася у Вільнюсі і Маріямполе, 1999 р., 8-9 грудня
2. Vasiliauskiene A. Lietuvių Katalikų mokslo Akademija ir moterų veikla atkurtoje akademijoje // Socialiniai mokslai šiuolaikinei Lietuvai. Mokslo darbai. Kaunas, 1996. P.275-284; Vasiliauskiene A.. Lietuvių katalikų mokslo akademija ir moterų veikla // Visuomenė. 1993. Nr. 1 (22). P.24-35; Vasiliauskiene A.. Moterų veikla Lietuvių katalikų mokslo akademijoje // Moters kelias: Rytai ir Vakarai. Vilnius, 1993. P. 49-50, 108; Vasiliauskiene A.. Moterų Lietuvių katalikų mokslo akademijoje (1922 -1940) // LKMA Metraštis. Vilnius, 2000. T. 16. P.618 -622; Vasiliauskiene A. Statistinė moterų veiklos apžvalga // LKMA Metraštis. Vilnius, 1994. T. 8. P. 141-155.
3. Naujoji Vaidilute. 1933. Nr. 3. P. 137.
4. Vasiliauskiene A. Pirmosios moterų – LKMA akademikos // Voruta. 2000. Lapkričio 25. Nr. 43 – 44. P. 7.
5. Boruta. Antanė Kučinskaitė – LKMA Garbės narė // Voruta. 200. Balandžio 15 – 16. P. 1; A. Orentaitė. Filologai pagerbė žymią kalbininkę // Mokslo Lietuva. 2000. Lapkričio 9. Nr. 19. P. 6.

Dr. Aldona Vasiliauskiene (Vilnius University, Lithuania)

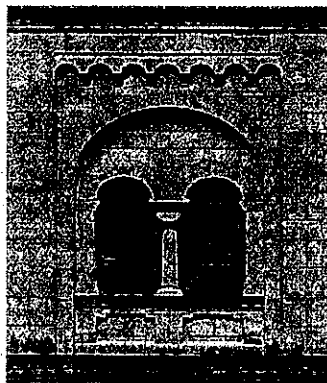
THE LITHUANIAN CATHOLIC ACADEMY OF SCIENCE: ITS MERITED WOMEN SCIENTISTS

Summary

The Lithuanian Catholic Academy of Science (LCAS) joins together Lithuanian scientists with catholic world outlook who reside in Lithuania and in other parts of the world. The Catholic Academy was founded in 1922. During its three periods of life (1922 -1940 -interwar Lithuania; 1956 -1992- emigration -Rome; 1990 – reestablishment of the Academy in Lithuania and transference of the Central Administration from Rome to Lithuania in 1992) the Academy accomplished numerous tasks in the area of science and culture. It is noteworthy, that emigrants from other countries did not have an institution like this.

Beside men scientists women scientists also play a significant part in the work of the LCAS, though their road to acknowledgement is a lot more complicated and difficult. It was only in the year 2000 that women scientists were granted the first LCAS titles: two professors were elected academicians of the LCAS and a doctor of philology was granted the title of an Honorary member of the Academy.

РЕЛІГІЯ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ

АПОЛОГІЯ ВІЗАНТИЗМУ В КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ І.ОГІЄНКА (митрополита Іларіона)

Захист митрополитом Іларіоном українського православ'я, яке витворило українську культуру, знаходиться в найтіснішому зв'язку з його обороною візантизму. Жодною мірою не можна вважати його заклики до автокефалізації української православної церкви як такі, що замкнені на вузько національні інтереси. Історичний процес в розумінні українського богослова не "втискується" в рамки звичної часової ходи і це цілком зрозуміло, адже для віруючої людини буденність є лише конкретно-земним виявом трансцендентного, для якого масштаби людського існування є зникаючою в ніщо малою величиною. Божественне пов'язується з вічністю, але ця вічність розуміється не як щось змертвіле і застигле в холодному оціпенінні, а як прудко пульсуюче життя, що немов би естафетну паличку перекидає свій вогонь з одного об'єкта на інший і цим забезпечує одвічне випромінювання божественного світла. Недаремно світло і вогонь давно вже "привласнені" світом божественним, тоді як темрява і холод віддані світові негативному – диявольському.

Коротко кажучи, божественна ідея це не якийсь, хай навіть і найпрекрасніший пам'ятник істині, а саме життя, яке подібно вогнищу змушено спалювати само себе, щоб себе ж і підтримувати. Але людина може "спалити" себе не тільки заради тілесних утіх, а й в ім'я ідеї і тоді своєю смертю вона "попирає смерть" і звідси та радість помираючої віруючої людини (зі сльозами на очах), що Бог "забирає" її до себе "на вічне життя". З позиції такого погляду і життя конкретних людей, і творена ними культура сприймаються як надзвичайно малі часточки того, що підтримують своєю жертівністю життя вищих ідей; однак, чим ближче така мізерна часточка наближається до Бога, чим більше і глибше вона осягає випромінювані вищим світом істини, тим могутнішою стає і тим більш прояснюється сенс її "мізерного" (не – мерзенного!) життя. В "сонячному", божественному світі все так, як і в житті земному: за вигідне місце "під Сонцем" треба добре поборотись, але в разі успіху ця боротьба заслуговує на те, щоб залучитися до неї, оскільки заряджене енергією божественного мізерне, незначне набуває значення рушійних космічних сил. Відтак релігія – найнадійніший засіб подолання трансцендентного страху конечної людської істоти самоствердженням перед деструктивною байдужістю нескінченністю всесвіту. І долається він, коли брати до уваги загальний настрій розмірковувань митрополита Іларіона, передусім творенням культурних цінностей, які розкривають велич людської природи, тому що занурюють людину у красу і моральну сутність божественної істини.

З огляду на вищезазначене, розглядати православно-візантійську апологію українського вченого і богослова слід виходячи з масштабів "великого часу", названого так нетрадиційним радянським філософом М.Бахтіним. "В "великому часі" сенс проростає, як зерно, переростаючи себе, він змінюється, не підмінюючись, він відходить від

самого себе, як ріка відходить від свого витoku, залишаючись тією ж рікою." [1, 210] Масштаб "великого часу" виявляється співрозмірним огієнковому баченню феномену візантизму, який є нічим іншим, як окремим виразом відносно замкнених цивілізаційних процесів відкритих сучасною філософією культури.

На відміну від еволюціоністів, які стверджують існування загального історично цілісного людства всієї земної кулі і в такий спосіб розглядають сучасну цивілізацію як конкретну й універсальну для всіх народів фазу історії, митрополит Іларіон розриває людство, уявляючи окремі його частини як автономні цілісності, що мають власну релігію, власну душу, власну культуру і, зрештою, власну долю. Відомий німецький філософ культури Й.Г.Гердер пояснював багатоманітність історичного процесу таким чином: "Людство – ескіз плану, настільки переповнений силами й задатками, настільки багатоманітний начерк, а в природі все настільки утримується на чітко визначеній, конкретній індивідуальності, що величні і різноманітні задатки людства можуть бути лише *розподіленими* серед *мільйонів* існуючих на нашій планеті людей і в якійсь інший спосіб взагалі не можуть проявитися." [2, 440] Цілком логічним було б припустити, що цей розподіл задатків людства є характерним не лише на рівні окремих людських індивідуумів, але й для різного масштабу людських спільнот: сім'ї, племені, народів, нації, культурному регіонові, цивілізації. В такому сенсі про свого роду культурницьку "спеціалізацію" окремих народів говорив російський культуролог ХІХ ст. М.Я.Данілевський, виділяючи чотири "загальних розряди культурної діяльності" [3, 471-479]. Однак причину плюралістичного погляду на історію розвитку світової культури українського ученого навряд чи слід шукати в сучасних йому культурологічних концепціях, які йому можливо були невідомі, оскільки їх вивчення не входило в сферу його наукових і богословських інтересів, – радше вбачати її в послідовному дотриманні ним принципу множинності людських душ, притаманного християнському віровченню.

Відомо, що християнство пориває з античною традицією трактування одвічного існування людських душ, що почергово втілюються в смертні людські тіла і стверджує, що при народженні нової людини народжується також залежна від неї самої у своїй здатності до безсмертя душа. Це радикально змінює ставлення людини до земного життя: якщо раніше безсмертя людської душі розглядалося як невід'ємний її атрибут, встановлена порядком всесвіту даність, то тепер виявляється, що безсмертя є творенням самої людини через реалізацію правильно сприйнятої ідеї спасіння від первородного гріха. Тобто воно уявляється вже не як даність всесильної і сліпої долі, а як можливість дарована мудрим Богом не всім підряд, а лише тим представникам людського роду, які горнуть до нього у своїй любові і своєму страху й сумлінно виконують його заповіді.

З християнського вчення про множинність людських душ цілком логічно впливають два взаємопов'язаних уявлення, – з одного боку, про ідеал активної особистості, а з другого, про плюралізм цивілізаційних процесів, що в поглядах митрополита Іларіона інтегровано представлені в національному і наднаціональному розрізі

утілення християнських основоположних ідей. Насамперед це ідея утілення Царства Божого на землі через культурницьку діяльність, яка стала програмною в його культурологічній спадщині. Працю "в поті чола свого" для отримання хліба насущного митрополит Іларіон не розглядає як богоугодну, тобто таку, що дає людині спасіння і це цілком зрозуміло, оскільки така праця не заповідана людині Богом, а послана як кара за відступ від божого наказу. Тому працю "матеріальну", необхідну для підтримання життя в тілі, він не прославляє, хоча й не заперечує її великого значення для людини і суспільства. Проте зовсім інше ставлення митрополит Іларіон демонструє до тих сфер діяльності людини, які увійшли в заповідану людині "зону" і є, так би мовити богоугодними, оскільки спрямовані не на тіло, а на душу людини, на творення її духу. Безсумнівно, в ієрархії загальнолюдських цінностей українського вченого-богослова культуротворча діяльність людини займає пріоритетне становище. Звідси й часто повторюване українським богословом гасло "Творімо українську культуру всіма силами української нації!", під яким, зокрема, він видає часопис "Віра й культура". Можна навести багато прикладів, які засвідчують, що для нього творення культури, якщо воно здійснюється в річищі православної віри, є справою святою.

Справжнім осередком православної віри, на думку митрополита Іларіона, була Візантія: "Жодна інша Церква не була така вірна православним Канонам, як Церква Візантійська." [6, 18] Візантійська віра, візантійська культура існують у "великому часі", адже навіть після падіння Константинополя в 1453 році дух візантизму не зникає, а продовжує надихати собою творення культури іншими православними народами, передусім, українським. Його характеристика візантизму й розгляд відмінностей між культурами Сходу і Заходу цілком узгоджуються з цивілізаційним підходом до тлумачення історико-культурного процесу, який останнім часом виступає альтернативою еволюціоністському і є більш продуктивним. Насамперед звернемо увагу на те, що ортодоксальним еволюціоністам притаманне вкрай негативне ставлення до релігії, яку вони розглядають як проміжну і вмираючу стадію історичного розвитку людського духу. Натомість прихильники цивілізаційного підходу не лише характеризуються більш толерантним ставленням до релігії, але нерідко вбачають в ній справжню сутнісну основу розвитку цивілізацій й єдиний критерій їх оцінки і класифікації. Митрополит Іларіон відноситься якраз до цієї категорії дослідників культури, хоча в своїх працях, здається, не виходить за межі аналізу взаємостосунків лише двох типів цивілізацій — греко-візантійської і римо-католицької, виявляючи до першої позитивне ставлення, а до другої негативне згідно з його уявленням про канонічність і чистоту православної віри і не канонічність католицизму і протестантизму.

Для підкреслення величчя створеної Візантією культури, митрополит Іларіон вдається до виробленої ще за часів ранніх апологетів християнства тактики оборони й наступу, коли не лише показує досягнення Константинополя в розвитку духовної культури, але й розвінчує негативний зміст поняття "візантизм", вкладений в нього прокатолицько налаштованими західними й деякими вітчизняними дослідниками. "На вартість візантійської культури є два

протилежні погляди, – католицький і православний. Католики з Римом на чолі тисячу літ провадили з Візантією, як джерелом і матір'ю Православ'я, запеклу холодну війну, і багато допомогли, щоб вона таки впала.” [6, 9] Він констатує, що в католицьких джерелах нерідко можна зустріти відкриту ненависть до так званого “візантинізму” і в цьому, на його погляд, немає нічого дивного, адже “це ж Візантія спасла Православ'є від піддання Папі”. Крім того, український богослов в принципі не погоджується з твердженням католиків про те, що візантійська культура, а особливо богословська наука почали занепадати внаслідок розходження східної і західної церков після першого розколу християнства. Але найбільше його непокоїть те, що нерідко й українські науковці замість виробити самостійну і незалежну точку зору в цьому питанні, сліпо наслідують хибний католицький погляд на суть візантизму. Підкреслюючи, що католики схильні акцентувати увагу на негативних сторонах візантійського державного і релігійного життя і, так би мовити, “не помічати” сильних його сторін, митрополит Іларіон звертає увагу на те, що “Доба так званого відродження в Європі – це тільки звернення до вищої візантійської культури, до грецької мови й її нескорених пам'яток.” [5, 6] На підтвердження цієї думки він наводить конкретні приклади запозичень Західною Європою кращих надбань православної візантійської культури: тут раніше ніж на Заході зароджується гуманізм, успішно продовжує свою нерозривну лінію розвитку від античності філософія, досягають високого розвитку такі галузі наукового знання, як логіка, математика, фізика, історія, а також досягають високих вершин розвитку література і мистецтво, які стали неперевершеними зразками для наслідування представниками менш розвинутої на час розквіту Константинополя західноєвропейської культури. Одним словом: “Багато з того, чим пізніше величалася Європа, перше постало таки в Візантії.” [5, 8].

Навіть хрестові походи, на його думку, здійснювались не так “проти мусульман”, як для “підбиття православної Візантії під Папу” і саме вони “викопали неперехідну прірву між двома Церквами.” Здається, що “невірних” мусульман, які власне і підкорили собі брутальною військовою силою Константинополь, митрополит Іларіон звинувачує значно меншою мірою, ніж “відступницький” Рим, який спокійно споглядав як нападники знищують твердиню православ'я, або й реально допомагав їм своїми військовими інтервенціями в візантійську імперію.

В світлі цивілізаційного підходу така позиція українського богослова є абсолютно зрозумілою: мусульманський світ за основними положеннями своєї віри настільки далекий від християнського, що загроза культурної асиміляції православного світу мусульманським, навіть за умови військового підбиття першого другим, є незначною. Ось чому для візантійців, що потерпали одночасно і від мусульман і від хрестових походів, як зазначає український вчений, була “легка магометанська чалма, як папська тіара”. Інша річ, коли мова йде про католицьку культуру, що виходить з тих самих першоджерел, що й культура православна, – тут відстань в розумінні віросповідних істин настільки незначна, що асиміляція, розчинення одного в іншому становить неабияку загрозу. З тим, щоб чіткіше визначити

демаркаційну лінію між східно-православною і західно-католицькою цивілізаціями і виникає особливо гостра обопільна неприязнь двох напрямів християнської віри, які рельєфно визначилися за часів розквіту візантійської імперії. Іншими словами, слід говорити про дві різні цивілізації, які зросли на загальному підґрунті, але з часом, через об'єктивні і суб'єктивні причини далеко розійшлися одна від одної в тлумаченні вихідних принципів християнського віровчення і витвореною на їх підставі культурою.

Таким чином, відстоювання митрополитом Іларіоном права Константинополя на самобутній розвиток культури це питання автентичного існування візантійського православного духу, яке по своїй суті є питанням екзистенціальним, тобто таким, що торкається проблеми "життя і смерті" великих земних цивілізацій. Так само як специфіку існування окремого людського індивідууму визначає неповторний внутрішній світ її свідомості, так і в випадку з цивілізацією її унікальність детермінована існуючим в століттях своєрідним духом, який "змінюється", але "не підмінюється". Щодо реальності існування духу цивілізації, то вона аніскільки не менш вловима, аніж реальність існування духу окремого індивіду або Святого Духу. Дух – це те, що побачити не можна, – його можна лише відчутти, сприйняти серцем. "Західньому вченому ніколи не зрозуміти і не відчутти душі й образу православної візантійської культури. ...Щоб надійно зрозуміти, полюбити й відчутти всією своєю істотою серце Візантії, треба охреститися в водах її, бути опаленим її сонцем, огорненим хмарами її кадильного диму, належати неподільно їй." [6, 10].

Дух цивілізації потребує втілення в матеріальні об'єкти і спочатку він існує в пишних формах візантійської культури, підтримуваних візантійською державністю, а згодом, після загибелі свого носія – "другого Риму", мігрує туди, де сам же і породив православну церкву – у "Москву-третій Рим". Проте тут йому незатишно і він прагне канонічного православ'я, найбільш наближеною до якого є, як переконаний український вчений-богослов, українська православна церква зі столицею в Києві – "четвертому Римі". Слід зазначити, що митрополит Іларіон не виглядає в цьому випадку першим з тих, хто волів би "прописати" Бога на своїй рідній землі, – це властиво багатьом і західним, і вітчизняним релігійним діячам.

"Незмішуваність", відносно ізольоване і локальне існування цивілізацій – культурологічна проблема актуалізована вже сучасною філософською думкою XIX-XX століть. Показово, що І.Огієнко, який власне не є філософом культури, на прикладі оборони візантійської православної культури розкриває внутрішній механізм життя і боротьби великих цивілізацій за своє автентичне існування. Він цілком міг би погодитися з думкою відомого польського культуролога Ф.Конечни в тому, що "...синтез цивілізацій – це непорозуміння. Вони схрещуватися не можуть. Трапляються лише механічні змішування цивілізацій, що закінчуються занепадом будь-якої цивілізації. Прагнення досягнути цивілізаційного синтезу неминуче призводить до загибелі, при чому жертвою завжди стає вища цивілізація." [11, 270]. Для митрополита Іларіона прикладами намагань здійснити синтезування несумісних за своїм духом культур є церковні унії

нав'язувані Римом Константинополю, проти яких український вчений завжди гостро виступав. При майже повному збігу в формальному відношенні, є один принциповий момент, який істотно відрізняє погляди українського і польського дослідників. Справа в тому, що Ф.Конечни католик, а І.Огієнко православний, і якщо перший говорить про вищу цивілізацію з позицій "європоцентризму", то другий явно цю позицію не сприймає, а навзаєм, по суті, висуває ідею "візантоцентризму". "Західноєвропейська наука звичайно проповідує "європоцентризм", цебто ніби Західня Європа завжди була центром історичного розвою... Це суб'єктивне перебільшення, яке нехтує Візантією і Сходом." [4, 10]

Слід зазначити, що думка українського вченого про вищість візантійської культури, принаймні в період її найвищого розквіту, не є голослівною. Так, наприклад, візантійський письменник XIV ст. Феодор Метохіт говорив про Візантію, як про "ні с чим незрівнянне найпрекрасніше осереддя всієї заселеної землі" і ця держава за критеріями власної самосвідомості була не те, що першою в світі, але й "єдиною в світі". Не даремно про Константинополь мріяли "серед холодних туманів Норвегії, на берегах руських річок, в міцних замках Заходу, в банках жадібної Венеції". "В X столітті столиця на Босфорі, без всякого сумніву і порівняння, була найпрекраснішим містом і яскраво сяючим культурним центром у всьому християнському світі." [1, 212]

В своєму переконанні, що культура Візантії стала одним з найважливіших джерел блискучого західноєвропейського Відродження І.Огієнко не є поодиноким: "Історичний парадокс: демонтаж православної Східної Римської імперії сприяв культурному зростанню католицького Заходу взагалі і "Священної Римської імперії" германської нації, зокрема. Європейський Ренесанс XIII-XV ст. немало зобов'язаний багато разів спалюваному візантизму [9, 12].

Якщо думка Ф.Конечни про загибель вищого типу цивілізації від синтезування її з цивілізацією нижчого типу є надто прозорою алюзією польського культуролога на те, що під "вищою цивілізацією" слід розуміти світ західноєвропейської культури, то для Огієнка, поза всяким сумнівом, цією "вищою цивілізацією" є православно-візантійська культура. Католик переймається проблемою як уберегти "вищу" європейську культуру від "нецивілізованого" Сходу, а православний звинувачує Захід в послабленні сили Константинополя і привласненні собі його культурних надбань. Тут кожний з них говорить не стільки від власного імені, як від імені тих цивілізацій, які вони представляють.

Чисельні приклади взаємодії цивілізацій в сучасному світі відкрили дещо несподівану закономірність, згідно з якою вплив високорозвиненої матеріальної цивілізації на менш розвинуті в технічному відношенні народи призводить, як правило, не до культурного прогресу останніх, а до руйнації духовних основ їхнього існування. Можливо розуміючи небезпеку руйнівного впливу західноєвропейської матеріальної культури на духовність менш розвиненого в матеріальному відношенні українського народу, митрополит Іларіон з особливою пристрасністю наполягає на відродженні українського православ'я: "...Православна Віра – це

корінь України. Як би він усох, то всохла б і вся Україна!" [8, 38]. Таким чином, не матеріальні чинники існування цивілізації, але різниця духу визначає відмінності між культурами різних народів.

Слід також звернути увагу на важливий в методологічному відношенні момент. Для митрополита Іларіона не є важливою проблема обмеженості в часі існування цивілізацій, як це характерно, наприклад, для культурологічної концепції О.Шпенглера, котрий визначав вік існування великих культур в середньому 1000–1100 років. Відтак, за такою схемою виходило, що західноєвропейська культура наближається до свого фіналу, оскільки практично повністю вичерпала "відмірену" їй в "прафеномені" енергію культуротворення. Український вчений так питання взагалі не ставить. Проблема "кінця" культурного організму у нього не відокремлюється від християнського вчення про кінцеву мету людства, як досягнення Царства Божого. Оскільки істинним втіленням божественної ідеї для нього є розвиток візантійської культури через посередництво константинопольської церкви, то вік цієї культури, напевно, співпадає з віком християнізації людства – переродження його в найвищу досконалість за зразком Ісуса Христа. В зв'язку з цим, трагедія Константинополя, що трапилася 29 травня 1453 року, не є в розумінні митрополита Іларіона свідченням остаточної загибелі візантійської культури. Звернімо увагу: на цей час візантійська імперія з часу заснування Константинополя проіснувала понад 1000 років, що за уявленнями О.Шпенглера цілком достатньо для того, щоб її творча енергія була повністю вичерпана і її культура увійшла в смугу свого "присмерку".

До речі, російський філософ В.Розанов вбачав кволість культурного життя Росії саме в тому, що вона підпала під політичний і культурний вплив "конаючої" (за висловом самого І.Орієнка) Візантії: "Розкладаючись, вмираючи, Візантія нашептала Росії усі свої передсмертні ярості і стогони й заповідала міцно їх зберігати Росії. ...Дитя-Росія набула вигляду зморщеного старця." [10, 330] Проте митрополит Іларіон, дотримується діаметрально протилежної точки зору і жодною мірою не сумнівається, так би мовити, в "культурній молодості" Візантії, оскільки загинула вона не "своєю смертю", а внаслідок підступних дій і намірів Риму та військової експансії з боку мусульман. З погляду українського богослова, Візантія загинула, але передала у спадщину своїм спадкоємцям якраз найкраще, що у неї було – православну віру. Православна Візантія для нього означає значно більше, ніж один з варіантів християнської віри, адже вона – "колиска християнства й невичерпне джерело культури" [7, 15].

Тобто, православ'я по суті і є християнство, а християнство – "невичерпне джерело культури", тому що вчення Ісуса Христа є безсмертним. За такою логікою ніякої мови про об'єднання православної і католицької церков на підставі компромісу, так само як і про взаємодію розбудованих на їх підставі культур й бути не може: припускається лише "прозріння" католиків, які мають усвідомити своє упереджене ставлення до візантійської віри і повернутися за взірцем блудного сина до канонічного християнства – православ'я. Оскільки така трансформація католиків є абсолютно неможливою і навряд чи цього не розуміє митрополит Іларіон, – більше того, саме тому, що він надто добре розуміє неймовірність прийняття своїх вимог опонентами

“по цеху”, – то залишається вбачати в цих вимогах не що інше, як прагнення посилити “імунітет” східно-православної культури шляхом більш повного відмежування її від західно-католицької. Тобто, інакше кажучи, розвести ці два світи на таку безпечну екзистенційну відстань, щоб бодай випадково світ чужий, альтернативний не вразив рідний культурний організм небажаними ідеями чи теоріями. І навіть те, що до своєї еміграції за кордон, де він став ревним апологетом православної віри, І.Огієнко був більш прихильний до західної культури, не міняє суті його поглядів на природу міжцивілізаційних процесів, передусім на картину боротьби між греко-православною і римо-католицькою цивілізаціями.

Культурний ізоляціонізм – добре перевірений історією засіб захисту проти небажаних чужорідних впливів і митрополит Іларіон з великою майстерністю цей засіб використовує, принаймні по відношенню до західноєвропейської культури, не завжди помічаючи, що на цьому шляху можна відкинути не лише зайве, шкідливе, небезпечне, але й те, що вкрай необхідно для власного прогресу.

Джерела та література

1. Аверинцев С.С. Византия и Русь: два типа духовности // Новый мир. – 1988. – №7. – С.210-220.
2. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. – М.: “Наука”, 1977. – 704 с.
3. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – М.: Книга, 1991. – 574 с.
4. Митрополит Іларіон. Візантійська культура й Україна // Віра й культура. 1953. – №2. – С.3-10.
5. Митрополит Іларіон. Візантійська культура й Україна.// Віра й культура. – 1954. – №3. – С.6-11.
6. Митрополит Іларіон. Візантійська культура // Віра й культура. – 1953. – №1. – С.9-26.
7. Митрополит Іларіон. Всесвітня трагедія // Наша культура. – 1953. – №10-11. – С.5-15.
8. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині. – Вінніпег.: Українське наукове богословське товариство. – 1956. – 167 с.
9. Рассел Бертран. Мудрость Запада. – М.: Республика, 1998. – 479 с.
10. Розанов. В.В Религия и культура. Т.1. – М.: Правда, 1990. – 638 с.
11. Философия культуры / под ред. М.С. Кагана, Ю.В.Перова и др. – СПб.: Лань, 1998. – 448 с.

Annotation

The author of the article concentrates his attention on those works of Ivan Ohienko (Metropolitan Ilarion), a well-known Ukrainian scholar, which concern the role of Byzantine culture in the history of the Ukrainian Orthodox Church. It is pointed out that he did not agree with those researchers who spoke of the negative influence of Byzantium on the development of the East Slavs. He subjected their views to severe criticism and stated that Byzantine culture should be treated as a basis of the Ukrainian Orthodoxy, the source of the original Ukrainian culture. Constantinople was destroyed in 1453, but its spirit still influences the consciousness of the Ukrainian people. This is the viewpoint of Ivan Ohienko concerning the Byzantine Orthodoxy.

А.Гоменюк, А.Черепашук

ДОХРИСТИЯНСЬКІ ВІРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

В сучасних умовах піднесення боротьби за людську гідність та розбудови незалежної національної держави українського народу

всезагального характеру набуває потяг до історичного самоусвідомлення, глибокого об'єктивного вивчення минулого.

Дедалі актуальнішим стає зв'язок історії і сучасності нашого народу з його найдавнішим світоглядом, релігійними віруваннями. Як наголошував митрополит Іларіон: "Знати дохристиянські вірування українського народу дуже важливо, бо тільки знаючи їх, ми можемо належно зрозуміти теперішню духовну культуру цього народу й правдиво оцінити силу пізнішої Християнізації серед нього" [1; 8]. І далі: "... Сучасної духовної культури українського народу належно й глибоко ніхто не зрозуміє, коли він не знає його вірувань дохристиянських" [1; 8-9].

Глибоке вивчення минулого нашого народу допоможе краще пізнати сучасне і визначити правильні шляхи руху вперед, а дослідження релігійного процесу в Україні дасть нам можливість краще зрозуміти і розвиток людського суспільства на всіх українських землях, і розвиток світогляду українського народу, його етичну і естетичну свідомість, його минуле.

Природні, історичні, економічні та культурні умови буття певного етносу чи країни спричиняють специфіку релігійного процесу на теренах проживання кожного народу, певних географічних регіонів.

Історія релігійних вірувань в Україні також має свої особливості, а відтак вона постає окремою сторінкою у світовій історії.

Так, наприклад, дослідники виділяють три історичні типи уявлень слов'ян першого тисячоліття нашої ери про надприродне: "чуттєво-надчуттєвий", демоністичний і теїстичний. До першого типу відносяться найдавніші вірування, що склалися ще в епоху ранньородового суспільства й відомі у формах тотемізму, фетишизму, магії. Для них характерними були уявлення про зрощеність надприродного з тілесним, зооморфність, здатність впорядковувати, гармонізувати дійсність.

Наступний за цим тип вірувань в надприродне – демоністичний, який полягав у вірі в духів. Ці вірування були уявленнями про існування безтілесних надприродних істот – духів, які мають досить широку сферу впливу на довкілля, можуть переселятися з річ в річ або в людину і виявляють деякі ознаки творчості. Ці вірування були найважливішою і найпоширенішою формою освоєння світу і усвідомлення себе в ньому. Пережитки цього типу знайшли своє відображення пізніше і в офіційному християнстві.

Третій тип – теїстичний, пов'язаний з вірою в богів. Для цього типу характерним було уявлення про надприродне як могутню, всевладну істоту – Бога. При цьому богів було надзвичайно багато, відомості свідчать про слов'ян як про многобожників.

Так, увесь київський пантеон за літописними і літературними джерелами можна подати у такому вигляді:

- 1) Дажбог, Перун, Хорс, Стрибог, Мокша ("Повість минулих літ");
- 2) Волос, Лада, Купала, Коляда (Густинський літопис);
- 3) Сварог і Сварожич (Іпатіївський літопис);
- 4) Берегиня, Плуг;
- 5) Див, Тур ("Слово о полку Ігоревім");
- 6) Дана, Леля, Полель, Ярило, Місяць, Зоря та інші (давньоруська література).

Можливо, спершу слов'яни головним богом вважали Сварога – Бога неба, небесного вогню. Сварога вважали основою всього, прабогом, владикою світу. Він є богом Сонця й вогню, від нього пішли інші боги – Сварожичі. Наприклад, Дажбог – бог Сонця, був його сином. За Л. Силенком, Дажбог – це свідомість світу, це дія, яка творить у людині бажання жити, бачити себе у своїх діях, вчитися, працювати, самоутверджуватися, самовизначатися, зрештою, вмерти, боронячи життя і незалежність свого племені. Дажбог – це життєтворяще Світло, Святий Дух, Воля, це – Людина у свідомості Світу, і свідомість світу в людині. Вчений пише: “У Світі діє Дажбожа сила – вічна незнищима енергія (першооснова несвідомого і свідомого буття). Дажбог – Світло і дія Світла. Немає світла – немає життя. Людина прийшла з Світла і любить Світло, йде до Світла, несвідомо і свідомо себе вдосконалюючи” [2; 341-342].

У другій половині першого тисячоліття н.е. дедалі більше заступав Сварога Перун, володар блискавок і грому, покровитель воїнів. Праукраїнці вірили, що коли Перун вперше після зими виїжджає на Небо, то своїм першим громом воскрешає землю. Цей перший грім дає силу не тільки землі, а й людям. Перун посилає блискавки, які проганяють злих демонів і випускають на волю Світло.

Існує твердження, що Перун був головним богом тільки київських князів Рюриковичів-Ігоревичів та їх військ, а купецтво та селянство мали своїх богів, тому й не боронили Перуна, коли його скидали в Дніпро. Але ця версія має вразливі місця, оскільки є багато свідчень про те, що Перун був головним богом для всіх. Саме слово “Перун” поширене по всій Україні, а це свідчить, що він був богом всенародним. Та й літопис згадує, що народ плакав, коли тягли Перуна в Дніпро.

У Володимирському пантеоні не менше Перуна вшановували Стрибога. У “Слові о полку Ігоревім” Стрибог згадується як Бог – родоначальник усіх вітрів, покровитель погоди. Серед дослідників були спроби трактувати Стрибога як бога-нищителя, бога війни. Деякі вчені шукали у назві цього бога чеський слід, іранські корені. Відомі й намагання взагалі викреслити його з переліку давньоукраїнських богів, видаючи це слово за назву якогось племені. Цілісної історії Стрибога не встановлено.

Важливе місце в пантеоні богів займав Хорс. Окремі давні дослідники вважали, що це бог Сонця і тепла. Проте таке його трактування зустрічає заперечення в багатьох сучасних учених, які вважають його Богом-Місяцем. Схоже, сучасні дослідники мають рацію, адже серед амулетів-оберегів відомо багато так званих “лунниць”, які символізували саме нічне світило.

Одним із богів пантеону був бог Сімаргл (або в інших писемних джерелах Семургл). Про нього дійшло досить мало відомостей, з наявної інформації дослідники трактують образ Сімаргла як охоронця зерна і посівів. Цей бог виступає як покровитель землеробства.

Єдиною представницею жіночої статі, яка одна потрапила в пантеон князя Володимира, була Мокоша. Дослідники твердять, що східні слов'яни вважали Мокошу сестрою Сонця, богинею дощу.

Образ Мокоші був поширений серед багатьох слов'янських народів і пов'язувався передусім з культами води, плодючості худоби і

родючості землі. Виступаючи богинею плідності, вона опікувалася також вагітними жінками, допомагала у пологах тощо. У першому тисячолітті н.е., коли в суспільстві дедалі більшої ваги набували соціальні чинники, виразно простежується тенденція до перетворення Мокоші на богиню-берегиню окремої сім'ї, будинку, сімейного вогнища і достатку. Невипадково образ Мокоші часто пов'язується з вівчарством і прядінням. Можна зробити висновок, що вона перейняла дуже багато рис від різного роду божеств і духів епохи неоліту, коли прядіння і ткацтво мали яскраво виражений сакральний характер. В уявленнях праукраїнців Мокоша пряла нитку людської долі, визначала майбутнє сім'ї. Пізніше у християнстві Мокошу замінила Параскева-П'ятниця.

Не знайшлося місця в пантеоні кільком іншим відомим богам. Так, наприклад, на думку деяких дослідників, Творцем Всесвіту, Богом над богами українці вважали Рода. Він дарує життя людям, звірям, птахам, посилає дощ на посіви, дає людям долю. Цей бог найдовше зберігся в пам'яті людей (аж до XIX століття). Він єднав померлих предків, живих нащадків і майбутні покоління.

Деякі дослідники вважають, що з часом Род перетворився на хатнього Домовика, який, за повір'ям, живе біля домашнього вогнища і є його охоронцем.

Крім Рода не потрапив до складу "вибраних" також Велес (чи Волос) (за Початковим літописом – "Скотний бог"). Велес, за легендами, був опікуном усього тваринного світу. Він поріднив людину і тварину, привчив давніх українців не вбивати, а пасти тварин, запрягати їх в плуга та воза, брати від них молоко, шкури тощо. Це якраз свідчить про віру в надприродну спорідненість людей з тваринами, що було характерним для слов'ян.

Часто Велес зображався із сопілкою в руках (сопілка миру). За легендою, коли між полянами і древлянами зчинилася кривава Січ "за межу", яку не міг зупинити навіть своїми блискавками Перун, з'явився Велес і загравав на сопілці. Гра була такою чарівною, що воїни обох сторін опустили мечі і побраталися. Наведена легенда дає підстави вважати, що поряд з чисто практичними функціями Велес ніс досить глибоке смислове навантаження. Він символізував мудрість життя, його гармонію, світлу сторону. Його святилище містилося в торговій частині столиці Русі – на Подолі, на березі річки Глибочиця, що впадала в Почайну.

Не були включені до пантеону також Лада, богиня гармонії в природі, любові в шлюбі, мати-годувальниця Світу.

Лада, в уявленнях слов'ян – мати близнят: Лелі (Дани), втіленої води, і Полеля, втіленого світла. Богиня-мати, яка народила основні витoki Світобудови і астрального культу – вогонь і воду, була і початком Всесвіту. Вона несла в собі першопричини буття.

Серед інших богів історичні пам'ятки згадують і бога Купало (Купайло). Його вважали богом літнього Сонця, плодючості, радості, згоди та любові. Представлений він і жіночою постаттю – Купала. Густинський літопис XVII ст. подає Купала богом достатку та врожаю, а архімандрит Інокентій Гізель у "Синописі" 1674 р. стверджує, що це бог земних плодів, якому приносять жертви на початку жнив. З

прийняттям християнства свято Купала злилося із святом Івана Хрестителя і стало Івана Купала.

Давні пам'ятки згадують і бога Тура, але що це за бог – невідомо. Іноді його ототожнюють з сонячними богами. Слово "тур" з давніх-давен існує як епітет хоробрості. У Львівському Номоканові XVII ст. серед поганських ігрищ згадані тури. Згідно з деякими дослідженнями, в Галичині (Подністров'ї) на свята Тура чи Туриці на честь бога Тура по селах водили бичків, яких називали турами. Саме слово "тур" активно використовувалось в народних приказках.

Таким чином, можна зробити висновок, що багатий пантеон Богів українського язичництва свідчить про розвинуту багатовекторність, яка формувалась протягом кількох століть.

Для слов'янина-язичника кожний прояв божественної сили мав бути названий словом: грім, блискавка – Перуном, літнє сонце – Дажбогом і т. ін.

Релігійні та світоглядні уявлення населення Русі були пов'язані з одушевленням і одухотворенням природи, з наданням їй антропоморфних рис і властивостей. Люди відчували себе інтегральною частиною навколишнього середовища, складовою кругообігу природних явищ, які символізували взаємовідносини людини з внутрішнім і зовнішнім Всесвітом. Як бачимо, в давніх українців з небом були пов'язані уявлення про життєвий шлях людини, визначальне місце в якому надавалось морально-етичній наповненості людського буття.

Можна дійти висновку, що в Київській Русі існував астральний культ давньоукраїнських богів, система яких втілювала глибинний взаємозв'язок з космосом. У цьому зв'язку головна роль належала морально-етичній визначеності, особистості. Людині надається можливість силою своєї свідомості, поряд з богом, впорядковувати існуючий стан матерії і духу. Через самотійність окремого індивіда розкривається всезагальна сила божества.

Наведені матеріали цілком вписують релігію Київської Русі кінця першого тисячоліття н.е. до політеїзму (багатобожжя) – найбільш усталеної, майже повсюдної форми релігійно-міфологічних систем, що відповідала структурі давніх держав. Хоча поступово в усіх політеїстичних релігіях виокремлювалася фігура головного, верховного божества, який "розгортається" в суспільстві через численних богів і духів природних і неприродних істот. Отже, "потреба" Київської Русі в монотеїстичній релігії могла знайти своє "задоволення" в реалізації потенційних можливостей, наявних в дохристиянській духовній культурі українського народу.

Потрібно також відмітити наявність спадкоємності в світсько-гуманістичному напрямі світоглядної думки Київської Русі і традицій народно-язичницької культури. Слід відзначити, що багато спільних рис є в дохристиянському світобаченні наших предків і найновіших поглядах на проблеми Людини і Світу.

Необхідно також наголосити, що спостерігається неперервна спадкова еволюція найдавніших уявлень та вірувань населення України з найдавніших часів до прийняття християнства в Київській Русі.

Джерела та література:

1. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1992.
2. Святе вчення Пророка і Учителя Лева Силенка. – К., 1995.

Н.І.Недзельська

СТАВЛЕННЯ ДО ШЛЮБУ В РЕЛІГІЯХ АВРАМІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Не зважаючи на спільне коріння, авраамістичні релігії (іудаїзм, християнство, іслам) до шлюбу ставляться по-різному. Це пояснюється багатьма чинниками: традиціями, історією того чи іншого народу тощо. Іудаїзм приділяє шлюбу виключну увагу. "Значення сім'ї в єврейському житті дуже важливе, оскільки вона є з'єднувальним ланцюжком між турботою про чистоту раси і дотримання релігійних формул" [14; 47,48]. Шлюб, перш за все, засіб продовження роду, однак, шлюб має і самостійну цінність, він забезпечує емоційну та духовну повноцінність людини через підтримку і товариство подружжя. Біблія говорить: "Недобре бути чоловікові одному" [Бут 2:18]. І він має стати однією плоттю з жінкою. В шлюбі є можливість відчувати фізичну повноту життя в формі сексуального виразу. Безшлюбність не веде до особливої святості в іудаїзмі. Навпаки, шлюб розглядається як ідеал, а сексуальні відносини як найбільш сокровений і радісний спосіб поглибити спілкування між людьми. Ще до того як Всевишній сказав: "Плодіться й розмножуйтесь", він сотворив жінку для чоловіка. Так були висунуті на перший план у шлюбі взаємна підтримка, любов, добра воля. Іудейські мудреці підкреслюють, що Всевишній з нетерпінням чекає, коли чоловік візьме собі жінку [Кидишин, 29Б]. "Людина, що відмовляється від шлюбу, позбавлена благословення, святості, миру й спокою" [Йевамот, 62Б]. "Той, хто відмовляється від шлюбу, перебуває в постійному гріху" [Псалми 113А]. На думку авторів Талмуда, той, у кого нема жінки, ще не може вважатись повноцінною людиною. "Чоловік не повинен бути без жінки, а жінка без мужа, і обидва вони без Бога" – сказано в Мідраше [Брейшит раба, 8:9].

Ортодоксальний іудаїзм допускає секс лише в шлюбі, а метою шлюбу є народження дітей. Слово "шлюб" на івриті звучить як "кідушин" (посвячення), виражаючи тим його священність. Шлюб не просто один з видів священних відносин, це і є священні відносини. В іудаїзмі обряд (нісуїн) має бути здійснений обов'язково в присутності міньяна – 10 чоловіків старших 13 років. Зв'язок між євреєм (єврейкою) та не євреєм (не єврейкою) не визнається шлюбом, навіть якщо він скріплений офіційно громадянським шлюбом тієї чи іншої країни. Людина, що перебуває в такому шлюбі вважається неодруженою. Статус дитини народженої від подібного зв'язку залежить від національності матері.

Тора забороняє одружуватись не тільки на кровних родичках – матері, дочці, сестрі, внучці, тітці, як з боку матері так і з боку батька, але й на колишній дружині чи вдові сина, батька, дядька, брата, окрім, коли брат вмер бездітним. Від левіратного шлюбу звільнюється жінка

особливим обрядом – "халіца". До заборонених категорій належать також кровні родички дружини, тобто мати, дочка від попереднього шлюбу, сестра, але можна одружитись з сестрою покійної дружини. Заборонено вступати в шлюб з жінкою, що не отримала законного розлучення – "гет" [9; 256].

Іудаїзм негативно ставиться до міжрелігійних шлюбів. Релігія вимагає не змішуватись з іншими народами, такий шлюб називається "шлюб назовні", вихід з віри, бо саме доля віри в такому шлюбі під загрозою, адже вираз віри відбувається через побут, домашній уклад. Віра зберігається, якщо діти виховуються в єврейській сім'ї. В наш час через шлюб із іудаїзму йде більше чоловіків, ніж жінок [21; 191]. Ортодоксальний іудаїзм вважає, що не може бути справжньої сім'ї з не єврейкою, бо чоловік не зможе виконувати закони, дитину теж важко виховати відразу в двох релігіях. Якщо жінка-не єврейка не переходить в іудаїзм, то шлюб не може відбутись в синагозі. Актом 1949 р. в Ізраїлі дозволяється реєстрація шлюбу, укладеного двома людьми, що сповідують іудаїзм. Жоден равин не може бути присутнім на міжрелігійному шлюбі в якості офіційної особи. В США така участь заборонена ортодоксальними, консервативними і реконструкціоністськими равинами і схвалюється лише реформістами. В міжнаціональних шлюбах вони бачать загрозу іудаїзму. Британські реформісти дозволили дітям, народженим не єврейками, але якщо батько єврей, відвідувати релігійну школу при синагозі, в подальшому щоб стали вони іудеями, прийнявши віру. У Великобританії сьогодні більше 70% шлюбів укладаються між євреями і не євреями. Але якщо ортодоксальний іудаїзм виключає такого єврея зі своєї общини, то прогресивний залучає в своє середовище і партнера для того, щоб він почав розуміти ті цінності, на яких виріс чоловік чи жінка [10; 5].

У християнстві проблема шлюбу мало досліджена, адже отці церкви, богослови не мали власного досвіду одруження, майже всі були ченцями. До IV ст. склалася ситуація, коли одруження автоматично робило чоловіка не придатним до зайняття найвищих церковних посад, а також така людина не набувала святості. Серед мирських людей, якщо були святі чоловіки та жінки, то про приватне життя їх нічого не розповідають джерела. У християнстві подружжя й родина є своєрідними людськими дійсностями, які набирають більшої щоденної насиченості й важливості, як з погляду продовження роду людського, так і в пошуках здійснювання людського буття, означеного статевою двоїстістю. Функції подружжя й родини зазнали протягом століть історичних та суспільних впливів. Християни вважають, що таїнство шлюбу установлене Ісусом Христом. Прикладом цього є шлюб Христа і Церкви. Християнська концепція шлюбу склалась під впливом доктрини гріха, що одвіку тяжіє над стосунками чоловіка та жінки. Оскільки офіційна доктрина Церкви в цій галузі формувалась протягом століть, почавши від доіндустріальних часів, у лоні традиційного суспільства, обов'язково слід згадати вплив на родину соціально-культурних змін. Емансипація жінок Риму в пізній античний період, їх захоплення сексуальними насолодами, розбещеність суспільства, розпуста та сексуальне збочення, що панували в пізньому Римі, викликали осуд християн. "Строгі морально-етичні принципи, висунуті християнством, не були святенницьким винаходом євнухів та старих

дів. Вони були природною захисною реакцією суспільства того часу на надмірне захоплення сексуальними задоволеннями, статеву розпущеність, і збоченість, що процвітали в Римській імперії. Повсюдне поширення фалічних культів та містерій споконвічно спрямованих на освячення статі і статевої відносин, призвело в цей період до своєї протилежності – вульгарного торжества плотських насолод" [3; 65]. Проповідь аскетизму в ранньому християнстві пояснюється також очікуванням скорого приходу месії, потребою відчувати себе вільним для служіння Богу та скорої участі у тяжких випробуваннях неминучої фінальної драми. Християнством заперечувалася тілесність як ознака смертності, нікчемності, слабкості людини. Любов статева замінюється любов'ю людини до людини; адже перед лицем вічності тимчасовість не має значення.

Проповідь любові людини до людини взагалі відсувала на другий план любов до конкретної людини, як представника протилежної статі; любити слід вже тільки тому, що це людина, християнин, або навіть ворог. Яка ж ще може бути любов над цією любов'ю? Звідси шлюб стає непотрібним інститутом, статева любов нічого не може дати любові, більше того, вона робить людей нерівними, обмежує їх певним колом людей – чоловік любить лише свою власну жінку – замикається коло, обмежена любов, любов низького ґатунку. У Новому Заповіті любов між чоловіком і жінкою, любов між людьми позначається одним терміном – агапе. Місця для плотської любові в такій інтерпретації не залишається.

Для раннього християнства властива проповідь самотництва, умиртвіння плоті. З церковних амвонів звучали проповіді про бажану для Бога безшлюбність людей, шлюб оголошувався сатанинським насланням, повноцінними людьми вважались лише ченці та самотники. Аскетизм, проповіді безшлюбності, відходу від світу цього були оголошені найкращим служінням Богу, найкращим наслідуванням життя Ісуса Христа. Для підтвердження власних закликів до безшлюбності церковники звертались до авторитету апостола Павла, котрий в Першому посланні до коринф'ян негативно ставиться до шлюбу. Царство Боже в ранньому християнстві – це результат месіанських перетворень на землі, в цьому світі, а лише пізніше перенесене в потойбіччя. Ранні християни були переконані, що страшний суд відбудеться за їх життя, найближчим часом, час короткий залишився людству, а звідси проповідь не одружуватись, бо діти заважатимуть на страшому суді.

Шлюб все ж визнають отці церкви як союз чоловіка та жінки, благословенний Богом, необхідний для збереження і розселення по світу роду людського, але, як підкреслює Тертуліан, цей шлюб має бути єдиним, адже Бог дав Адаму лише одну жінку – Єву. Однак, патріархи мали декілька жінок та наложниць, але це, на думку Тертуліана, було відходом від вимог Господа до приходу Ісуса Христа. Виходити заміж і одружуватись слід, якщо можливо, з одновірцями [1 Кор. 7: 39,12–16].

Папа Лев XII пояснював заборону одружуватись священикам так: "Обов'язок подружжя бути в одній плоті. Для подружжя необхідно бути пов'язаними нитями горя і радості. Тому легко зрозуміти, чому люди, які бажають посвятити себе служінню Господу, відносяться до статусу

безшлюбності як до звільнення, щоби бути повністю зайнятим Богом і присвятити себе добрим справам" [23; 181]. В наш час католики пояснюють, що безшлюбність виросла з глибокої поваги до шлюбу, а священники і ченці неодружені, бо секс вимагає від подружжя найповнішої віддачі [23; 180–181]. Краще за шлюб є безшлюбність, адже в потойбіччі, в раю і в день воскресіння все одно не поєднуються шлюбні пари, а видом і святістю стануть подібними до ангелів [Матф. 22:30]. Тертуліан закликає, щоб плотська хтивість відступила перед любов'ю Божою, тож слід утриматись від шлюбу. Відмовляючись від шлюбу дівчина стає божою нареченою, вибирає благу участь, віддає Богові свою красу, невинність, відмовившись від заміжжя на землі, вона вже причислена до Ангелів [27; 336]. Небесні милості важливіші земних багатств. Якщо хтось одружується, то мають отримати згоду єпископа, щоб шлюб був в Господі, а не похоті [22; 142]. В Одкровенні Іоанна Богослова, вказано, що в рай ввійдуть лише ті, що не осквернялись із жінками.

Якщо в ранньому середньовіччі наголошувалось на безшлюбності, то пізніше ставлення до шлюбу пом'якшилось. Тридентський Собор залишив безшлюбність лише для ченців та священників. Шлюбні закони дані від Бога, що створив Адама і Єву і тим самим вказав шлях до щасливого шлюбного союзу. Авраам і Сара є теж прикладом вдалого шлюбу. Були жінки і в царя Давида. Однак, в рішеннях Тридентського собору зазначалось, що якщо хтось наслідиться стверджувати, що варто надати перевагу шлюбному ложу перед станом безшлюбним, дівством і буде заперечувати, що саме безшлюбне життя є священним, хай буде навіки відлученим від церкви.

Церковна концепція шлюбу мала на меті "приборкання" плоті та продовження роду людського. Шлюб допускався лише, як поступка людській слабості: краще одружитись, ніж згорати від бажань. Репродуктивна установка була загальноприйнятою в реальному житті [1; 49]. Церква виходила зі слабості тіла і інтелекту жінки [1; 51]. З 1000 року виникають єретичні релігійні рухи, що категорично заперечують шлюб [19; 55–61]. Перенаселеність плюс бажання мати незалежних від жінок чоловіків – причина церковної політики в цьому питанні. В цілому, християнство завжди соромилось шлюбу, інтимного життя, любові, вважаючи це не лише християнськими явищами, адже вони властиві і язичникам і більше того, у багатьох з них це возведено в ранг культу.

Релігійна і народна оцінка шлюбу не співпадає, так само як і судження чоловіків та жінок про необхідність шлюбу. Низька оцінка "старої діви", що стала нажаль дуже популярною, без сумніву, йде від жінок. Цнотливість принижує жінку як істоту пасивну. Жінка з презирством ставиться до дівочості та цнотливості. Це стан малоцінний. Правда, жінка здатна надати певне значення і цнотливості, але лише з точки зору товару, що має в очах чоловіка величезну цінність. Звідси преклоніння молодих дівчат перед жінками, що недавно вийшли заміж, захоплення ними.

Тертуліан (160–220) проголосив з викликом як крайність: "Шлюб заснований на тому ж акті, що і блуд" [5; 110]. Тертуліан писав у трактаті "До дружини", що вдова має відмовитись від другого шлюбу. "Я пропоную тобі по можливості не брати нового шлюбу" [27]. Ієронім

(331–420), котрий в юності досита вкусив жіночої прихильності, а в більш зрілому віці жив самотником, вимагав: "Візьми в руку свою сокиру і зрубай біля самого коріння дерево шлюбу" [5; 110]. Аскетизм теж може бути насолодою. Сам по собі аскетизм не моральний, ні аморальний, все залежить від цінностей і мети.

Християнство негативно ставиться до шлюбів з іновірцями. Збереглись окремі постанови церковних соборів, що регулювали сімейно-шлюбне життя хрестоносців. Собор в Наблусі 1120 р. постановив, що франкський рицар, який взяв у дім сарацинку, підлягав оскотченню, а його сожительці відрізали ніс. Жінка-християнка, що вступила в плотський зв'язок з арабом, розглядалась як пропаша, розпутниця ("тоесча"). Якщо ж християнка зазнавала насилля збоку сарацина, то його належало оскотити [13; 73]. Не зважаючи на прагнення церкви обмежити можливість змішаних шлюбів, такі шлюби були досить частими явищами в житті хрестоносців. Церква інспірувала неприйняття ісламу, реальне життя розходилося з церковними нормами. [13; 74]. Великий відтік на Схід рицарської молоді вплинув на демографічну ситуацію на Заході, сприяв зростанню ролі жінки в суспільстві, її статусу, змінилось відношення до неї, змінились деякі звички.

Шлюб у православ'ї розглядають як поступку плоті, домінує, як ідеал, чернече життя. Одруження допускають як гріх, хоч і необхідний для розмноження роду людського. Православ'я і досі схвально ставиться до відмови від шлюбних відносин відразу після весілля [20; 52], або після народження 2-3 дітей. Утримання – ідеал [20; 53], шлюб і подружнє життя допускається лише для дітонародження, а все інше – блуд. Союз чоловіка і жінки, на думку православних богословів, нагадує материнство: виховання один в одному кращих рис, взаємодосконалення, натхнення на творчість, релігійну діяльність, працю. Однак з'являються і інші тлумачення шлюбу. Серед них, наприклад, С.Троїцький у роботі "Християнська філософія шлюбу" пропонує дещо оновлений погляд на проблему. Соціальна концепція, прийнята РПЦ, прагне йти в ногу з часом, врахувати зміни, що відбулись у суспільстві за період панування атеїстів.

У наш час католицька концепція сім'ї та шлюбу в багатьох положеннях виходить із циркулярного листа, надрукованого ще в період понтифікату папи Лева XIII в 1880 р., рішень II Ватиканського Собору. Оголошуючи шлюб "божественною настановою", католицизм підпорядковує його повністю божественним законам, котрі не підвладні людині. Від волі людини залежить вступати в шлюб, але збереження шлюбу не залежить від волі людини, а смисл подружжя зводиться до двох взаємопов'язаних понять:

у вузькому значенні – до відтворення нових поколінь,

у більш широкому значенні – до удосконалення християнина, як людини взагалі і суспільства взагалі.

"Шлюб є інститут любові, а не лише "плодовитости" [7; 297]. Целебат не тотожний дівству, це лише утримання від шлюбу [7; 314]. "Об'єктивно шлюб перш за все має служити існуванню, потім "співжиттю" чоловіка та дружини і, на кінець, правильному спрямуванню "бажання" [7; 132].

У пастирській конституції "Про церкву в сучасному світі" католицька церква визнала подружню любов важливою та самостійною метою шлюбу. Змінилося ставлення до змішаних шлюбів між католиками та не католиками. Відтепер, католику, що взяв шлюб у некатолицького священика, не загрожує відлучення від церкви. Ставлення до міжконфесійних шлюбів у християн в цілому негативне, однак екуменічний рух в останні роки робить їх більш терпимими.

Протестанський погляд на шлюб близький до католицизму. Адвентисти наголошують, що сім'я – це божественне установлення, що дійшло до нас з Едему і утверджене Христом як позитивний союз між чоловіком і жінкою для спільного життя і любові [16; 13]. "Шлюб є ключем, який може відімкнути двері до великого щастя [28; 11]. Свідки Єгови вважають, що Єгова заснував шлюб для того, щоб Адам міг привести до життя більше людських створінь і, таким чином, розповсюдити людський рід. Але шлюб включає ще щось більше [28; 11]. Вони проти одруження з представниками інших конфесій [28; 12], проти міжрелігійних шлюбів – одружуватись можна лише з одновірцем.

Сучасне християнство вважає нормою два шляхи для людини: християнське дівство та святе таїнство шлюбу, на користь якого на перший план виходять такі аргументи як, наприклад, те, що перше чудо своє Господь сотворив в Кані Галілейській під час весілля, тим самим благословивши шлюб [12; 15]. Безшлюбність багатьма протестантськими церквами визнається як норма з причин економічних, моральних тощо. Виправдання неодруженого стану вони шукають у Біблії [28; 13], [24; 17]. Неодружені мають переваги: більше часу для вивчення Слова Божого, збільшувати можуть час служіння [24; 18], більша мобільність – можуть здійснювати поїздки в інші країни [24; 19] тощо.

В цілому, мету, яку Бог передбачив у подружжі можна звести до наступного: спілкування між чоловіком та жінкою, тому що "недобре бути людиною одній", інтимні взаємовідносини між подружжям, розмноження, тобто народження дітей, створення домашньої церкви.

На відміну від християнства, в ісламі, як і юдаїзмі, шлюб – освячений обов'язок кожної людини. Безшлюбність – злочин перед суспільством і родичами [Коран 24:32]. "Правильною формою стосунків чоловіка і жінки, що перебувають у шлюбі, на погляд ісламу, є згода кожного з них із сімейними обов'язками та функціями, які покладаються на нього в ім'я створення міцної сім'ї і добробуту всіх її членів" [2; 26]. В ісламі шлюб вважається добром, праведністю і актом поклоніння Творцю. Іслам завжди виступав за створення чоловіком і жінкою сім'ї. Тільки суфізм в 9–11 ст. проголосив безшлюбність, однак пропаганда суфіями безшлюбності, релігійно-статевого аскетизму не відігравала важливої ролі в історії шлюбні-сімейних відносин в ісламі [4; 38].

В Корані, Сунні і заснованому на них шаріатському законодавстві так само, як і у іудеїв, до найменших деталей розроблено правила взаємовідношення між подружжям при укладанні шлюбу, розлученні, обов'язки батьків та дітей, майнові, спадкові відносини [4; 35]. Іслам дуже суворо ставиться до тих чоловіків і жінок, які відрікаються від життя в шлюбі. Навпаки, іслам наполягає на тому, щоб кожна молода людина несла громадянську відповідальність, як її батьки, коли

приходить її черга. Іслам не тільки не вважає чернецтво добродійством, але й засуджує його як очевидне нововведення, яке цілком суперечить природі людини, що закладена в неї Аллахом. Не схвалює різні грошові витрати і інші звичаї, які ускладнюють і перешкоджають вступу до шлюбу. Іслам всіляко прагне якомога більше полегшити і спростити процедуру шлюбу і максимально ускладнити перелюбство і розпусту. В ім'я цієї мети заборонено шлюб лише між особливо близькими родичами, дозволивши чоловікам женитись будь-коли та на кому завгодно з числа близьких і далеких родичів [2; 27].

Якщо іудаїзм вимагає строгого обмеження власним народом, замкнутості, для християн – немає ні елліна, ні іудея, всі рівні, то для мусульман – національні границі теж стерті, більше того, допускається шлюб із жінкою іншої віри. На відміну від іудаїзму і християнства, Мухамед дозволив одружуватись мусульманам з іновірками, бо рід ведеться по батьківській лінії, приналежність релігії теж. Жінка-мусульманка не повинна виходити за іновірця, тобто зберігся доісламський арабський патріархальний звичай племінної ендогамії – племя своїх жінок на сторону не віддає, але чоловіки можуть приводити чужинок, адже це призводить до зростання могутності племені за рахунок зростання кількості дітей. Прихід чужинок покращує біологічні основи племені, але етнічні, мовні, релігійні особливості зберігаються. Національність, приналежність до релігії, на відміну від прийнятого в іудаїзмі, визначається за батьком, а не за матір'ю. Іслам терпимо ставиться до шлюбу з іновіркою, якщо жінка приймає іслам. Це богоугодна справа і за це чоловік буде в раю [4; 40]. Віровідступник карається. В ісламі нема заборони на тілесні, чуттєві задоволення як і в іудаїзмі, теж важливим є заклик Аллаха розмножуватись, але приватне життя має бути строго закритим для сторонніх очей. Коран радить чим раніше видавати дочку заміж і прикладом є сам Мухамед, котрий одружився на Айші, коли тій було 9 років. Бажано видати дочку до першої менструації. Для юнаків в більшості мусульманських країн шлюб дозволено вступати з 15 років. Сучасна практика ісламських країн законодавчо закріпила 15–18 років. Іслам надає перевагу в сім'ї чоловікові, однак, жінка завжди розглядається як ключ до повноцінного життя чоловіка. Формулу шлюбу першою вимовляє наречена, а потім наречений, можуть зробити за них це батьки, довірені особи. Жінка – цінний товар, то ж при одруженні мусульманин має сплатити за неї викуп – махр, калім [Кор. 4:3]. Практикується умикання, обмінний шлюб, відробіток нареченої з метою зменшення розміру викупу (каліму), економії коштів. Іслам засуджує нерівні шлюби.

Існує три види шлюбу: постійний, тимчасовий, із невільницями. Шлюб укладається як угода в присутності двох свідків – мусульман, якщо шлюб із мусульманкою. Якщо шлюб із не мусульманкою, свідками можуть бути і не мусульмани.

На відміну від іудаїзму і християнства, допускається тимчасовий шлюб, тобто шлюб на певний термін [Коран 4:28]. Тимчасовий шлюб визнають шиїти, суніти не визнають, ще халіф Омар відмінив його [4; 50]. Часто такий шлюб дослідники розцінюють як легалізовану

проституцію. Однак, він має і дещо інше значення, у шиїтів цей шлюб зберігся до нашого часу і застосовується у таких випадках:

– тимчасовий шлюб часто укладають люди похилого віку, самотні, щоб допомагати один одному по господарству;

– у зв'язку з тим, що шаріат забороняє жінці перебувати в домі чужого чоловіка, то отримати хатню жіночу прислугу можна, уклавши з жінкою тимчасовий шлюбний договір, в який можна включити пункти про обмеження, наприклад, жінка повинна тільки готувати їжу, або прибирати, мити посуд тощо без фізичної близькості.

В арабських країнах переважає ортокузенний шлюб на дочці дядька зі сторони батька, тобто з кузиною, двоюрідною сестрою. Махр при такому шлюбі не йде в чужий рід, це практикувалось і в іудеїв [Чис. 36]. З точки зору ісламу нема потреби в затвердженні шлюбної угоди суддею, юристом-теологом і його фіксації в документі, укладання шлюбної угоди в ісламському суспільстві досить проста процедура. Для визнання шлюбу дійсним досить взаємної згоди повнолітніх чоловіка і жінки в присутності двох свідків. Головні умови полягають у тому, що ця процедура не повинна бути таємною, а її слід проводити відкрито і прилюдно в селі, кварталі чи махалі [2; 27].

Отже, якщо сучасне християнство вважає нормою два шляхи для людини: християнське дівство та святе таїнство шлюбу, іудаїзм та іслам бачать шлях реалізації людини виключно через шлюб.

Джерела та література:

1. Абрамсон М.Л. Семья в реальной жизни в системе ценностных ориентаций в южноитальянском обществе X – XIII веков // Женщина, брак, семья до начала нового времени: Демографические и социокультурные аспекты. – М.: Наука, 1993. – С.38–55.
2. Абу Аля Ал – Маудуді. Спосіб життя в ісламі. – Львів: Логос, 1995. – 26 с.
3. Бычков В.В. Эстетика поздней Античности. II-III века. – М.: Наука, 1981. – 325 с.
4. Вагабов М.В. Ислам и женщина. – М.: Мысль, 1968. – 231 с.
5. Вардиман Е. Женщина в древнем мире. – М.: Наука, 1990. – 335 с.
6. Віровчення Євангельських Християн-баптистів // Євангельська нива. – 1998. – №1. – С.14–23.
7. Войтила К. Любовь и ответственность. – М.: Круг, 1993. – 274 с.
8. Герасимов О.Г. На ближневосточных перекрёстках. М.: Наука, 1979. – 502 с.
9. Донин Х. Быть евреем. – Иерусалим: Шамир. – 1990. – 289 с.
10. Духовный А. Дверь нашего еврейского дома открыта // Еврейский обозреватель. – 2001. – №6. – С.5.
11. Сленський В. Відновлюючи втрачені цінності. Іудаїзм в контексті політичної історії України післявоєнного періоду // Політика і час. – 1991. – №16. – С. 68–74.
12. Кирилица. – 2000. – № 7. – С. 15.
13. Луцицкая С.И. Быт, нравы и сексуальная жизнь крестоносцев // Женщина, брак, семья до начала нового времени: Демографические и социокультурные аспекты. – М.: Наука, 1993. – С. 62-78.
14. Лэм Н. Окаймлённая лилиями. Еврейская трактовка проблемы пола и сущности брака. – Иерусалим: Швут Ами, 1992. – 78 с.
15. Мішле. Мишле Ж. Ведьма. Женщина / Вступительная ст., подгот. текста В.Сапова; пер. с фр. – М.: Республика, 1997. – 463 с.
16. Можно ли достичь мира в семье // Знамена времени. – 1999. – №3. – С.13-14.
17. Мухтасар // Минарет. – №33. – С.10-13.
18. Обер Ж. –М. Моральне богослов'я / Пер. з італ. – Львів: Стрім, 1997. – 293 с.

19. Опиц К. Женщина в зеркале позднесредневековой агиографии // Женщина, брак, семья до начала нового времени: Демографические и социокультурные аспекты. – М.: Наука, 1993. – С. 55-61.
20. Пестов Н.Е. Христианский брак. – М., 1996. – 52 с.
21. Пилкингтон С.М. Иудаизм: Пер. с англ. – М.: Фаир-Пресс, 2000. – 400 с.
22. Ранние отцы церкви. – Брюссель: Жизнь с Богом, 1988. – 734 с.
23. Самралл Л. 60 вещей, которые Бог говорит о сексе. – К.: Едем. – 1998. – 192 с.
24. Справжнє щастя – в служінні Єгови // Вартова Башта. – 1992. – 15 травня. – С.15–20.
25. Стать отцом. Означает ли это стать настоящим мужчиной? // Пробудитесь! – 2000. – 22 апреля. – С.13–15.
26. Стромбек Р., Стромбек Б. Христианская семья. – К., 1998. – 142 с.
27. Тертулиан. Избранные сочинения. – М.: Прогресс, 1994. – 448 с.
28. Чи шлюб – єдиний ключ до щастя? // Вартова Башта. – 1992. – 15 травня. – С.10–15.

Annotation

The subject of the research is relations between a man and a woman. Nowadays in the sphere of theology there are a lot of works devoted to this problem. The characteristic feature of Judaism and Islam is paying much attention to matrimonial relations. Christianity has no objection to celibacy and treats it as another right mode of life (besides matrimony).

А.М.Мердак

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІОГРАФІЮ ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ

Питання релігійної віри є досить актуальним у даний період розвитку українського суспільства. На сьогоднішній день спостерігається підвищений інтерес до релігії у різних вікових та соціальних групах, тому поняття віри є стержневим питанням у вивченні проблем, пов'язаних з духовним світом релігійної людини.

До вивчення цього питання звернулися приблизно в останній чверті XIX століття. Починаючи з цього періоду і до сьогодні можна знайти різноманітні спроби аналізу і оцінки поняття релігійної віри.

Так, питанню релігійної віри багато приділяють уваги служителі культу. Створюється цілий ряд спеціальних богословських робіт, котрі призначаються для духовних закладів, а також для розповсюдження та тлумачення релігійних істин. Основна тенденція цих робіт заключається у спробах надати привілейоване місце релігійній вірі, збільшити її значення в діяльності людини; намагання створити враження про віру як про якість, що притаманна людській душі; спроба констатувати віру, тільки як релігійну за своєю суттю, котра є вродженою. Сюди можна віднести роботи А.Введенського, Н.Бердяєва та ін. ^[1]

В період існування Радянського Союзу проблеми віри розглядалися в цілому ряді публікацій таких авторів як І.Іванов, П.Копнін, А.Козирьова, Д.Угринович ^[2] та ін. Основна увага в цих роботах приділяється поняттю віри взагалі, а релігійній вірі надаються досить неповні характеристики і не враховується її роль у суспільстві та в діяльності кожної окремої особистості. Треба також зауважити, що і питання існування так званих „двох” вір довго було дискусійним: чи існує, крім релігійної віри, будь-яка інша віра чи ні.

Зараз можемо зустріти поняття релігійної віри, тобто віри, яка тісно пов'язана з релігією та визначає віруючою людину, а також поняття віри, як світського терміну, що виражає „...досить реальні, предметно-практичні зв'язки і відносини між людьми.” [3]

Досить багато уваги релігійній вірі приділялося в літературі присвяченій проблемам психології, де дається релігійній вірі, як психологічному феномену. Це роботи К.Платонова, П.Симонова, А.Леонтьєва [4] та ін.

Корисними є також роботи, котрі опосередковано стосуються даного питання, тобто в контексті розгляду певних проблем висвітлюються питання релігійної віри: Ю.Борунков, Б.Лобовик [5] та ін.

Таким чином, можна констатувати, що багато авторів торкалися питання релігійної віри, але давали аналіз цієї проблеми, торкаючись тільки її окремих моментів, котрі знаходилися на перехресті інтересів дослідження. Тому є необхідність у розробці наукової проблеми, котра дасть можливість різнопланово висвітлити питання релігійної віри як феномену людської свідомості.

Джерела та література:

1. Введенский А. Религиозное сознание язычества. – М., 1902; Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1990.
2. Иванов И.Г. Роль естествознания в развитии атеистического миропонимания. – М., 1969; Козырева А.К. Природа веры // Философские исследования. – Л., 1968. Угринович Д. М. Психология религии. – М., 1986.
3. Шехтерман Е.И. Вера или знание. – Алма-Ата, 1967. – С. 67.
4. Симонов П. В. Что такое эмоция? – М., 1966; Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М., 1965.
5. Лобовик Б.А. Религиозное сознание и его особенности. – К., 1986. Борунков Ю.Ф. Структура религиозного сознания. – М., 1971.

Н.И.Новиков

К ВОПРОСУ ФИЛОСОФСКОГО И НАУЧНОГО ЗНАНИЯ

Социально-экономический и духовный кризис столкнул человечество с чрезвычайно сложными проблемами и противоречиями, глубоко охватившими систему воспитания и образования человека.

Распад СССР, качественные изменения в социально-экономических и политических отношениях привели к необходимости реформ и перестройки всей системы высшего образования, содержания и преподавания естественных и общественных наук, формирования философского и научного знания у студентов.

Для обеспечения учебного процесса в свете реформ, возникла необходимость в новой учебной и методической литературе, создание которой проводилось под девизом гуманизации и, так называемой, трансформации философского знания. За прошедшее десятилетие на Украине написана и издана масса (трудно сказать сколько – десятки, а может и сотни) учебников и учебных пособий по философии, в том числе и рядом преподавателей кафедры философии и религиоведения Херсонского государственного университета.

В какой-то мере можно утверждать, что студенты страны ныне обеспечены новой философской учебной и методической литературой. Есть учебники и пособия, которые выполнены на высоком научном философском уровне, достойны высокой оценки, широкого распространения и рекомендации студентам. Среди них, например, учебник В.Г.Нестеренко "Вступ до філософії: онтологія людини", (Київ, – 1995).

Однако, можно утверждать и другое: во-первых, в библиотеках пока нет учебника или учебного пособия, который по своему содержанию в полной мере отражал Программу курса философии, утвержденную для Вузов Украины. И, во-вторых, есть авторы, предлагающие в своих учебных пособиях "оригинальные" определения предмета философии, понятие мировоззрения, структуры курса философии и философского знания, философских категорий, на наш взгляд, знакомство с которыми затемняют, искажают понимание философского и научного знания у студентов. Последнее обстоятельство вызывает необходимость рассмотреть некоторые аспекты содержания философского и научного знания.

Человек, получивший среднее или высшее образование, более или менее ясно представляет себе, что изучает физика, математика, химия, биология, история и зачем они нужны. Однако эта ясность утрачивается, как только заходит речь о философии. Даже среди самих философов, создавшие целые школы и направления, нет единодушия и согласия, когда им приходится отвечать на такие вопросы: "Что такое философия?", "Что является ее предметом?", "Нужна ли она и зачем?" Так, например, В.Н.Хвостов в своем учебном пособии [1], которое он предлагает студентам, магистрантам и даже аспирантам, дает такое определение философии, понимание мира и человека в мире: "...мир есть творение более высокого чем человеческий разум, то и истина мира находится в ней. Божественный разум обладает истиной, т.е. подлинной мудростью, к которой человек может только приближаться" [2, с.9]. Вот так и не иначе. На наш взгляд, здесь комментарии излишни даже с позиций здравого смысла. Автор пособия вполне "созрел" быть причисленным к лику святых, и, после Фомы Аквинского, назван шестым учителем христианской церкви, отцом "духовного возрождения" студентов, магистрантов и аспирантов.

Такое понимание мира и человека в мире не согласуется и противоречит содержанию современного философского и научного знания, объектом которых признается мир природы, законы развития его вещей и процессов, развития человечества и его духовной культуры.

Для того, чтобы философия успешно постигла свой предмет, совершенствовала свой научный аппарат – законы и категории, в которых отражено движение явлений объективной реальности природы и общества, она должна обратить еще большее внимание на научные способы постижения этой реальности. И это не какая-то исключительная особенность философии, а общая закономерность научного знания. Различные области науки сегодня все в большей мере интересуются знанием, какое они дают своей структурой, способом движения к новым результатам и создают свои

метатеоретические построения. Так, метаматематические и металогические исследования существенно сказались на решении проблем, стоящих перед математическими науками и формальной логикой. Ныне многие и другие науки ищут пути изучения собственного знания, понятий и теорий своей науки.

Философия не стоит в стороне от этого движения. Она с самого начала своего существования была в его авангарде и стремилась найти свои пути к истине. Она не могла этого не делать, поскольку изучение процессов познания входит в ее непосредственную задачу.

Специфика знания в той или иной области науки, как известно, определяется предметом, который она постигает. Если дело касается какой-либо конкретной естественной или общественной науки, то специфику познания в ней можно вывести из особенностей изучаемого ею предмета, и тем почти можно было ограничиться. Но этого далеко не достаточно, когда речь идет о философии. Ведь не случайно, даже в наших учебниках, философия стоит наряду с другими формами общественного сознания: морального, художественного, религиозного, а не — включается просто в науку. Поэтому-то, когда рассматривают смысл вопроса “Что такое философия?”, возникает проблема: является ли философия общественным сознанием или особой наукой. Решение этой проблемы многие философы видят не в метафизическом противопоставлении сознания и знания, а в диалектическом единстве их, которое в то же время “не стирает существенного различия между ними” [3, с.346].

Раскрывая данное противоречие, необходимо учитывать:

- во-первых, не о всякой философии можно утверждать, что она есть особая наука, а только о той, которая опирается на исходные принципы научного знания;

- во-вторых, речь идет о той философии, которая синтезирует и сохраняет преемственность всего положительного знания;

- в-третьих, нельзя забывать, что многие науки вышли не из какой-то другой, а именно из философии;

- в-четвертых, предшествующая и современная философия характеризуется наличием множественности направлений, отличающиеся друг от друга не так, как школы в области конкретных наук. Материализм и идеализм — это не два подхода в поисках научного решения проблемы взаимоотношения материи и сознания, а противоположные, несовместимые типы мировоззрения. Игнорирование и недооценка того факта, что философия всегда включала в себе борьбу противоположных направлений, ведет к искажению (в том числе и в учебной литературе) научного философского знания и путей его развития;

- в-пятых, наличие множественности противоположных направлений в философии говорит о том, что движение философского знания не укладывается в рамки смены научных понятий, концепций, теорий, перехода от относительной истины к абсолютной, от абстрактной к конкретной, от гипотез к достоверным теориям. Природа и особенность философского знания, с одной стороны, показывает его связь с общим ходом научного познания, а с другой стороны, — его специфичность, вытекающую из места философии среди других форм общественного сознания. Первое объясняет и

свидетельствует о том, почему ход движения философского знания необходимо ставит вопрос о превращении его в разновидность научного, а второе – почему философия как знание, – став наукой, осталась философией, а не другой формой общественного сознания;

в-шестых, известно, что сознание является результатом взаимодействия субъекта и объекта, составляет необходимый и важнейший элемент человеческой практики. Развитие сознания предполагает его обогащение знанием, а сам процесс достижения нового знания носит название познания и осуществляется в различных формах, в которых выражены разные уровни знания: абстрактное и конкретное, достоверное и вероятное и т.п. Эти уровни отличаются друг от друга способами постижения объекта, глубиной и полнотой его отражения, доказательностью, характером системы знания и т.д. Их анализ составляет задачу теории познания;

в-седьмых, отношение субъекта к объекту не сводится к чисто познавательному отношению, хотя знание присутствует в любой его форме, будь то практическое взаимодействие или духовное освоение субъектом объекта, предполагающее превращение знания в сознание, включение его в качестве момента в общественно-историческую деятельность человека. Когда речь идет о различных формах сознания, а не знания, то главным критерием как раз и выступает отношение человека, его цели, с которыми он подходит к отражаемому объекту, способ использования знания для реализации этих целей.

Все формы сознания дают в какой-то мере знание. Однако наука специально возникла и существует для того, чтобы обогащать человечество объективно-истинным, достоверным и конкретным знанием. Для реализации этой цели она имеет довольно развитую систему методов и форм познания, свой язык, которые непрерывно совершенствуются в ходе развития самого познания. Если мы возьмем другие формы общественного сознания – религию, философию, мораль, – то они, как и искусство, сформировались раньше науки, и, само собой разумеется, в этих условиях были формами достижения нового знания. Жрецы, философы, художники обогащали общество знанием о новых вещах и отношениях. По мере развития науки происходили изменения во всех других формах сознания, центр тяжести и достижение нового знания все более переносился на науку, у которой нет иной задачи, кроме движения к объективно-истинному знанию.

Наука, взятая в своем чистом виде, является системой знания. Чем объективнее, достовернее и конкретнее эта система, тем более она соответствует идеи научности. Обогащение человечества системой знания – цель науки.

Философия была и остается системой знания, имеющей свой предмет и находящейся на определенном уровне развития. Но как форма общественного сознания, она еще имеет свою цель и свое назначение – быть мировоззрением.

Чтобы выяснить особенности философии, как особой формы сознания, формирующей мировоззрение человека, ее отношение к научному знанию, обратимся к некоторым моментам ее генезиса. Сначала своего возникновения и вплоть до наших дней философия

развивается путем преодоления мифологического сознания научно-логическим знанием. В первом вещи одухотворены и очеловечены, но одновременно и мистифицированы, наделены не свойственными им силами, например, связями по типу родовых отношений первобытного общества. Мифологическое сознание направлено не столько на вещи объективного мира, на их генезис, качественные и количественные определенности, сколько на действие каких-то скрытых за ними абстрактных, сверхъестественных сил, подобные человеческим. Философия даже у передовых представителей не всегда свободна от мифа. Можно отметить целые направления и даже периоды в ее развитии, когда фетишистское сознание довлело над ней. Однако решение собственно философских проблем всегда предполагает в большей или меньшей степени выход за пределы мифологического сознания. Античная философия положила начало новому подходу, выработав понятие логоса, согласно которому в мире действует свой, независимый от человека и даже от бога закон, наделяющий определенной мерой всякую вещь. При этом человек не составляет исключения. Он сам, как вещественно телесная сущность, подчинен ему. Логос разрушил миф, который не следовал логике мышления. Идея логоса направляла философию на постижение вещей в соответствии с их собственной мерой и определенностью, на раскрытие в них логоса всеобщего, и на выработку, на основе познания вещей, метода мышления.

Философия и конкретные отрасли науки вышли из одного способа отношения к объективной действительности – логоса, разумного постижения мира вещей и отношений.

Можно утверждать, что философия усвоила научный подход к действительности. Но более ближе к истине другое суждение: наука, выйдя из философии, унаследовала от нее, от ее лучших представителей рациональное постижение явлений, вещей и процессов путем создания понятий, теорий, претендующих на объективную истинность, проверяемость и конкретность.

Эти пути развития мировоззрения – мифологически-фетишистский и научно-логический – не следует представлять себе в виде двух равнозначных, сосуществующих и одинаково правомочных, каждый из которых имеет свои плюсы и минусы. Господство и оживление в отдельные периоды истории мифологии, христианской или иной догматики, имеет свои социально-исторические корни, несет свою общественную нагрузку, но, как нам представляется, фетишистско-мифологическое и религиозно-догматическое сознание должно рассматриваться как исторически-преходящие формы мировоззрения, с необходимостью преодолеваемые философией, идущей по пути разумного постижения истины.

Наличие мировоззрения, находящегося под влиянием мифологии и религии, свидетельствует о том, что далеко не всякая философия является специфической наукой. До сих пор существуют философские концепции, отрицающие ее научность, уводящие ее в область религиозного сознания.

Одна из особенностей философии, стоящей на принципах научного знания состоит в том, что она прямо и бесповоротно встала

на путь логоса, т.е. – мировоззрения, опирающегося на постижение истинной сущности вещей и отношений.

Философия, как форма общественного сознания, носит универсальный характер. Она основывается не только на научном знании, но и на совокупности человеческого опыта вообще, включая все другие формы сознания: искусство, мораль и т.п. Вот поэтому философии до всего есть дело, она может сделать все предметом своего анализа, поскольку все так или иначе имеет отношение к человеку, к всеобщим принципам его деятельности. Весь существующий опыт человечества направляется в философии на разрешение определенных задач, связанных с проекцией бытия человека в мире, с созданием посредством труда самого человека. Поэтому, пока существует человек и он способен думать о себе и целях своего бытия, философия в интеллектуальной жизни будет занимать важнейшее место. Ликвидация философии, или, даже ее игнорирование в системе знания, может привести к духовному оскудению человечества, лишает его осознанной цели развития, возможности исторически мотивированной деятельности. Ни одна наука, ни какая другая форма общественного сознания, не призваны специально к решению задач создания мировоззрения.

Развитие науки и техники так же не делает излишней философию, оно только меняет ее, требует чтобы она стала научным мировоззрением, которое не включает в себе никакого мифологического или религиозного сознания, а средствами науки выражает человеческую потребность в создании мира вещей и общественных отношений – таких, которые соответствуют сущности человека, его стремлению увековечить посредством практики самого человека, превратиться в бесконечное существо, свободное, творческое, реально управляющее вещами и процессами без вмешательства потусторонних сил.

Как теоретическая система знания, философия выступает методом познания и практического действия, проявляет себя в качестве логики с большой буквы, становится универсальным методом научно-теоретического мышления.

Один еще вопрос, поставленный нами: "К чему преподавание философии?" Что ж, ответ на него предельно ясен, – чтобы выработать у людей научное мировоззрение и соответствующий ему метод мышления. Представляемая нами проблема состоит не в том, изучать или не изучать философию, а в том, как построить ее преподавание, чтобы научное мировоззрение постигалось наиболее полно и глубоко, чтобы оно превращалось в действительное убеждение человека, действующего в соответствии с его принципами. По нашему мнению эта проблема пока далека от своего разрешения, а поэтому-то у наших студентов и возникает иногда сомнение: стоит ли изучать философию?

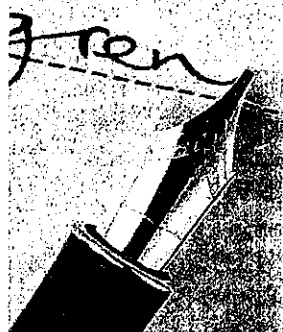
От задачи дальнейшего развития научного мировоззрения и наиболее эффективного его изучения вряд ли надо отмахиваться, эту проблему рано или поздно придется решать в соответствии с опытом быстротекущей жизни. Нельзя сегодня не видеть того факта, как люди, не получившие в процессе воспитания и образования устойчивого научного мировоззрения, с чрезвычайной легкостью

переходят от крайнего скептицизма к крайнему суеверию. Надо помнить, что для общества, как и для индивида, жизнь без мировоззрения представляет собой патологическое нарушение высшего чувства ориентации.

Джерела та література:

1. Хвостов В.Н. Философия: Учебное пособие для студентов, магистрантов и аспирантов не философских специальностей. – Изд.3-е. – Симферополь, 1998.
2. Там же, с.9.
3. Колнин П.В. Проблемы диалектики как логики познания. – М., 1982. – С.346.
4. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини. – Київ, 1995.
5. История античной диалектики. – М., 1972.
6. Швейцер А. Культура и этика. – М., 1973.
7. Рассел Б. История западной философии. – М., 1959.

РЕЦЕНЗІЇ

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ НА ХЕРСОНЩИНІ

Історія українського культурно-просвітницького руху на Херсонщині останнім часом привертає пильну увагу дослідників. Зусиллями місцевих краєзнавців і просвітян створено помітний комплекс наукових і науково-популярних праць, введено до наукового обігу деякі маловідомі історичні джерела. Національно-культурна проблематика знайшла почесне місце серед предметів обговорення на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях у Херсоні. Логічним продовженням даної позитивної тенденції у краєзнавчих дослідженнях стала поява ряду тематичних збірників та наукових праць монографічного типу.

У 2002 році в Херсоні побачили світ дві нові праці місцевих дослідників – монографія Д.В.Белого «З історії просвітницького руху на Херсонщині. 1917-1920 рр. Історичний нарис» та науковий збірник «Історія «Просвіти» Херсонщини» (Т.1) [1].

26 листопада 2002 року у відділі краєзнавчої літератури та бібліографії Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олеся Гончара відбулася презентація чергової книги Д.В.Белого – голови Херсонської обласної організації Комітету виборців України, члена правління Херсонської обласної організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, відомого краєзнавця та публіциста. Присутні щиро привітали автора з творчим успіхом і відзначили вагому роль його дослідження для вивчення історії місцевої «Просвіти».

Ім'я Д.В.Белого добре відоме місцевим історикам і краєзнавцям. У його доробку численні публікації з історії національно-культурного будівництва на Херсонщині у 1917-1920 роках. Тож брошура «З історії просвітницького руху на Херсонщині. 1917-1920 рр. Історичний нарис» стала своєрідним підсумком наукових пошуків автора.

Робота складається з короткої передмови («Замість передмови»), основної частини у формі окремих нарисів – «Старі часи», «Створення «Української хати», «Перше українське свято в Херсоні», «Розквіт українства», «Перші здобутки та втрати», «В своїй хаті – своя й правда, і сила, і воля...», «Будні культурницької роботи», «Буремні часи», «1920 рік» – та документальних додатків. Авторські висновки спираються на досить репрезентативне коло історичних джерел – мемуарної літератури, періодичної преси, документальних матеріалів тощо. У роботі використано велику кількість маловідомих архівних джерел (видання здійснено за рішенням Науково-методичної ради Державного архіву Херсонської області). Загалом дослідження Д.В.Белого відзначається ґрунтовним документалізмом.

Невеликий обсяг праці (76 сторінок) не завадив автору створити повномасштабну картину українського національно-культурного життя на Херсонщині у добу революційних потрясінь і громадянської війни. У дослідженні справедливо підкреслюється думка про спадкоємність українських просвітницьких традицій на місцевому ґрунті. Успіхи херсонських просвітян у 1917-1920 роках у значній мірі базувалися на

фундаменті систематичної культурницької праці членів української громади м. Херсона наприкінці XIX – на початку XX ст. – О.О.Русова, А.М.Грабенка, М.Ф.Чернявського, В.І.Гошкевича тощо. Досить продуктивним видається намагання Д.В.Белого вказати на зв'язок земства з українським культурно-просвітницьким рухом, хоча авторський пошук у цьому напрямку не можна вважати цілком задовільним. Автор чомусь оминув увагою факт першої невдалої спроби гуртка херсонських українців створити товариство «Просвіта» ще у 1905 році. Саме у друкованому зверненні до місцевої громадськості з нагоди заснування «Просвіти» громадівці недвозначно вказали на кореспондентську адресу: «губернська земська управа» [7].

У роботі детально аналізується різнопланова просвітницька діяльність «Української хати» (1917-1918) як першого легального українського національно-культурного і політичного товариства у Херсоні та створеної на її основі 6 січня 1918 року «Просвіти». Глибока обізнаність автора із перипетіями суспільно-політичної боротьби на Херсонщині у 1917-1920 роках дозволила органічно вписати досліджувану проблематику у відповідний історичний контекст.

На високому рівні впорядковані автором документальні додатки до основного тексту. Серед них – перелік документів виставки Державного архіву Херсонської області на честь 130-ої річниці заснування українського товариства «Просвіта» (грудень 1998 року), статuti місцевих українських організацій 1917-1920 років, звітні доповіді голови херсонської «Просвіти» до Міністерства народної освіти. Заслуговує на увагу науковців складена Д.В.Белим «Хроніка українського національного руху на Херсонщині, 1917-1920 рр.».

Книга сприймається як цілісне і завершене дослідження, незважаючи на своєрідну структуру та відсутність загальних висновків до роботи. Вона написана гарною літературною мовою (автор – філолог за освітою) і попри деякі поліграфічні огріхи читається з великим інтересом і задоволенням.

На початку грудня 2002 року в місцевій періодиці з'явилося коротке повідомлення під претензійною назвою «Історію пише «Просвіта»», в якому анонсувалася поява першого тому «Історії «Просвіти» Херсонщини» [3]. З огляду на заявлені тематику і формат видання (десять томів!) зазначена праця не могла не викликати суто наукового інтересу. Ознайомлення з презентованою книгою дозволяє, користуючись термінологією її авторів, створити «кардіограму» діяльності «Просвіти» і, рухаючись «шляхом утвердження» принципів наукової об'єктивності, оцінити «здобутки і втрати» місцевих просвітян на публікаторській ниві.

Перший том «Історії «Просвіти» Херсонщини» являє собою 132-сторінковий результат колективної творчості керівництва (за деякими виключеннями) місцевої організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. До складу тому увійшли вже згадувана праця Д.В.Белого під назвою «Херсонські українці». Нариси з історії херсонського товариства «Просвіта» (1917-1920 рр.), окремі нариси про життя та просвітницьку діяльність І.М.Челюка,

Ф.О.Василевського, М.Г.Куліша, Д.В.Марковича, С.І.Шульгіна, Дніпрової Чайки (Л.О.Василевської), декілька інформаційних повідомлень про здобутки просвітян обласної та районних організацій ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка на сучасному етапі, хроніка просвітянського руху на Херсонщині до 1920 року та документальні додатки.

Повноцінний аналіз праці вимагає більш детального огляду «здобутків і втрат» його авторів.

Серед безперечних досягнень варто відмітити сам факт появи довгоочікуваного узагальнюючого видання з історії просвітянського руху на Херсонщині. Не ставлячи під сумнів бажання і здатність місцевих краєзнавців-просвітян продуктивно працювати у даному напрямку, треба з гіркотою констатувати, що державне фінансування подібних проектів стає ледь не святковою подією в житті регіону.

Приємне враження справляє факт об'єднання творчих зусиль цілої плеяди визнаних дослідників національно-культурної проблематики в регіоні – Д.В.Белого, Я.Ю.Голобородька, І.Ю.Калиниченко, О.О.Марущак, І.В.Немченка тощо. Різноманітність авторських інтересів дозволила загалом охопити досліджувану тематику у її територіальних і хронологічних межах. У вміщених нарисах відбито і перші кроки місцевих культурно-просвітницьких організацій наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., і бурхлива національно-культурна діяльність на Херсонщині у 1917-1920 роках, і драматична доля місцевих просвітян у 1920-1930-х роках, і, нарешті, складний та суперечливий шлях відродження просвітянського руху наприкінці ХХ ст.

Проте перелік зауважень до видання, на жаль, істотно переважає над переліком здобутків. У першу чергу викликає подив атрибуція збірника як «історичного видання». Наслідуючи логіку редакційної колегії, можна припустити, що звичні у видавничій справі грифи «наукове видання», «науково-популярне видання» і, зрештою, «літературно-художнє видання», не охоплюють усього розмаїття жанрів і форм вміщених у збірнику матеріалів. Але до чого тут історична наука та професійні історики, яких, до речі, ані серед членів редколегії, ані серед авторського колективу відшукати не вдалося? Безумовно, форму і концепцію видання у працях подібного типу повинні розкривати передмова або, принаймні, анотація, про наявність яких редколегія не потурбувалась. Сторонньому читачеві залишається лише здогадуватися, якими критеріями вона керувалася, формуючи зміст першого тому, і яких сюрпризів чекати від наступних дев'яти.

Віддаючи належне сумлінню і наполегливості авторів збірника – в абсолютній більшості філологів за освітою, – потрібно все ж зауважити, що художнє сприйняття дійсності не може замінити виваженого наукового аналізу. Прагнення надати визначним подіям і явищам в історії просвітянського руху на Херсонщині урочисто-піднесене звучання цілком зрозуміле, проте не варто забувати про елементарні наукові принципи історизму та об'єктивності, нарешті, про наукову коректність.

Збірник відкривають дві типологічно подібні праці – «Лицарі України» (автори – І.Ю.Калиниченко, О.О.Марущак) та «Хроніка українського життя на Херсонщині 1917-1920 рр.» (автор – Д.В.Белый). У першій роботі окреслено визначні події в історії Херсонської української громади до 1917 року, в іншій простежуються віхи

національно-культурного будівництва у 1917-1920 роках. Попри органічність тематичного поєднання обох робіт варто відзначити їх певну несумісність за формою та змістом. Їх порівняння провокує висновок: діяльність цілої когорти видатних українських діячів, учасників Херсонської громади, упродовж третини століття була настільки малопомітною, що перелік їх здобутків вмістився у публікації втричі меншій за «Хроніку українського життя на Херсонщині 1917-1920 рр.».

Роботи подібного типу повинні спиратися на чіткі критерії відбору фактологічного матеріалу. Критерії укладання хроніки подій І.Ю.Калиниченко та О.О.Марущак залишаються малозрозумілими (якщо не брати до уваги авторські сентенції про «справжніх лицарів України» у контексті ліричних переспівів «Патетичної сонати» М.Г.Куліша). Тому до хроніки чомусь включена участь А.М.Грабенка в організації 4-ої виставки картин у Херсоні та зовсім випущені «малопримітні» факти цензурної заборони підготовленого до видання громадівцями нового альманаху «Степ. Херсонський літературний збірник» (1888) [4, арк.1-2] і першого легального звернення членів Херсонської громади до місцевих мешканців з нагоди створення товариства «Просвіта» (1905) [7]. Викривленням історичної дійсності є авторські твердження про «заборону гуртка під керівництвом О.Русова за підозрою в антиурядовій діяльності» та «висилку з міста подружжя Русових та Василевських» у 1887 (?!) році. Загальновідомо, що херсонський гурток О.О.Русова існував упродовж 1885-1889 років, ніким офіційно не заборонявся і розпався тільки через адміністративну висилку в 1889 році його найактивніших учасників [5, арк.29-31]. Незрозумілою здається підстава для згадки публікації у «Літературно-науковому віснику» мініатюри Дніпрові Чайки (1902) та поезії М.Ф.Чернявського (1909), адже Днірова Чайка тільки впродовж 1901-1902 років опублікувала тут 9 творів [9, 97], а М.Ф.Чернявський у 1900-1914 роках — 69 творів [9, 327-329]. Відомий український письменник, журналіст і громадський діяч Г.А.Коваленко-Коломацький не тільки не залишив Херсон у 1905 році, але, навпаки, відзначився особливою публікаторською і громадською активністю в регіоні. У надзвичайному засіданні Херсонської міської думи 9 січня 1906 року його було обрано членом комісії для укладання списків виборців до І Державної Думи [8].

Перелік недоречностей можна продовжувати. Обнадійливо сприймається факт усвідомлення авторами їх праці лише як «першої спроби», проте в будь-якому випадку в основу роботи мають бути покладені чіткі наукові критерії і ґрунтовний документалізм. У цьому плані зразком може слугувати хоча б упорядкована Д.В.Белим «Хроніка українського життя на Херсонщині 1917-1920 рр.».

Не зупиняючись детально на великій публікації Д.В.Бєлого «Херсонські українці». Нариси з історії херсонського товариства «Просвіта» (1917-1920 рр.)», принагідно відзначимо очевидну недоцільність відведення третини (!) змісту збірника під наукову працю, що вже виходила окремим виданням, без суттєвих текстуальних змін.

Особливий інтерес викликають шість нарисів про життя та діяльність відомих місцевих просвітян кінця ХІХ — першої третини ХХ ст., адже постаті деяких з них практично невідомі науковій

громадськості. Традиційною скрупульозністю відзначаються нариси про Ф.О.Василевського, Дніпрову Чайку (Л.О.Василевську) та Д.В.Марковича відомого херсонського краєзнавця і літературознавця І.В.Немченка. Автор, як визнаний фахівець із даної проблематики, зміг достатньо повно розкрити здобутки зазначених осіб на літературній ниві Херсонщини. Проте цілком недоречною виглядає спроба І.В.Немченка оцінювати «здобутки і втрати» Василевського-просвітянина через призму його нереалізованих літературних талантів. Відмова Ф.О.Василевського наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. від активної перекладацької і літературної діяльності повною мірою компенсувалася інтенсивними науковими дослідженнями. У 1895-1915 роках він очолював статистичне відділення Херсонського губернського земства і зарекомендував себе як талановитий дослідник-краєзнавець. Ф.О.Василевському належить авторство більше десятка великих монографічних досліджень із краєзнавчої проблематики [2, 78]. Наукова діяльність українських діячів не повинна зневажатися як засіб національно-культурного відродження.

Дещо схематичними виглядають короткі нариси В.О.Баранюк про І.М.Челюка та Д.В.Бєлого про С.І.Шульгіна. З їх перегляду постає логічне питання: невже просвітницький шлях цих непересічних особистостей розпочинається тільки у 1917-1918 роках? Адже ще у далекому 1905 році за ініціативою молодого бухгалтера Херсонського повітового земства І.М.Челюка у Херсоні було створено «Товариство для влаштування в Херсоні народного університету», який, за думкою організаторів, мав надавати «можливість слухачам бути в курсі загальнодержавних інтересів і поповнювати свій розумовий багаж необхідними для кожного знаннями» [6].

Будні просвітянського життя Херсонщини на сучасному етапі розкривають повідомлення почесного голови Херсонської обласної організації ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, відомого поета і письменника М.І.Братана «Просвіта» Херсонщини: працюємо на українську ідею», голови Бериславської районної організації ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка С.О.Гейка «Шляхом утвердження» та співзасновника Цюрупинської міської організації ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка Б.Блажівського «Кардіограма «Просвіти» Олешок». Цілком усвідомлюючи мотиви викривального пафосу згаданих публікацій, все ж таки відзначимо, що звітно-виборча тональність не зовсім відповідає духові наукового («історичного») видання. Можливо, прокльони на адресу «промосковських яничарів» вартувало б залишити для вміщення у відповідних публіцистичних виданнях?

Таким чином, наведене вище достатньою мірою характеризує «здобутки і втрати» місцевих просвітян у галузі видання наукової літератури. Проте віра у давню істину – *dictum sapienti sat* – зміцнює надію, що в майбутньому «кардіограма» місцевої «Просвіти» відобразить більш приемний для її учасників «діагноз». Тільки осмислення херсонськими просвітянами наявного видавничого досвіду у науковій сфері дозволить історикам сприймати незграбний журналістський витвір – «Історію пише «Просвіта» – без відповідного скепсису та іронії.

Джерела та література:

1. Бєлий Д.В. З історії просвітницького руху на Херсонщині. 1917-1920 рр. Історичний нарис. – Херсон: Штрих, Персей, 2002. – 76 с.; Історія

- «Просвіти» Херсонщини / Всеукр. тов-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка; Херсон. обл. орг. – Т.1. – Київ-Херсон: Видавничий центр «Просвіта», 2002. – 132 с.
2. Василевский Ф.А. [Некролог] // Статистический вестник. – 1915-1916. – Кн.1. – С.76-79.
 3. Гривна. – 2002. – 5 декабря.
 4. ІР НБУ. – Ф.ІІІ. – №9734.
 5. Рябінін-Скляревський О.О. Херсонський гурток Русова. 1885-1889 // ІР НБУ. – Ф.Х. – №18048. – Арк. 1-57.
 6. Юг. – 1905. – 11 октября, 12 октября.
 7. Юг. – 1905. – 20 ноября.
 8. Юг. – 1906. – 11 января.
 9. Ясінський Б. Літературно-науковий вісник. Показчик змісту. Том 1-109 (1898-1932). – Київ-Нью-Йорк: Смолоскип, 2000. – 544 с.

ВІСНИК

1999 № 11

ВІСНИК
НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ
ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ВІСНИК

НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ

ІНСТИТУТІВ

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

75-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д.І.Н., ПРОФЕСОРА В.М.ДАРІЄНКА

Серед славної когорти докторів історичних наук, що працюють у вищих учбових закладах міста Херсона, особливе місце належить доктору історичних наук, професору кафедри всесвітньої історії та історіографії історичного факультету Херсонського державного університету В.М.Дарієнку.

Народився Василь Миколайович Дарієнко 16 лютого 1928 року у селі Раєвка Шортандінського району Акмолінської області Казахстану в українській родині, що перебралася з Дону під час Столипінської аграрної реформи. Він став сімнадцятою (наймолодшою) дитиною у сім'ї. Селянська педагогіка і важка праця допомагали великій дружній родині виживати у складних кліматичних та соціальних умовах колгоспного життя. Середню освіту здобув у роки війни, коли один підручник на десятох, замість зошитів – старі пожовклі книги.

“Літні” канікули з 1-го травня до 1-го жовтня – на колгоспних полях. Меню – затируха та галушки на “голому вассері”. Проте яка стрімка трудова “кар’єра” вже у шкільні роки: від пастуха колгоспних корів (підготовчий курс – домашні гуси та свині) до тракториста і помічника комбайнера. Дельтовидні мишлі, достойні заздрощів спортсмена-культуриста, нарощувались на “лобогрійках”. Так мило називалися жатки для пшениці, свинцево-тяжкі укоси скидалися вилами вручну із підлоги жатки по ходу руху упряжки двох пар волів. Спортивні розминки щоденно, від ранньої зорі до вечірніх сутінків. Про перевиконання п’ятнадцятилітнім “лобогрійщиком” дорослої норми виробітку в півтора разів писала літом 1943 року обласна “Акмолинская правда”. Вона традиційно оголосила його “...трудоу успех хорошо поставленной в колхозе идейной и политико-воспитательной работой”. Однак, професор, чомусь, до сих пір у цьому сумнівається і вбачає причину свого трудового усердя в тому, що йому в погонщиці волів дали чотирнадцятилітню Стасю Яблонську. “Ну как было пред столь юной принцессой, смело управляющей четвёркой упрямых волов не вершить трудовые рекорды !”

Витримати конкурс у сім чоловік на одне місце в Московський педінститут – не проблема. Добратися до Москви – ось була істинна проблема. Прийшлося із залізничним квитком у кишені три доби утримуватися на даху вагону, де “місце немає!”.

Сидячи в бібліотеках та архівах, він все життя згадував, скільки там було свіжого повітря, стрімкого руху до мети, неоглядних просторів Батьківщини і яка була весела компанія абітурієнтів-попутчиків. Головне – вчасно пригинатися перед залізними фермами мостів, щоби не втратити голову задовго до екзаменів, а в нічний час не прогавити, як би твоя валіза не пішла від тебе по власному почину з яким-небудь “не зовсім абітурієнтним супутником”. Із цією задачею на третю ніч впоратися не судилося.

Не впорався натренований організм першокурсника із зимовим закалюванням у неопалюваному підмосковному гуртожитку і у голодній студентській їдальні. Навчатися і успішно закінчувати довелось Казахський університет в Алма-Аті, заочно, поєднуючи навчання з чотирирічною армійською службою на острові Сахалін. А консультації

до служби в армії отримав у невеличких "точках" у безмежних степах Казахстану. Там йому, простому сільському хлопцеві, прищеплювали смак до наук заслані сталінським режимом із Ленінграда, Москви та інших наукових і культурних центрів професори, академіки, заслужені та народні артисти.

Педагогічна робота вабила В.М.Дарієнка – 1947-1957 рр. – це натхненна праця в Шортандинській та Олексіївській середніх школах на посаді вчителя історії. 1957-1978 рр. – старший викладач, доцент Всесоюзного заочного політехнічного інституту. За наказом Міністерства – праця на посаді виконуючого обов'язки завідувача кафедри історії КПРС у Білгородській філії Полтавського кооперативного інституту.

На одній із конференцій (1973 р.) директор Інституту історії Академії Наук СРСР П.В.Волобуєв, його заступник В.І.Буганов і професор Є.І.Індова (див. на фото) запросили молодого кандидата наук на посаду старшого наукового співробітника. Однак, сталася штатна для тих часів okazія. Поки документи на прописку дійшли по службовим кабінетам Академії й Московської ради до Президії Московської ради, завершилась кулуарна "наукова дискусія" і в Президію поступило зустрічне звернення за підписом трьох вчених: фахівців по Китаю, Західній Європі та ще чомусь. Автори спішили повідомити, що академік П.В.Волобуєв "помилково" твердить, ніби-то після Лютневої революції 1917 року російський пролетаріат втратив на деякий час своє становище гегемона революції. Це в корні розходиться із ленінською концепцією, небезпечно для подальшого розвитку радянської історичної науки. Необхідно очікувати рішення Президії Академії Наук СРСР про звільнення П.В.Волобуєва із поста директора. Кадровий прогноз авторів доносу, звичайно, збувся, і один із них зайняв звільнене крісло директора. У цій ситуації розраховувати на місце в Інституті історії Василю Миколайовичу не судилося.

Із 25 жовтня 1979 року розпочинається діяльність Василя Миколайовича Дарієнка в Херсоні. Його було обрано на посаду завідувача кафедрою історії КПРС і наукового комунізму Херсонського державного педагогічного інституту ім. Н.К.Крупської. У роки перебудови багатократно мінялися назви історичних кафедр, В.М.Дарієнко три виборних терміни успішно продовжував керувати ними, приділяючи головну увагу підготовці молодих кадрів, турбуючись про створення умов для їх наукового та професійного росту. Сам Василь Миколайович вів активну наукову діяльність: він учасник більше двадцяти Всесоюзних та Міжнародних конференцій, член Уральської міжрегіональної Наукової Ради Інституту історії Академії Наук СРСР по координації історичних досліджень у Сибіру, Казахстані й республіках Середньої Азії. Його перу належить п'ять монографій, десятки статей, загальним об'ємом більше ста друкованих аркушів.

Восени 1991 року Василь Миколайович став професором і тоді ж успішно захистив у Москві докторську дисертацію ***"Революція і контрреволюція на південному сході країни 1917-1920 рр."***. Громадянська мужність знадобилася дисертанту, щоби в той час, коли вулиці столиці були запружені бронетехнікою бунтівних гекачепістів, представити на суд Наукової ради "основний" висновок такого змісту: "Февраль 1917-го и Октябрь особенно – это революции, которые

представляли собою широкое движение масс, несмотря на особенности региона. Революционное движение масс давало возможность всем политическим партиям, выступая от имени народа, не только реализовывать действительные интересы последнего, но и, прикрывась его именем, используя его, народа, потенциал, отстаивать свои классовые, сословные, групповые и даже амбициозные личные цели. Поэтому в нынешних условиях и от политических лидеров, и от каждого участника перестройки требуется чувство величайшей ответственности за судьбы народов и отечества, безграничное терпение и настойчивость для поиска мирных форм разрешения острых социальных проблем."

3 липня 1998 року В.М.Дарієнко працював професором кафедри загально-юридичних дисциплін Херсонського економіко-правового інституту. Із початком поточного навчального року Василь Миколайович у якості професора кафедри всесвітньої історії та історіографії, головного редактора наукового збірника "Південний архів. Історичні науки" знову в нашому університеті читає для студентів та магістрантів нові курси лекцій, керує аспірантами (по кафедрі історії України) й пестує мрію «встигнути до заходу Сонця» побувати на захисті докторських дисертацій своїми колишніми аспірантами, а можливо й магістрантами. Мрії, що збуваються, це вже не мрії, а плани.

Список

наукових та науково-методичних праць д.і.н., професора Дарієнка Василя Миколайовича (у списку подані також науково-популярні публікації, депоновані роботи, рецензування монографій, редагування видань)
(список люб'язно наданий для публікації д.і.н., професором В.М.Дарієнко)

1960-ті роки:

1. Помощь трудящихся Гурьевской области фронту в годы Великой Отечественной войны // «Учёные записки» Казахского гос. ун-та. – Алма-Ата, 1962, т. 53, вып. 9. – 1 печ. л.
2. Город Гурьев (хронология исторических событий) // «Учёные записки» Казахского гос. ун-та. – Алма-Ата, 1962. – т.53, вып. 9, 0,5 печ. л.
3. Классовая борьба на Яике в XVII-первой четверти XVIII века. – Москва: изд-во «Высшая школа», 1966. – 4,62 печ. л.
4. Социально-экономические отношения и классовая борьба на Яике в XVII – первой четверти XVIII века: Дисс... канд. ист. наук / Институт истории Академии Наук СССР. – Москва, 1967. – 417 с.
5. Социально-экономические отношения и классовая борьба на Яике в XVII – первой четверти XVIII вв.: Автореф. дисс. канд. ист. наук / Академия Наук СССР. Институт истории. – Москва, 1966. – 1,5 печ. л.
6. Нижний Яик в Крестьянской войне 1773-1775 гг. // Сб. ист. статей / Мин. высшего обр. Казахской ССР. – Вып. 1. – Алма-Ата, 1966. – 1 печ. л.

1970-ті роки:

7. «Меридиан дружбы»: Введение, Заключение и первая глава Алма-Ата: изд-во «Казахстан», 1973. – 2 печ. л.
8. Воин и учёный (К биографии адмирала Л.А.Владимиского) // «Известия» АН Кзахской ССР. – № 2. – 1975. – 0,5 печ. л. (Соавтор П.С.Белан).
9. Община на Яике в XVII – первой четверти XVIII века // Тезисы докладов и сообщений XV сессии межреспубликанского симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. – М., 1975. – 0,2 печ. л.
10. Община на Яике в XVII – первой четверти XVIII века // Ежегодник по аграрной истории. – Вып. VI: Проблемы истории русской общины. – Вологда, 1976. – 1 печ. л.

11. Мятеж полковника Толстова // Простор. – Алма-Ата: Изд-во «Казахстан», 1977. – №№ 2-3. – 5 печ. л.
12. Рецензии, газетные полосы, подвальные статьи по исторической тематике в газетах «Казахстанская правда» (орган ЦК Компартии Казахстана), «Ленинская смена» (орган ЦК ВЛКСМ Казахстана), «Западный Казахстан» (орган Западно-Казахстанского Крайкома) «Прикаспийская коммуна» (орган Гурьевского Обкома и Облисполкома) за 1959-1978 годы. Более 150 публикаций. Объем, примерно, 25-30 печ.л.

1980-ті роки.

13. Коммунистическое воспитание студентов в процессе преподавания истории КПСС. – М.: Изд-во «Высшая школа». – 9 печ. л. (В соавторстве с М.И. Бубновым и др.)
14. Методические советы студентам по изучению истории КПСС. Херсонский пединститут. – Херсон, 1981. – 6,5 печ. л. (Отв. Редактор и автор В.Н.Дариенко. Соавторы Ф.Ф.Касьяненко, З.В. Полищук и др.)
15. Использование технических средств обучения в работе лектора и преподавателя курсов / Херсонский пединститут. – Херсон, 1982. – 1 печ. л. (Соавтор З.В.Полищук.)
16. Уральское казачество в Октябрьской революции и гражданской войне // Казачество и гражданская война: Материалы Всесоюзной науч. конференции в г. Черкесске, 12-13 ноября 1980 г. – Черкесск, 1984. – 0,5 печ.л.
17. Проблемы вооруженной борьбы на фронтах гражданской войны Юго-Востока России // Защита Великого Октября: Сб. ст. Всесоюзной конференции историков. Сентябрь-октябрь 1980 г. в г. Днепропетровске. – М.: Изд-во «Наука», 1982. – 0,5 печ. л.
18. Провал планов каледицев в Уральском казачьем войске в октябре 1917 – феврале 1918 года // Деп. в ИНИОН АН СССР. М., № 27794, 30.12.86. – 17 с.
19. Формы эксплуатации трудового казачества // Деп. в ИНИОН АН СССР. – М., № 27795. 30. 12. 86. – 23 с.
20. К вопросу о создании Уральского областного Совета рабочих и солдатских депутатов // Деп. в ИНИОН АН СССР. М., № 27799. 30.12.86. – 16 с.
21. Из исторического опыта борьбы народов Восточного Прикаспия против объединенных сил контрреволюции и английского империализма // Деп. в ИНИОН АН СССР. М., № 27786. 21. 10.86. – 22 с.
22. К проблеме изучения уральской казачьей общины // Сб. тезисов XX сессии Всесоюзного симпозиума по изучению проблем аграрной истории. М., 1986. – 0,1 печ. л.
23. Крестьянские Советы в борьбе за победу социалистической революции в степном Приуралье (октябрь 1917-февраль 1918 гг.) // Проблемы социально-экономического развития деревни в переходный период от капитализма к социализму: Межвуз. сб. научн. трудов. – Иваново, 1989. – 0,8 печ. л.
24. Организации эсеровской партии в Урало-Прикаспии в 1917-начале 1918 гг. // Деп. в ИНИОН АН СССР М., №27187, 21.10.86. – 17 с.
25. О некоторых стереотипах в памяти трудящихся и методах их использования контрреволюционной пропагандой в 1917-1918 гг. // Деп. в ИНИОН АН СССР. М., № 27185. 31.10.86. – 26 с.
26. Гражданская война на Юго-востоке страны // Деп. в ИНИОН АН СССР. М., № 40185.22.11.89. – 224 с.
27. К вопросу о роли Уральского областного Совета рабочих и солдатских депутатов в установлении Советской власти // Деп. в ИНИОН АН СССР. М., № 28923. 12. 03. 87. – 30 с.
28. О политике большевистской партии в отношении Уральского казачества в феврале-марте 1918 г. // Деп. в ИНИОН АН СССР. М., № 28923. 31. 03. 87. – 33 с.
29. К вопросу об установлении Советской власти на Мангышлаке // Деп. в Туркменском НИИ НТИ Госплана Туркменской ССР. Ашхабад, 1987, 164-ТУ-37 с.
30. Установление Советской власти на Мангышлаке // Известия Академии Наук Туркменской ССР, серия общественных наук, вып. 6, 1987. – 0,6 печ. л.

31. Крушение буржуазной политики подчинения масс с помощью своих выборных органов в марте-июне 1917 г. // Деп. в ИНИОН АН СССР. – М., № 28924. 31.03.87. – 25 с.
32. Провинциальные организации буржуазии после февраля 1917 г. (по материалам трёх уездов Закаспийской, Уральской и Астраханской областей) // Деп. в ИНИОН АН СССР. М., № 31568. 27. 10. 87. – 21 с.
33. О крушении анархизма в Урало-Прикаспии в 1917-марте 1918 гг. (постановка предмета исследования и анализ основных источников) // Деп. в ИНИОН АН СССР. – М., № 28288. 12.08.87. – 26 с.
34. Вертикаль «Горизонта» // Вестник высшей школы. – 1987. – № 1. – 0,5 печ. л.
35. Формирование бело-казачьих фронтов на Юго-востоке страны (Гурьевский, Илецкий, Шиповский, Сломихинский) // Деп. в ИНИОН АН СССР/ № 31568. 27.10.87. – 31 с.
36. Ценное исследование о казачестве. Рецензия на книгу Г.Л.Воскобойникова и Д.К.Прилепского "Казачество и социализм" // Вопросы истории. – 1987, № 5. – 0,2 печ. л.
37. Газета "Уралец" как источник по истории политических течений и организаций в трёх революциях // Источниковедение трёх российских революций: Межвузовск. сб. научн. трудов. – М., 1989. – 0,7 печ. л.
38. Большевики, Советы и Уральское казачество (анализ литературы и источников по вопросу взаимоотношений в октябре 1917 – марте 1918 гг.) // Казачество в трёх революциях и гражданской войне: Материалы 2-ой Всесоюзн. научн. конф. в г. Черкесске, 9-11 сент. 1986 г. – Черкесск, 1989. – 0,5 печ. л.
39. Роль исторического образования в идеологическом формировании учителя в условиях перестройки высшей педагогической школы. // Педагогические рекомендации: Сб. Херсонского пед. Ин-та и Обл. Педагог. объединения. – Херсон, 1989. – 0,3 печ. л.

1990-ті роки

40. В защиту «рэкетира» Разина (О некоторых «новых» подходах в оценке крестьянских войн). – Херсон, 1990. – 3 печ. л.
41. Февральская революция на юго-востоке страны. – М.: Прометей, 1990. – 10 печ. л.
42. Борьба за власть Советов на юго-востоке страны. – М.: Прометей, 1990. – 7,75 печ. л.
43. Історія України. Навчально-метод. вказівки для студентів. Херсон, 1992. – 4,75 печ. л. (Співавтори Водотика С.Г., Савенок Л.А.)
44. Очерк истории Уральского казачества (рукопись) / Уральское отделение Института истории Академии Наук СССР. Екатеринбург, 1992. – 18-20 печ. л.
45. Історія України. Навчально-методичний посібник для підготовки до вступу у вузи. Херсон, 1995. – 11,5 печ. л. (Співавтори Ніцой А.І., Водотика С.Г., Павленко В.Я.)
46. Революция и контрреволюция на Юго-востоке страны. Дисс. ... д.и.н. / МГПИ им. В.И.Ленина. – М., 1990. – 427 с.
47. Казаки Урала и Сибири в XVII-XX вв. / (Главы и параграфы в коллективной монографии). – Екатеринбург, 1993. – 25 печ. л.
48. Актуальные проблемы двух революций и гражданской войны в Западном Казахстане // Проблемные вопросы истории Западного Казахстана: Сб. тезисов научно-теор. конф. – Гурьев, 1991. – 0, 2 печ.л.
49. Переселенцы с Украины в социальных движениях Западного Казахстана // Там же. 0,2 п.л. (Соавтор А.З.Химей)
50. Украина и Западный Казахстан: некоторые вопросы взаимодействия контрреволюционных сил // Там же. – 0,2 печ. л. (Соавтор Е.А.Моргун)
51. Социально-психологические аспекты поведения масс в революциях // Сб. научн. докладов. – Херсон, 1993. – 0,5 печ. л. (Соавтор Казачинская О.Е.)
52. Планы семинарских занятий по курсу «История государства и права Украины», списки учебной и дополнительной литературы / Министерство образования Украины. Херсонский экономико-правовой институт. – Херсон, 1999. – 47 с.

53. Планы семинарских занятий и методические рекомендации по курсу «История государства и права зарубежных стран» / Министерство образования Украины. Херсонский экономико-правовой институт. – Херсон, 1998. – 70 с.
54. Конституционное право зарубежных государств. Планы семинарских занятий, методические советы, литература к семинарам, рефератам и курсовым работам / Министерство образования Украины. Херсонский экономико-правовой институт. – Херсон, 1998. – 32 с.
55. Программа курса «Конституционное право зарубежных стран» / Министерство образования Украины. Херсонский экономико-правовой институт. – Херсон, 1998. – 21 с.
56. Мишина И.А., Жарова Л.Н., Михеев А.А. Всемирная история. Эпоха становления современной цивилизации (конец XV – начало XX ст.). Учебное пособие для средних школ / Редактор Дариенко В.Н. – Киев, 1995. – 21 печ. л.
57. Жарова Л.Н., Мишина И.А. Отечественная история. Учебник для средней школы / Редактор В.Н.Дариенко. – Санкт-Петербург, 1997. – 20 печ.л.

2000-ні роки

58. Конституционное право зарубежных государств. Планы семинарских занятий, методические советы, литература к семинарам, рефератам и курсовым работам / Министерство образования Украины. Херсонский экономико-правовой институт. – Херсон, 2000. – 32 с.
59. Тематика контрольных работ по курсу «История государства и права зарубежных стран» / Министерство образования Украины. Херсонский экономико-правовой институт. – Херсон, 2002. – 144 с.
60. Підприємництво і стійкість влади / Зб. наукових праць. Міністерство освіти України. Херсонський економіко-правовий інститут. – Херсон, 1999. – С. 4-10.
61. Революція і право: досвід ленінського будівництва нової держави // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції 21-22 травня 2002 р. Міністерство освіти і науки України. Херсонський економіко-правовий інститут. – Херсон, 2002. – С.244-258.
62. «Південний архів». Збірник наукових праць. (Історичні науки) / Міністерство освіти і науки України. Херсонський державний педагогічний університет. Історичний факультет / Головний редактор – д.і.н., проф. В.М.Дариенко. – Херсон, 2000.
63. Украинские переселенцы, казачество и казахи в революциях 1917 года и Гражданской войне // Південний архів. Збірник наукових праць. (Історичні науки) / Міністерство освіти і науки України. Херсонський державний педагогічний університет. Історичний факультет. – Випуск VIII / Головний редактор – д.і.н., проф. В.М.Дарієнко. – Херсон, 2001. – С. 1-17.
64. Президент ГАИМК в ссылке (замечки к биографии основоположника советской папирологии) // Південний архів. Збірник наукових праць. (Історичні науки) / Міністерство освіти і науки України. Херсонський державний педагогічний університет. Історичний факультет. – Випуск X. – Херсон, 2002. / Головний редактор – д.і.н., проф. В.М.Дарієнко.
65. Синкевич Е. Ректори Херсонського державного педагогічного інституту (1945-1998). – Херсон, 2002. – 112 с. / Рецензент В.Н.Дариенко
66. Программа учебного курса и планы семинарских занятий по курсу «История России». Херсонский Гос. Университет. – Херсон, 2002. – 5 печ. л. (Соавтор Синкевич Е.Г.)
67. Программа и планы семинарских занятий по специальному курсу «История России, XX век». – Херсон, 2002. – 5,5 печ. л. (Соавтор Синкевич Е.Г.)
68. Тематика контрольных работ с методическими рекомендациями и списками литературы по курсу «История государства и права зарубежных стран» / ХЭПИ. – Херсон, 2003. – 5 печ. л.

Випускник Казахського державного
університету В.Дарієнко

В.М.Дарієнко працює над
кандидатською дисертацією

Під час міжнародної конференції спілкування із світилами історичної
науки професорами П.В. Волобуєвим, В.І. Бугановим і Є.І.Індовою
(1973 р.)

В. ДАРІЄНКО ЯК ДОСЛІДНИК ПІВДЕННО-СХІДНОЇ РОСІЇ

Після обговорення 4 квітня 1966 на засіданні Сектора історії СРСР періоду феодалізму інституту історії Академії наук СРСР, до захисту було рекомендовано роботу Дарієнка Василя Миколайовича [5], яку він успішно захистив у січні 1967 р. У ній досліджувався регіон Яїку (р. Урал), який був на протязі XVII – XVIII ст. ареною найзапекліших соціальних конфліктів, що здригнули всю Російську державу, похитнувши її суспільні та соціально-економічні підвалини. Обрані дослідником хронологічні межі були зумовлені тим, що саме цей період в історії Яїка був найменше досліджений і саме в ці часи відбувалися глибинні трансформації суспільно-політичного та соціально-економічного життя козацтва. Крім того, перед дослідником постали завдання заповнити значні лакуни у висвітленні селянських воєн, виступів посадського люду, станового оформлення на Яїку, що їх оминули нечисельні дослідження 50-х рр.; а дорадянська історіографія трактувала виключно як "розбійно-бунтівні" виступи козацтва, взагалі обходячи мовчанням соціальні рухи робітників та ратних людей приватних і державних промислів регіону.

В.Дарієнком була пророблена надзвичайно складна пошукова робота, в результаті якої досліджено фонди "Козацької експедиції Канцелярії Військової колегії", "Військової (таємної) експедиції Військової колегії", "Генерал-аудиторської експедиції Військової колегії", "Військової комісії", "Журнальної частини Військової колегії" (Центральний державний військово-історичний архів), "Астраханської приказної ізби" (Відділ рукописів та давніх актів Інституту історії АН СРСР в Ленінграді), "Астраханської воеводської палати" і "Астраханської губернської канцелярії" (Астраханський обласний архів).

Проте найбільш складним етапом пошуку матеріалів з історії Яїка стала робота у Центральному державному архіві давніх актів. По невеличким часткам відшукувалися потрібні документи у фондах "Донських справ", "Сенату та його установ", "Канцелярії Сенату", "Преображенського приказу", "Розрядного приказу", "Калмицьких справ", "Ногайських справ".

Уся ця кропітка робота дозволила зібрати повну джерельну базу, яка потребувала ретельного відбору й критичного аналізу, що було зумовлено для більшості документів характером їх суспільно-політичного походження.

Логічним завершення титанічної аналітично-пошукової роботи стала реконструкція форм і характеру організації та суспільно-майнового статусу різних станових груп, їх господарювання, міжкласових стосунків, взаємовідношень з державними установами та сусідніми народами урало-каспійського регіону, військової справи, соціальних конфліктів, колонізаційних процесів, державної політики щодо козацтва та ролі приватного капіталу промисловиків у розвитку краю [2].

На особову увагу заслуговує те, що В.Дарієнку вдалося відстежити трансформацію козацької громади й військової організації, показати роль майнового розшарування у формуванні козацького стану і вплив на ці процеси характеру та умов колонізації, розвитку козацьких промислів, приватного підприємництва рибпромисловців і торговців Гур'євих, контактів з кочовими народами степів Прикаспія та феодално-кріпосницької політики Росії. До того ж, в роботі було аргументовано доведено безпідставність оцінок першого походу С.Разіна на Яїк у 1667 р., взяття Гур'єва та Астрахані як розбійних акцій, що супроводжувалися безтямною різаниною безвинних [2; 5-58].

Аналізуючи у цілому даний науковий доробок В.Дарієнка, можна констатувати – широта охопленого регіону, значний хронологічний проміжок, глибина дослідження соціально-економічних та суспільно-політичних процесів, комплексний аналіз участі різних станів яїцького регіону в суспільних виступах, що носили загальнодержавний характер, та розкриття цих проблем у контексті загального розвитку Росії зумовили вихід роботи за межі локального дослідження.

Новим об'єктом у науковому дослідженні Південно-Східної Росії В.М.Дарієнко обирає період революційних змагань, що було зумовлено незначним науковим доробком по цій проблемі. Сформувавшись як дослідник, що ставить перед собою підвищеної складності завдання, він і на цей раз змушений був здійснити широкомасштабну пошукову роботу в архівах Москви, Ленінграду, Алма-Ати, Ашхабаду, Астрахані, Гур'єва, Уральська, Баку. Цьому було присвячено декілька десятиліть пошуку. Результатом цієї роботи стало формування великого комплексу матеріалів з фондів Ради Міністрів Тимчасового уряду, Державного майна і банків, Міністерства землеробства, Міністерства фінансів, Міністерства торгівлі та промисловості, Нафтопромислового і акціонерного товариства "Емба", Товариства нафтового виробництва "Братів Нобель" (Центральний державний історичний архів СРСР в Ленінграді), Козачого відділу ВЦВК (Центральний державний архів Жовтневої революції), Військової експедиції канцелярії Військової Колегії, Командування Туркестанського і Південно-Східного фронтів, армій та військових частин (Центральний державний військово-історичний архів СРСР), Місцевого управління Урало-Каспійського нафтового товариства, Нафтопромислового акціонерного товариства "Емба", Акціонерного товариства "Уральська нафта", Південно-Уральської філії товариства нафтового виробництва "Братів Нобель", Штабу військ Уральської області Оренбурзького військового округу, Військової Ради по управлінню внутрішньою киргизькою ордою (Державний архів Жовтневої революції Казахської РСР), Управління Каспійсько-Волзьких рибних промислів, Канцелярії Астраханського громадянського губернатора (Державний архів Астраханської області) та ін.

Проте, отримані джерела не тільки містили значну інформацію по соціально-економічному статусу різних станів населення та етнічних груп, розвитку промислового потенціалу, адміністративній структурі, суспільно-політичному розвитку, розгортанню революційного та національного руху, військовим операціям, діяльності нових владних

структур тощо, а й показали наявність значних інформаційних лакун. Це змусило В.Дарієнка використати для реставрації історичних подій пресу Уральської, Саратовської, Астраханської, Оренбурзької, Самарської областей, Ашхабада, Ташкента, Петрограда та Москви, а також чисельний блок мемуарної літератури, що представляла учасників усіх політичних сил краю.

Різноманітність джерел зумовлювала потребу критичного відношення при оцінюванні інформації. Василь Миколайович Дарієнко зумів подолати ще дуже традиційну для того часу радянську методику. В його дослідженні висновки впливали з аналізу повного комплексу фактів, а не з методологічних настанов. Він принципово заявив, що "... методологічною основою дисертації слугує позиція автора". На його думку треба відійти від "... спрощеної... вульгарно-економічної причинності як єдиної мотивації поведінки особистості", а ключовим концептуальним положенням повинен стати "... показ революційно-демократичного потенціалу непролетарських верств населення, усіх соціалістичних партій, повнокровне відображення діяльності не тільки революційного, але й контрреволюційного табору, зняття наносу ідеалізації більшовиків і їх партії як незмінно правих, і які не помиляються в усіх ситуаціях" [3; 5-6]. За цих умов використана в роботі стара політична та соціальна термінологія, набуває іншого звучання. Сама ж робота була визначена під час захисту в листопаді 1991 р. як важливий внесок в історію революційно-демократичних пошуків російського суспільства на прикладі трагічної долі крупного регіону країни.

Надзвичайно цінним у дослідженнях Південно-Східної Росії стала детальна розробка статусу казахських, козацьких, селянсько-переселенських, іногородніх та пролетарських суспільно-економічних систем у соціально-економічному та адміністративно-політичному полі регіону [6; 8-63]. Повні статистичні викладки та порівняння дозволили аргументовано розкрити специфіку господарювання, землеволодіння та землекористування, суспільної й майнової диференціації, а також показати динаміку формування крупного капіталістичного виробництва та пролетарських мас. Особливу цінність становить те, що В.Дарієнко, розглядаючи означені процеси, врахував поліетнічний характер регіону, що накладав свій специфічний відбиток на міжгрупові стосунки та соціально-економічні процеси.

Такий глибокий аналіз всього комплексу історичного розвитку краю напередодні революційних зрушень надав можливість визначити ключові протиріччя та специфіку етнополітичних і соціально-економічних пріоритетів різних станово-етнічних груп, що виявилися в період громадянського протистояння та соціального вибуху 1917-1920 рр. Таким чином, компонент дослідження, в якому розкрито передумови глобального соціального конфлікту, став органічним підґрунтям аналізу, власне, революційних змагань. Це надало простеженням причинно-наслідковим зв'язкам і висновкам абсолютної аргументованості.

У своєму дослідженні В.Дарієнко зумів показати розвиток у просторі й часі головних інституцій влади та самоврядування в урало-

каспійському регіоні. Аналізуючи формування аульських революційних установ казахської бідноти, "Загального казахського з'їзду Орди", обласного Виконавчого комітету тимчасового уряду, Ради робітничих і солдатських депутатів, Ради селянських та іногородніх депутатів, Установчого з'їзду уральського козачого війська, автор показав характер і механізми формування законодавчої та виконавчої влади, протистояння в боротьбі за домінування у регіоні, партійно-класову сутність та ставлення до загальноросійських політичних структур [6; 68-124]. Треба відмітити, що в дослідженні надзвичайно вагому увагу приділяється аналізу ролі провідних діячів, що значною мірою своїм впливом формували певні уподобання мас та визначали пріоритети суспільно-політичного розвитку, а також простежено динаміку впливу партій на нові інститути влади та широкий загаль суспільства.

Важливе місце в дослідженні революційних виборювань та громадянських змагань у Південно-Східній Росії 1917-1920 рр. має визначення ролі регіону в глобальному загальноросійському конфлікті, де зіткнулися інтереси селянства, козацтва, буржуазії, пролетарських верств, національних груп, позиції більшовицько-радянських, білогвардійських, демократично-ліберальних, націоналістичних монархічних формувань [1; 47-65, 93-103]. В.Дарієнку вдалося неупереджено розкрити гостру боротьбу вузькостанових, національних та загальнодержавних інтересів на тлі розгортання всеохоплюючого політичного та збройного конфлікту, що нищив інтереси окремих груп, підпорядковуючи їх формальним та демагогічним гаслам, спрямовуючи представників одного стану на боротьбу один з одним, нищачи тим самим всі прогресивні наробки.

Надзвичайно глибоким є дослідження автором ходу збройних конфліктів та проведення бойових операцій Червоної Армії, сил Колчака, толстовців, дутовців, алашординців у контексті стратегічних планів Радянської Росії, США й Англії [4; 215-428]. Особливої уваги заслуговує розробка проблеми боротьби більшовиків за панування через ради над різними етнічними та соціальними групами [1]. Саме аналіз цих подій у контексті розвитку суспільно-політичної ситуації та соціально-економічної трансформації дозволив чітко визначити причини можливості легко використовувати козацтво у конфліктах, що, по суті, стали початком руйнації козацької системи у цілому, незалежно від уподобань різних груп козацтва.

Література:

1. Дариенко В.Н. Борьба за власть Советов на юго-востоке страны. – М.: Прометей, 1990. – 121 с.
2. Дариенко В.Н. Классовая борьба на Яике в XVII – начале XVIII в. – М.: Высшая школа, 1966. – 86 с.
3. Дариенко В.Н. Революция и контрреволюция на юго-востоке страны 1917-1920 гг.: Автореф. дис... д-ра ист. наук / Московский педагогический государственный университет им. В.И.Ленина. – М., 1991. – 49 с.
4. Дариенко В.Н. Революция и контрреволюция на юго-востоке страны 1917-1920 гг. Дис... д-ра. ист. наук / Московский педагогический государственный университет им. В.И.Ленина. – М., 1991. – 492 с.
5. Дариенко В.Н. Социально-экономические отношения и классовая борьба на Яике в XVII – первой четверти XVIII: Автореф. дис... канд. ист. наук / Институт истории Академии наук СССР. – М., 1966. – 22 с.

А.Ткачук

**ДО 75-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д.І.Н., ПРОФЕСОРА
В.Г.САРБЕЯ (1928-1999 рр.)**

Віталію Григоровичу Сарбею, відомому вченому, доктору історичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України виповнилося б 75 років від дня народження. Його ім'я добре відоме в наукових колах України і за її межами. Автор цілої низки гострих статей, монографічних досліджень, узагальнюючих праць, навчальних посібників та підручників, зарекомендував себе як серйозний фахівець у царині біоісторіографії, історії релігії, історії культури, історіографії та джерелознавства, історії України. Ретроспективно споглядаючи на його життєвий і творчий шлях, впадає у вічі велика цілеспрямованість, вірність і відданість своєму життєвому покликанню – місії вчителя, вихователя молоді, самовідданого науковця. У поєднанні з особистими рисами характеру – толерантністю, добротою і доброзичливістю, комунікабельністю, привітністю, надзвичайною працьовитістю, природним умінням особистим прикладом залучити колег і учнів до спільної праці, науковим фанатизмом, – усе це, протягом багатьох років, створювало навколо Віталія Григоровича неповторну ауру напруженої праці, наукового братерства в царині історичної науки.

Творче і професійне становлення В.Г.Сарбея має глибоке коріння і генетичні витoki. Народився В.Г.Сарбей 30 січня 1928 року в селі Янчекрак Васильківського району Запорізької області. Мати – Марія Федорівна – українка, вчитель за фахом. Батько – Григорій Миколайович – грек [4], інженер паровозоремонтного заводу. Важливий вплив на вибір Віталієм Григоровичем життєвого та професійного шляху мала сама історична атмосфера місця дитинства і юності. Пам'ятки сивої давнини – оборонні споруди, культові будівлі, музейні реліквії, легенди про події минувшини, спогади про славетних предків – сприяли виникненню у юнака дуже раннього зацікавлення історією.

Коли майбутньому науковцю було десять років, помер батько. У часи Великої Вітчизняної війни разом із матір'ю був евакуйований до міста Ставрополя Куйбишевської області. Після повернення до Запоріжжя, у 1946 році закінчив середню школу, і в тому ж році вступив до Середньоазіатського державного університету (місто Ташкент) на історичний факультет. У 1948 році перевівся до Харківського державного університету. За час навчання в університеті визначилися наукові інтереси майбутнього вченого. Саме під опікою маститих університетських професорів сформувалися у нього навички та методика джерелознавчого аналізу. По закінченні у 1951 році з відзнакою Харківського державного університету за направленням Міністерства Освіти УРСР працював у Підбузькому районі Дрогобицької області, спочатку в селі Новий Кропивник вчителем

історії та української літератури, а з 1952 року – в селищі Підбуж вчителем історії та логіки. Учительський досвід мав неабияке значення для подальшої науково-педагогічної і наукової роботи. “Завжди з добрим почуттям згадую роки своєї вчительської праці у середній школі. Хіба можна забути радість, щастя і насолоду безпосередньої передачі набутих знань учням!” [1].

Бажаючи професійно займатися дослідженням історії України, у 1953 році вступив на стаціонар до аспірантури Інституту історії АН УРСР, яку закінчив 1 листопада 1956 року. У 1958 році під керівництвом відомого вченого доктора історичних наук, професора М.А.Рубача захистив кандидатську дисертацію “Історичні погляди О.М. Лазаревського”. На її основі у 1961 році була видана одноіменна монографія.

Якщо звернутися до друкованої продукції, що вийшла з під пера В.Г.Сарбея, то помітна повага автора до джерел; впадає у вічі навіть фетишизація джерел та комплексний підхід до їх використання.

Поряд з історичними дослідженнями протягом 1957–1965 років В.Г.Сарбей активно займався релігієзнавчими проблемами. Атеїстично-пропагандистських праць, у дусі часу, було надруковано багато. Але з 1966 року він вже не повертався до них, визнавши помилкову сутність деяких із своїх робіт.

У 1972 році В.Г.Сарбей захистив докторську дисертацію “Основоположники марксизму-ленінізму і дожовтнева історіографія України”, яка отримала схвальну оцінку М.В.Нечкіної, Ф.П.Шевченка, М.А.Мохова, П.М.Шморгуна, М.А.Рубача. Саме тоді почалися переслідування науковців-гуманітаріїв. Це частково було пов'язано зі звільненням у 1972 році першого Секретаря Компартії України П.Ю.Шелеста за звинуваченням в українофільстві і заміною його В.В.Щербицьким. В.Г.Сарбей також протягом 1970-1980-х років зазнав ряд перешкод у науковій діяльності, що відображалось на скороченні обсягу редакторської роботи, його розвідки перестали публікуватися на сторінках “Українського історичного журналу”, а низка публікацій вийшла під псевдонімами В.С., В.Г.Григоренко, В.Г.Федоренко, В.Г.Бойко. Тільки у 1976 році йому було присвоєно науковий ступінь доктора історичних наук.

Частина наукової спадщини В.Г.Сарбея політично заангажована, проте його доробок не втратив своєї цінності з позицій джерелознавства і історіографії, оскільки багато працюючи в архівах колишнього СРСР, він відкрив і вперше ввів у науковий обіг чимало забутих імен та нових фактів. Віталій Григорович був знаним фахівцем із проблем вітчизняної історії XIX – початку XX століття і у галузі історіографії та джерелознавства не лише на Україні, а й у колишньому Радянському Союзі. Він видав близько 1200 наукових праць, монографій, брошур, статей, тез, підручників, навчальних посібників, хрестоматій. Під його редакцією вийшло понад 60 наукових і науково-популярних видань. Він входив до редколегії 70 колективних праць з історії України, займався редагуванням статей в “Українському історичному журналі”. Віталій Григорович Сарбей повернув із забуття ім'я видатного українського мецената В.Тарнавського, просвітителя та

видавця першого легального видання "Кобзаря" Т.Г.Шевченка В.Яковенка, автора "України-Русі" та діяча Миколаївської "Просвіти" М.Аркаса та багатьох інших видатних співвітчизників.

Починаючи з листопада 1956 року В.Г.Сарбей працював у Інституті історії УРСР (Інституті історії України НАН України) спочатку молодшим, а потім старшим науковим співробітником різних відділів цієї установи. Із 1978 року завідував відділом історії капіталізму, який пізніше було перейменовано у відділ історії України XIX – початку XX століття Інституту історії України НАН України, яким керував більше двадцяти років. У 1981 році йому присвоєно звання професора, а у 1996 році почесне звання "Заслужений діяч науки і техніки України".

Поряд із науково-дослідною роботою Віталій Григорович Сарбей активно займався громадською діяльністю. Був постійним учасником Всесоюзних і республіканських конференцій, сесій, симпозіумів із науково-історичної тематики. Брав участь у роботі багатьох наукових та громадських організацій України і, насамперед міста Києва. Останні роки життя багато виступав із лекціями, науковими доповідями, вів передачі на українському радіо, активно займався популяризацією історичних знань. Він був членом Українського історичного клубу міста Москви. Поряд із дослідницькою роботою Віталій Григорович активно займався вихованням висококваліфікованих істориків – підготував 39 кандидатів і 12 докторів історичних наук. "Найбільше моральне задоволення приносить виховання кадрів", – констатував він [2]. Кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та історіографії історичного факультету Херсонського державного університету Олександр Олександрович Коник так відзивається про свого наукового керівника: "Віталій Григорович – це людина, яка завжди допомагала і мала бажання допомагати, він був щедрий на поради і цікаві ідеї, висока професійність та добросовісне ставлення до своєї діяльності, відкритість у спілкуванні з кожним у поєднанні з виключною порядністю та безкорисливістю, робило співпрацю з Сарбеем плідною і цікавою".

Звичайно, науковцю не вдалося уникнути помилкових тверджень та кон'юктурних праць. "Не все витримало випробування часом. Але й тут я вдячний і долі, і власному інтересу, що спеціалізувався з дожовтневого періоду історії. Отже, не відмовляюся від всього належного мені доробку, хоча учням своїм сьогодні рекомендував би далеко не все використовувати без відповідного аналізу", – зазначав вчений [3].

Про активну наукову та громадську діяльність свідчать численні звання і нагороди: медалі "За доблесну працю на ознаменування сторіччя з дня народження В.І.Леніна", "В пам'ять 1500-річчя Києва", "Ветеран праці", медаль А.С.Макаренка, медаль Яворницького, звання почесного члена Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Заслужений діяч науки та техніки України, академік Української Академії історичних наук. Його було нагороджено дипломом першого ступеня Державного Комітету УРСР по телебаченню і радіомовленню за активну участь у програмах шкільного наукового радіотовариства тощо.

Помер Віталій Григорович Сарбей 22 квітня 1999 року. За дві години до цього він працював над новим варіантом шкільного підручника. Вже після смерті дослідника вийшли його статті в Харкові, Запоріжжі та Херсоні.

Перша біографічна довідка, присвячена особистості В.Г.Сарбея, опублікована у 1993 році за кордоном, в англomовній "Енциклопедії України". У 1998 році вийшов у світ бібліографічний довідник "Вчені Інституту історії України", де вміщені відомості про науковця.

Історіографічне надбання доктора історичних наук, професора В.Г.Сарбея вагоме і посідає належне місце у царині української історичної науки. 75-річчя від дня народження науковця є ще однією із підстав більш уважно придивитися до праць вченого і віддати належне його науковому доробку. 30 січня 2003 року колеги та учні Віталія Григоровича на знак глибокої поваги провели в Інституті історії України НАН України круглий стіл, присвячений світлій його пам'яті.

Джерела та література:

1. Волковинський В. Віталій Григорович Сарбей // Історія України. – 1999. – травень. – С.6-7.
2. Волковинський В.М. Грані особистості Віталія Сарбея // Історіографічні дослідження в Україні: Науковий збірник. – К., 1999, – Вип.9. – С.13.
3. Віталій Григорович Сарбей // Історія України. – 1999. – травень. – С.7.
4. Посохов С.І. Віталій Григорович Сарбей (Автобіографія) // Категоріальний апарат історичної науки: Харківський історіографічний збірник. – Харків: НМЦ "СД", 200. – Вип.4. – С.109.

Є.Сінкевич

НА СТОРОЖІ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА: ДО 85-РІЧЧЯ ЯРА СЛАВУТИЧА

Із визначним письменником, літературознавцем і патріотом України мене поєднала, очевидно, сама доля. Готуючи проведення міжнародної науково-методичної конференції "Заселення Півдня України: проблеми культурного і національного розвитку", яка була включена до програми загальнодержавних заходів Шевченківських днів на Херсонщині (1997 р.), я отримав листа від тоді мені не відомого громадянина Канади Яра Славутича (до набуття Україною незалежності його ім'я було знане обмеженому колу людей). У ньому йшлося про бажання, окрім основних заходів, передбачених для письменницького загалу, взяти дієву участь у роботі конференції. Спілкування впродовж трьох днів із цією непересічною особистістю справило велике враження на мене і колег.

Яр Славутич поділився своєю мрією про повернення на Батьківщину. Він розраховував перебратися із дружиною на Київщину, або на дорогу його серцю Херсонщину. Кожен із цих регіонів милий йому і тут, очевидно, вагомим аргументом мала бути можливість найбільш повно влитися у культурне життя країни. Нажаль, передчасна смерть дружини завадила цим планам.

Друга зустріч із знаменитим земляком відбулася вже у 1998 році, у помешканні відомого херсонського письменника Василенка. Ми

обговорювали перспективи виходу збірника наукових праць "Південний архів" (Історичні науки) і публікації в ньому однієї із розвідок науковця. Кмітливість, життєрадісність, природній гумор, життєвий досвід – перетворювали спілкування із Славутичем на подію у прожитому році. Здолавши об'єктивні і суб'єктивні перепони, збірник, який відкривала стаття Яра Славутича, вийшов таки із друку [1].

Життєвому та творчому шляху письменника і науковця в останнє десятиліття присвячено не мало статей та узагальнюючих праць і, навіть, спеціальних конференцій. Розраховуємо, що наша, невеличка розвідка, приурочена ювілею Яра Славутича, приверне більшу увагу істориків до цієї непересічної особистості і доповнить вже відомі факти біографії новими відомостями.

Народився Григорій Михайлович Жученко (у 1941 році він взяв псевдонім Яр Славутич) [2] 12 січня 1918 року, в селі Благодатному (із слів самого Яра Славутича місцем його народження потрібно вважати хутір Жученки). Олександрівського повіту Херсонської губернії в заможній селянській родині. Вже у дитячі роки він відчув на власній долі тиск сталінської репресивної системи: розкуркулення і заслання на Північ, втеча з потяга і поневіряння з матір'ю та сестрами тощо. Поневіряння не зламали дух юнака. У 1933 році п'ятнадцятирічний хлопець присягнув, помираючи від голоду дідові, не коритися системі. Під час навчання в Запорізькому педінституті юнаку, за читання заборонених книжок довелося "познайомитися" з катівнями НКВС (на щастя, ненадовго). Із дипломом вчителя української мови й літератури у 1940 році він закінчив інститут. До війни учителював у школі села Ботево Приозівського району.

Напередоні війни був призваний до Червоної армії, де пройшов підготовку в саперно-інженерній школі 375 дивізії (Білорусія). Опинившись на території, зайнятій німецькими загарбниками, активно працював в українському самостійницькому підпіллі. Був постійним зв'язковим між Чернігівською Січчю (збройним підпільним загonom під командою полковника Стрільця) і київською групою націоналістів. На цей час приходить зустріч із Оленою Телігою, від якої отримував патріотичну літературу. Завдячуючи І.Орлявському, захопився творчістю О.Ольжича.

Із наближенням фронту перебрався на Захід. Із Баварії у 1949 році він емігрував до США. Спершу працював на конвеєрі в палітурні (Філадельфія). Важка праця не відвернула його жаги до знань. Отримавши стипендію від Пенсильванського університету, став студентом, а згодом аспірантом студії славістики, яку закінчив у 1955 році з науковим ступенем "доктора філології". Протягом п'яти років викладав українську мову для американських студентів (це було саме тоді, коли за словами Яра Славутича, Хрущов грюкав черевиком по трибуні в ООН і кричав: "Ми вас закопаємо", а американці потребували перекладачів і готувалися до можливої війни).

Прагнучи "ширших обріїв і можливості поширювати правду про поневолену Москвою Україну", Яр Славутич переїхав у 1960 році до Канади, куди був запрошений на посаду професора української мови й літератури в Альбертському університеті (Едмонтон). Тут він близько

30 років викладав мовні й літературні курси і брав діяльну участь у різних наукових конференціях, міжнародних конгресах, друкуючи англійською мовою статті з української тематики. Неодноразово він піднімав проблему переслідувань у СРСР правозахисників В.Чорновола, І.Дзюби, І.Світличного, В.Стуса. Йому належить авторство підручників з української мови для ангомовних, франкомовних (у Бельгії) та португаломовних (у Бразилії) студентів. Його – мобільну людину – ваблять нові зустрічі та відкриття. Варто згадати, що підчас однієї академічної відпустки він провів подорож навколо світу – сам, без круїзів і т.п. Вже по виході на пенсію, Яр Славутич неодноразово відвідував Україну (тільки з 1990 по 1998 рік він побував на Україні десять разів, у тому числі в Херсоні чотири рази). Ініціював видання на Батьківщині своїх творів (близько 20 томів) та проведення низки конференцій (ним ініційовано створення фонду під своїм ім'ям, який надає фінансову допомогу в проведенні на Україні наукових заходів та виданні книг – див. Додаток), читав лекції про українську літературу в діаспорі, виступав на літературних вечорах та у пресі.

Праця Яра Славутича на поетичній та педагогічній ниві відзначалася преміями літературного фонду ім. І.Я.Франка (Чикаго) – першою та другою, а також званням поета-лауреата від Української Могилянсько-Мазепинської Академії наук і золотою Шевченківською медаллю за викладання української мови й літератури.

Першу збірку поезій – “Співає колос” (на херсонські теми) – він видав ще у 1945 році, в Авгсбурзі. Його третя збірка поезій вийшла у світ 1948 року, в Мюнхені, під промовистою назвою “Правдоносці” і стала девізом української діаспори на Заході. Дев'ята збірка “Живі смолоскипи” (про правозахисників) надрукована в Едмонтоні у 1983 році (була перевидана у 1992 році у Львові). Знайомство із його поезією в Україні розпочалося із збірки “Слово про Запорозьку Січ” (Дніпропетровськ: “Січ”, 1991). А десята збірка – сонети “Шаблі тополь” – уперше була надрукована в Києві (1992 р.) й перевидана в Харкові (1995 р.). Побачили світ, написані ним книжки: “Гомін віків”, “Спрага”, “Оаза”, “Маєстат”, “Мудрощі мандрів”, “Завойовники прерій”, “Донька без імені”, “Соловецький в'язень”, “Моя доба”, “Трофеї”.

Значною подією було видання першого в світі мартиролога української літератури під назвою “Розстріляна муза” (Детройт, 1955 р.) та його англійського різновиду “The Muse in Prison” (1956 р.). “Як вчений-професіонал, автор, приступаючи до складання цього скорботного мартирологу, вповні віддавав собі звіт у тому, що він взявся за роботу настільки ж необхідну, важливу для сучасних поколінь, настільки й історично відповідальну. Йшлося ж бо не лише про конкретні людські долі окремих письменників, митців України, а й про долю всієї української літератури (культури взагалі), про те, як, добиваючись неподільно-свавільного свого володарювання, українську інтелігенцію нещадно душила, розпинала, нищила компартійна система” [3].

85-річний ювілей Яра Славутича – це ще одна нагода вклонитися славному синові нашого народу за подвижницьку працю і синівську відданість рідній Україні.

Джерела та література:

1. Яр Славутич Історіософія Євгена Маланюка // Південний архів: 36. наук. праць. Історичні науки. – Вип. I. – Херсон, 1999. – С.7-18.
2. Хорунжий С. Яр Славутич: "Міжнародна спільнота визнає Україну. Велика заслуга в цьому Леоніда Кучми" // Поле. – 1999. – 4 листопада.
3. Волинський К.П. Передмова. – Славутич Яр / Розстріляна муза: Мартиролог. Нариси про поетів. – 2-ге вид., випр. доп. – К.: Либідь, 1992. – С.9.

Публікації про Яра Славутича (далеко не повний перелік)

Щербак М., Жила В. Полум'яне слово: До 50-річчя Яра Славутича. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1969. – 40 с.

Творчість Яра Славутича: Статті й рецензії / Упорядн. В.Жила. – Едмонтон: Вид. Ювілейного комітету при НТШ, 1978. – 432 с.

Волинський К. Яр Славутич: Літературний портрет. – К.: Наукова думка, 1994. – 230 с.

Назаренко Т. Правди потужний спалах: Творчість Яра Славутича. – К.: Бібліотека українця, 1994. – 168 с.

Сорока П. Поетичний світ Яра Славутича. – Тернопіль: Лілея, 1995. – 176 с.

Лірика Яра Славутича / Упорядн. О.Астаф'єв. – Ніжин: Просвіта, 1996. – 48 с.

Проблеми творчості Яра Славутича: жанри, поетика текстів, мовна палітра (науковий збірник) / Упорядн. М.Ткачук. – Тернопіль: Вид-во Тернопільського ун-ту, 1997. – 134 с.

Сорока П. "Моя доба" Яра Славутича. – Тернопіль: Вид-во Тернопільського ун-ту, 1997. – 103 с.

Запорізький збірник: До 80-річчя Яра Славутича / Упорядн. В.Чабаненко. – Запоріжжя, 1998.

Січеславський збірник. До 80-річчя Яра Славутича / Упорядн. М.Миколаєнко. – Січеслав: Січ, 1998. – 240 с.

Херсонський збірник. До 80-річчя Яра Славутича / Упорядн. А.Крат. – Херсон: Айлант, 1998. – 203 с.

Додаток

31 жовтня 1997 р.

Проф. Євгену Сінкевичу

Вельмишановний Колего!

Щиро дякую за Вашого листа з 31 серпня. Я був дуже зайнятий коректою мого п'ятитомника для в-ва "Дніпро" в Києві і не міг вчасно відповісти на нього. Отже, я поставлю внесок до Фонду Яра Славутича /себто до його управи/, щоб визначили Вам допомогу на видання інститутського збірника, в якому й моя стаття буде вміщена. Напевне щось дадуть – привезу в травні.

Будучи в Херсоні, я говорив із п. А.Кратом про видання "Херсонського збірника" до мого 80-річчя. Кратова ініціатива знайшла прихильне ставлення. Управа згаданого фонду вже записала протокол – повністю оплатити видання цього ювілейного збірника. Тутешні херсонці, мої приятелі, вже мають три статті та одну прислану п. Кратом, Дениса Хріненка / про зб."Зав. прерій"/. Колега Братан має ще прислати свій відгук на "Живі смолоскипи" (??)

Копію цього листа надсилаю п. Кратові, який також опрацьовує якусь тему, здається, морську... Складаємо збірник на комп'ютері в Едмонтоні. Бажано отримати інші статті з Херсону. Сподіваємося все приготувати до друку до Великодня. А я привезу м а к е т, себто чисті сторінки збірника, понад 100, – і на друкарський станок! Ласкаво прошу потелефонувати п. Братанові, щоб не забарився з надсилкою. Він обіцяв, але мабуть забув.

Щирий привіт херсонцям від земляка!

З правдивою пошаною щиро Ваш

Яр Славутич

Яр Славутич 1961 рік

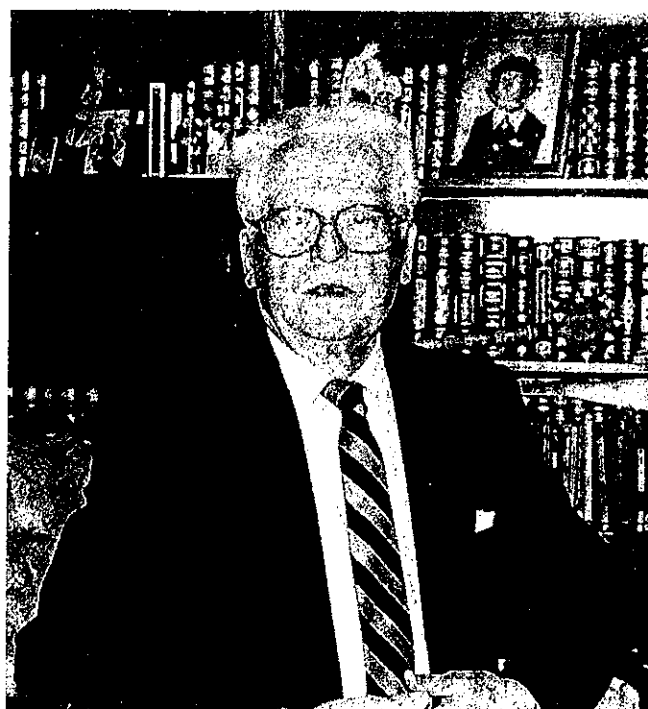

Фото зроблено у помешканні Яра
Славутича в Едмонтоні в день його
80-річчя

Яр Славутич і Євген Сінкевич. Фото зроблено у 1998 році в
помешканні херсонського письменника Василенка

НАШІ АВТОРИ

Андрєєв Віталій Миколайович – к.і.н., доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії та історіографії історичного факультету Херсонського державного університету

Бездрабко Валентина Василівна – к. і. н., вчений секретар Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства

Васіляускенє Алдона – доктор наук Вільнюського університету (Литва)

Гоменюк Алла Павлівна – к.ф.н., доцент кафедри філософії та релігієзнавства історичного факультету Херсонського державного університету

Журба Олег Іванович – к.і.н., доцент кафедри історії України історичного факультету Дніпропетровського Національного університету

Каплін Олександр Дмитрович – к.і.н., доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського Національного університету ім. В.Н.Каразіна

Кокошко Ф.І. – викладач історичного факультету Миколаївського державного університету

Коник Олександр Олександрович – к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та історіографії історичного факультету Херсонського державного університету

Макієнко Олексій Анатолійович – викладач кафедри історії України історичного факультету Херсонського державного університету

Мердак Альона – викладач Херсонського морехідного училища

Музичко О.Є. – аспірантка кафедри історії України історичного факультету Одеського Національного університету імені І.Мечнікова

Недзельська Наталія Іванівна – ст. викладач, заступник декана історичного факультету Херсонського державного університету

Недзельський Костянтин Казимирович – ст. викладач кафедри філософії та релігієзнавства історичного факультету Херсонського державного університету

Новіков Микола Іванович – к.ф.н., доцент кафедри філософії та релігієзнавства історичного факультету Херсонського державного університету

Посохов Сергій Іванович – к.і.н., професор, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології, декан історичного факультету Харківського Національного університету ім. В.Н.Каразіна

Сінкевич Євген Григорович – к.і.н., доцент, завідувач кафедри історії України, декан історичного факультету Херсонського державного університету

Сінкевич Ірина Юріївна – ст. викладач, заступник завідувача кафедри історії України історичного факультету Херсонського державного університету

Таран Лідія Валентинівна – д.і.н., професор Соломонового університету (м.Київ)

Ткачук Анна – магістрант кафедри історії України історичного факультету Херсонського державного університету

Цибуленко Геннадій Володимирович – к.і.н., доцент, завідувач кафедри історії державності України Херсонського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ

Цибуленко Лариса Олександрівна – к.і.н., доцент кафедри історії державності України Херсонського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ

Черепашук А. – студент історичного факультету Херсонського державного університету

Чермошенцева Наталія – студентка історичного факультету Херсонського державного університету

1. Introduction
 The purpose of this study is to investigate the effects of a new teaching method on student performance. The study was conducted over a period of six months, during which data was collected from a sample of 100 students. The results of the study are presented in the following sections.

2. Methodology
 The study employed a quasi-experimental design, where the participants were divided into two groups: an experimental group and a control group. The experimental group received the new teaching method, while the control group received the traditional method. The data was collected through a series of tests and quizzes, and the results were analyzed using statistical methods.

3. Results
 The results of the study show that the experimental group performed significantly better than the control group. The mean score for the experimental group was 85, while the mean score for the control group was 75. This difference was statistically significant, indicating that the new teaching method had a positive effect on student performance.

4. Conclusion
 The study concludes that the new teaching method is effective in improving student performance. The results suggest that the method should be implemented in other classrooms to further enhance student learning. Further research is needed to explore the long-term effects of the method and to identify the factors that contribute to its success.

1. *Introduction*
 2. *Methodology*
 3. *Results*
 4. *Discussion*
 5. *Conclusion*
 6. *References*
 7. *Appendix*
 8. *Glossary*
 9. *Index*
 10. *Table of Contents*
 11. *Figure 1*
 12. *Figure 2*
 13. *Figure 3*
 14. *Figure 4*
 15. *Figure 5*
 16. *Figure 6*
 17. *Figure 7*
 18. *Figure 8*
 19. *Figure 9*
 20. *Figure 10*
 21. *Figure 11*
 22. *Figure 12*
 23. *Figure 13*
 24. *Figure 14*
 25. *Figure 15*
 26. *Figure 16*
 27. *Figure 17*
 28. *Figure 18*
 29. *Figure 19*
 30. *Figure 20*
 31. *Figure 21*
 32. *Figure 22*
 33. *Figure 23*
 34. *Figure 24*
 35. *Figure 25*
 36. *Figure 26*
 37. *Figure 27*
 38. *Figure 28*
 39. *Figure 29*
 40. *Figure 30*
 41. *Figure 31*
 42. *Figure 32*
 43. *Figure 33*
 44. *Figure 34*
 45. *Figure 35*
 46. *Figure 36*
 47. *Figure 37*
 48. *Figure 38*
 49. *Figure 39*
 50. *Figure 40*
 51. *Figure 41*
 52. *Figure 42*
 53. *Figure 43*
 54. *Figure 44*
 55. *Figure 45*
 56. *Figure 46*
 57. *Figure 47*
 58. *Figure 48*
 59. *Figure 49*
 60. *Figure 50*
 61. *Figure 51*
 62. *Figure 52*
 63. *Figure 53*
 64. *Figure 54*
 65. *Figure 55*
 66. *Figure 56*
 67. *Figure 57*
 68. *Figure 58*
 69. *Figure 59*
 70. *Figure 60*
 71. *Figure 61*
 72. *Figure 62*
 73. *Figure 63*
 74. *Figure 64*
 75. *Figure 65*
 76. *Figure 66*
 77. *Figure 67*
 78. *Figure 68*
 79. *Figure 69*
 80. *Figure 70*
 81. *Figure 71*
 82. *Figure 72*
 83. *Figure 73*
 84. *Figure 74*
 85. *Figure 75*
 86. *Figure 76*
 87. *Figure 77*
 88. *Figure 78*
 89. *Figure 79*
 90. *Figure 80*
 91. *Figure 81*
 92. *Figure 82*
 93. *Figure 83*
 94. *Figure 84*
 95. *Figure 85*
 96. *Figure 86*
 97. *Figure 87*
 98. *Figure 88*
 99. *Figure 89*
 100. *Figure 90*
 101. *Figure 91*
 102. *Figure 92*
 103. *Figure 93*
 104. *Figure 94*
 105. *Figure 95*
 106. *Figure 96*
 107. *Figure 97*
 108. *Figure 98*
 109. *Figure 99*
 110. *Figure 100*
 111. *Figure 101*
 112. *Figure 102*
 113. *Figure 103*
 114. *Figure 104*
 115. *Figure 105*
 116. *Figure 106*
 117. *Figure 107*
 118. *Figure 108*
 119. *Figure 109*
 120. *Figure 110*
 121. *Figure 111*
 122. *Figure 112*
 123. *Figure 113*
 124. *Figure 114*
 125. *Figure 115*
 126. *Figure 116*
 127. *Figure 117*
 128. *Figure 118*
 129. *Figure 119*
 130. *Figure 120*
 131. *Figure 121*
 132. *Figure 122*
 133. *Figure 123*
 134. *Figure 124*
 135. *Figure 125*
 136. *Figure 126*
 137. *Figure 127*
 138. *Figure 128*
 139. *Figure 129*
 140. *Figure 130*
 141. *Figure 131*
 142. *Figure 132*
 143. *Figure 133*
 144. *Figure 134*
 145. *Figure 135*
 146. *Figure 136*
 147. *Figure 137*
 148. *Figure 138*
 149. *Figure 139*
 150. *Figure 140*
 151. *Figure 141*
 152. *Figure 142*
 153. *Figure 143*
 154. *Figure 144*
 155. *Figure 145*
 156. *Figure 146*
 157. *Figure 147*
 158. *Figure 148*
 159. *Figure 149*
 160. *Figure 150*
 161. *Figure 151*
 162. *Figure 152*
 163. *Figure 153*
 164. *Figure 154*
 165. *Figure 155*
 166. *Figure 156*
 167. *Figure 157*
 168. *Figure 158*
 169. *Figure 159*
 170. *Figure 160*
 171. *Figure 161*
 172. *Figure 162*
 173. *Figure 163*
 174. *Figure 164*
 175. *Figure 165*
 176. *Figure 166*
 177. *Figure 167*
 178. *Figure 168*
 179. *Figure 169*
 180. *Figure 170*
 181. *Figure 171*
 182. *Figure 172*
 183. *Figure 173*
 184. *Figure 174*
 185. *Figure 175*
 186. *Figure 176*
 187. *Figure 177*
 188. *Figure 178*
 189. *Figure 179*
 190. *Figure 180*
 191. *Figure 181*
 192. *Figure 182*
 193. *Figure 183*
 194. *Figure 184*
 195. *Figure 185*
 196. *Figure 186*
 197. *Figure 187*
 198. *Figure 188*
 199. *Figure 189*
 200. *Figure 190*
 201. *Figure 191*
 202. *Figure 192*
 203. *Figure 193*
 204. *Figure 194*
 205. *Figure 195*
 206. *Figure 196*
 207. *Figure 197*
 208. *Figure 198*
 209. *Figure 199*
 210. *Figure 200*
 211. *Figure 201*
 212. *Figure 202*
 213. *Figure 203*
 214. *Figure 204*
 215. *Figure 205*
 216. *Figure 206*
 217. *Figure 207*
 21

Наукове видання
ПІВДЕННИЙ АРХІВ
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Випуск 10

ISBN 966-8249-18-6

Комп'ютерне макетування Сінкевич Є.Г.

Технічний редактор Шевченко В.М.

Виходить друком із 1999 р.

Здано до макетування 12.01.2003 р. Підписано до друку 12.02.2003 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк – різнографія. Гарнітура Arial.
Умовн. друк. арк. 18. Наклад 300.

Видруковано у Видавництві ХДУ,
вул. 40 років Жовтня, 4, м. Херсон, Україна, 73000.
Тел. (0552) 32-67-95.